

NARANDŽASTI IZVJEŠTAJ 5

Izvještaj o stanju ljudskih prava žena
u Bosni i Hercegovini u periodu
2016–2019. godine

NARANDŽASTI IZVJEŠTAJ 5

Izveštaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u
periodu 2016–2019. godine

Sarajevo, novembar 2019.

Edicija Ljudska prava Sarajevskog otvorenog centra
Broj publikacije 71

Naslov: Narandžasti izvještaj 5. Izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u periodu 2016–2019. godine

Autorice: Delila Hasanbegović (Obrazovanje i učešće na tržištu rada, Seksualno i reproduktivno zdravlje, Ratno seksualno nasilje, Usklađivanje privatnog i poslovnog života),
Amina Dizdar (Pravni i institucionalni okvir za ravnopravnost spolova, Politički život i odlučivanje, Rodno zasnovano nasilje prema ženama i nasilje u porodici),
Nejra Agić (Sport)

Urednice: Emina Bošnjak i Vladana Vasić

Lektura i korektura: Sandra Zlotrg

Prevod BHS-ENG: Marijana Kandić

Prelom i dizajn: Andrej Arkoš

Izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

Za izdavača: Emina Bošnjak

© Sarajevski otvoreni centar/autori_ce

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije ili preuzimanja cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz obavezno prethodno pismeno informisanje izdavača na email office@soc.ba. Izvještaj pokriva period od januara 2016. do juna 2019. godine, osim u dijelovima gdje je drugačije naznačeno.

Publikacija je rezultat rada na ljudskim pravima žena i ravnopravnosti spolova u okviru programa Prava žena Sarajevskog otvorenog centra, a koji primarno podržavaju Fond otvoreno društvo BiH i Švedska međunarodna razvojna agencija (SIDA).

Publikacija je izrađena u okviru projekta koji finansira Švedska međunarodna razvojna agencija (SIDA). Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost izdavača i ni na koji način ne odražava stavove donatora.

ISSN 2490-2160

**SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR**

NARANDŽASTI IZVJEŠTAJ 5

Izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i
Hercegovini u periodu 2016–2019. godine

Sarajevo, novembar 2019. godine

SADRŽAJ

PREDGOVOR	8
METODOLOGIJA IZRADE IZVJEŠTAJA	10
PRIORITETNE MJERE KOJE TREBA PODUZETI	12
Pokazati posvećenost za provedbu Istanbulske konvencije i borbu protiv svih oblika rodno zasnovanog nasilja	12
Omogućiti neometan pristup zdravstvenim uslugama od značaja za seksualno i reproduktivno zdravlje žena	12
Unaprijediti zakonski i institucionalni okvir za usklađivanje privatnog i poslovnog života	13
Unaprijediti zakonski okvir za ravnopravnost muškaraca i žena u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti	14
PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA	15
Normativno-pravni okvir	15
Institucionalni okvir i djelovanje	16
Smjernice za djelovanje	24
OBRAZOVANJE I UČEŠĆE NA TRŽIŠTU RADA	26
Normativno-pravni okvir	26
Učešće na tržištu rada	30
Stope nezaposlenosti	31
Obrazovanje	33
SEKSUALNO I REPRODUKTIVNO ZDRAVLJE	45
Normativno-pravni okvir	45
Pristup uslugama iz oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja	47
Liječenje neplodnosti medicinski potpomognutom oplodnjom	50
Pravo na abortus	55
Prenatalna i postnatalna njega	58
Smjernice za djelovanje	62
POLITIČKI ŽIVOT I ODLUČIVANJE	65
Normativno-pravni okvir	65
Žene u tijelima političkih stranaka	67
Žene u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti	68

Žene u pravosuđu, vojsci, policiji i diplomatiji	70
Smjernice za djelovanje	73
RODNO ZASNOVANO NASILJE PREMA ŽENAMA	
I NASILJE U PORODICI	74
Normativno-pravni okvir	74
Institucionalni mehanizmi za borbu protiv nasilja u porodici	75
Položaj i rad sigurnih kuća	76
Mizogino nasilje	79
Smjernice za djelovanje	82
RATNO SEKSUALNO NASILJE	83
Normativno-pravni okvir	83
Institucionalni okvir	86
Položaj žrtava ratnog seksualnog nasilja	90
Smjernice za djelovanje	92
SPORT	94
Normativno-pravni okvir	94
Institucionalni okvir	96
Smjernice za djelovanje	98
USKLAĐIVANJE PRIVATNOG I POSLOVNOG ŽIVOTA	99
Normativno-pravni okvir	99
Institucionalni okvir	102
Smjernice za djelovanje	108
UREDнице	109
AUTORICE	109

PREDGOVOR

Nakon trogodišnje pauze, ponovo objavljujemo Narandžasti izvještaj, izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini. Ovaj izvještaj pokriva pitanja nasilja nad ženama, ratnog seksualnog nasilja, seksualnih i reproduktivnih prava, usklađivanja privatnog i poslovnog života i političke participacije žena te položaja žena i rodne ravnopravnosti u oblasti obrazovanja, tržišta rada i sporta.

Ponosna i zahvalna sam na činjenici da je ovaj izvještaj, nastao na temeljima metodologije ranijih izvještaja i truda ranijih autora_ica, satkan od predanog istraživanja, analize i pisanja članica tima Sarajevskog otvorenog centra Delile Hasanbegović, Amine Dizdar i Nejre Agić. Takođe se želim zahvaliti kopriređivačici Vladani Vasić, koja je *uštimala* i unaprijedila dosad korištenu metodologiju i zajedno sa mnom vrijedno uređivala autorske tekstove.

Zahvaljujem se i svim osobama iz organizacija civilnog društva te institucija koje su nam dostavile podatke i pomogle u izradi ovog izvještaja, te svima koji su na različite načine doprinijeli_e tehničkoj izradi ove publikacije. Posebnu zahvalu dugujem Adrijani Hanušić Bećirović, na osnovu čijih je ranijih autorskih doprinosa oblasti ratnog i seksualnog nasilja bilo moguće ovu oblast predstaviti i u ovom izvještaju.

Nažalost, u odnosu na posljednji izvještaj koji je pokrio period 2015. godine, promjene koje su se desile nisu značajno utjecale na kvalitet života žena u Bosni i Hercegovini po navedenim pitanjima i oblastima. Umnogome je tome doprinijela činjenica da – uprkos tome što je Bosna i Hercegovina normativni i institucionalni okvir rodne ravnopravnosti unaprijedila među prvima u regiji – rodna ravnopravnost kao vrijednost i princip nije zaživjela u političkom i javnom životu. Izvjesni napredak se desio, ali je teško mjerljiv zbog nedostatka rodno senzitivnog prikupljanja podataka, nestrategskog pristupa radu na rodnoj ravnopravnosti i ljudskim pravima žena te nepostojanja jasnog seta indikatora na osnovu kojih bi se pratio društveni, zakonodavni i institucionalni napredak u BiH u ovom pogledu.

Stoga, nadam se da će podaci koje su kolegice prikupile, analizirale i predstavile biti koristan alat svima koji se bave ljudskim pravima žena i rodnom ravnopravnošću, a da će date smjernice biti vodilja institucijama da primarno unaprijede svoje prakse i napore u navedenim oblastima kroz ciljane, konkretne i mjerljive aktivnosti.

Zbog vremenskih ograničenja u izradi izvještaja, on nije prošao inicijalno planirani proces verifikacije koji bi uključio i aktiviste_kinje, ženske organizacije te institucije koje se bave ljudskim pravima žena i rodnom ravnopravnošću u Bosni i Hercegovini. Stoga se radujemo vašim povratnim informacijama, kritici i komentarima, u nadi da će ovaj izvještaj, kao rezultat naših internih procesa učenja te vaše konstruktivne kritike i sugestija biti još bolji u narednom izdanju.

Emina Bošnjak,
izvršna direktorica
Sarajevski otvoreni centar

METODOLOGIJA IZRADE IZVJEŠTAJA

Narandžasti izvještaj 5. Izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini u periodu 2016–2019. godine rezultat je rada članica tima Sarajevskog otvorenog centra na ljudskim pravima žena i rodnoj ravnopravnosti. Ovim izvještajem prikazan je pravni i institucionalni okvir kreiran da osigura ravnopravnost spolova u bh. društvu te njegovi nedostaci koji dovode do kršenja ljudskih prava žena i date su konkretne preporuke za njegovo unapređenje. Poseban fokus stavljen je na oblasti obrazovanja i učešća na tržištu rada; seksualnog i reproduktivnog zdravlja; političkog života i odlučivanja; rodno zasnovanog nasilja nad ženama i ratnog seksualnog nasilja; te na usklađivanje poslovnog i privatnog života.

S obzirom da izvještaj predstavlja trogodišnji prikaz promjena u oblasti ljudskih prava žena i rodne ravnopravnosti, odabrane teme obrađivane su i u prethodnim izdanjima *Narandžastog izvještaja*, radi održavanja kontinuiteta izvještavanja te praćenja promjena koje su se desile u izvještajnom periodu.

Sarajevski otvoreni centar odabrao je ovaj vid izvještavanja da bi ukazao na mali broj promjena i spor napredak u navedenim oblastima. Zbog velikog broja prikupljenih informacija i podataka, nije uspostavljena jedinstvena metodologija za cijeli izvještaj, te je svako poglavlje obrađeno kao zasebna cjelina s metodologijom razvijenom prema specifičnostima oblasti.

U toku 2019. godine, istraživačice i autorice izvještaja prikupljale su informacije i podatke neophodne za izradu potrebnih analiza, predstavljanje trenutnog stanja i izvođenje zaključaka i preporuka. Informacije su prikupljane prije svega direktno od relevantnih institucija, kako onih nadležnih za oblast ravnopravnosti spolova tako i onih nadležnih za oblasti rada, socijalne politike, ljudskih prava, zdravstva i sporta, ali i od pojedinačnih ureda, agencija i komisija. Informacije su prikupljane i kroz sekundarne izvore,

odnosno praćenjem medija i službenih objava i izvještaja državnih organa i tijela, te njihovih godišnjih i tematskih izvještaja.

Naročito značajan doprinos izvještaju dale su druge organizacije civilnog društva, kako kroz direktno dostavljanje neophodnih izvještaja tako i kroz svoje godišnje i tematske izvještaje kojima su obrađivane ovdje tematizirane oblasti.

Narandžasti izvještaj 5. prvenstveno je izvještaj o ljudskim pravima žena i djevojčica u Bosni i Hercegovini, i kao takav fokusira se na postojeće pravne, institucionalne i društvene faktore koji utiču na neravno pravan položaj žena i djevojčica i na česta kršenja njihovih ljudskih prava. S obzirom da je rodna ravnopravnost svakako jedan od uslova za unapređenje ljudskih prava žena, ovoj tematici je posvećen i veliki dio samog izvještaja, s tim da nisu zanemarene ni posljedice koje rodna neravno pravnost ima na muškarce i dječake u BiH.

Izvještaj, kao što je već naglašeno, pruža uvid u stanje ljudskih prava žena u BiH u prethodne tri godine, prepoznaje dosadašnje inicijative i napore različitih aktera na ovom polju te daje smjernice i preporuke za daljnji rad.

PRIORITETNE MJERE KOJE TREBA PODUZETI

Pokazati posvećenost za provedbu Istanbulske konvencije i borbu protiv svih oblika rodno zasnovanog nasilja

Svi nivoi vlasti u Bosni i Hercegovini imaju još mnogo posla na suzbijanju rodno zasnovanog nasilja te unapređivanju zakonodavnog i institucionalnog okvira za intenzivniju borbu protiv nasilja u porodici i nasilja nad ženama.

Usvajanjem Krivičnog zakonika Republike Srpske 2017. godine napravljen je prvi korak ka usklađivanju zakona u BiH s Istanbulskom konvencijom. Neophodno je u narednom periodu uskladiti krivične zakone Brčko distrikta i Federacije BiH, te raditi na usklađivanju zakona o zaštiti od nasilja u porodici s konvencijom. Također, neophodno je svim krivičnim zakonima u BiH regulisati i kriminalizirati seksistički i mizogini govor mržnje te pozivanje na nasilje prema ženama i rodno zasnovano nasilje.

Dodatni napori moraju biti uloženi u osiguravanje zakonskih osnova te finansijskih sredstava za funkcionisanje sigurnih kuća i pružanje adekvatne zaštite žrtvama nasilja. Da bi se adekvatno suočilo s problemom rodno zasnovanog nasilja, neophodno je putem škola i medija raditi na dizanju svijesti javnosti o štetnosti ovakvog ponašanja te eliminaciji rodno zasnovanih stereotipa i predrasuda.

Omogućiti neometan pristup zdravstvenim uslugama od značaja za seksualno i reproduktivno zdravlje žena

Na nivoima entiteta, kantona i Brčko distrikta, neophodna je izrada i provođenje programa mjera i aktivnosti za ostvarivanje jednakih prava i jednakog pristupa zdravstvenoj zaštiti, uključujući jačanje profesionalnih kapaciteta zdravstvenih ustanova za primjenu

domaćih i međunarodnih standarda u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja.

Zdravstvene institucije moraju provoditi obuke o ravnopravnosti spolova za zdravstvene radnike_cce kako bi se osiguralo pružanje zdravstvenih usluga kojima se uzimaju u obzir različite potrebe i interesi žena i muškaraca.

Veća pažnja mora se dati podizanju svijesti o pravilnoj brizi o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, osiguravanju dostupne kontracepcije i muškarcima i ženama, te pristupu zdravstvenoj zaštiti marginaliziranih grupa žena, posebno žena s invaliditetom. Neophodno je i dodatno raditi na implementaciji entitetskih zakona i uspostavljanju jedinstvene procedure provođenja prekida trudnoće u cijeloj BiH.

Potrebno je unaprijediti i Zakon o liječenju neplodnosti biomedicinski potpomognutom oplodnjom FBiH, te usvojiti istovjetan zakon u Republici Srpskoj, kako bi se biomedicinski potpomognuta oplodnja na jedinstven način regulirala u bh. entitetima i kako bi se omogućio individualiziran pristup svakom paru.

Unaprijediti zakonski i institucionalni okvir za usklađivanje privatnog i poslovnog života

U cilju ostvarivanja uslova za usklađivanje privatnog i poslovnog života bitno je usvojiti zakonske izmjene, politike i razviti mjere podrške porodici u pogledu adekvatnog regulisanja pitanja i blagovremenog isplaćivanja porodijskih naknada (i zaposlenih i nezaposlenih porodilja), potrebno je omogućiti svima jednaku dostupnost predškolskih ustanova brige za djecu, s tim da kantoni trebaju posebno razmotriti subvencioniranje / dodatne poticaje za pristup vrtićima djeci iz socijalno ugroženih obitelji te obitelji sa niskim primanjima.

Također, potrebno je promovisati rodno senzibilne modele roditeljstva i porodičnog života, poticati muškarce da koriste roditeljsko odsustvo i učestvuju u brizi o porodici u slučajevima odsustva s posla zbog bolesti, negovanja člana obitelji itd.

Prilikom kreiranja politika i mjera bitno je razmotriti i predvidjeti osnivanje i subvencioniranje pristupa predškolskim ustanovama, dnevnim centrima za djecu sa smetnjama u razvoju, ustanovama za starije članove porodice i sl. čime bi se smanjio teret brige koji pada na žene unutar porodice i otežava njihovo usklađivanje poslovnog i privatnog života.

Unaprijediti zakonski okvir za ravnopravnost muškaraca i žena u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti

Iako je Izborni zakon usklađen sa Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH, te su stranke obavezne uključiti na kandidatske liste najmanje 40% manje zastupljenog spola, ova mjera nije postigla svoj cilj te se učešće žena u parlamentima uglavnom kreće do 23%. S obzirom da se radi o afirmativnoj mjeri koja za cilj ima osigurati ravnopravno učešće žena i muškaraca, neophodno je uvesti mehanizme jednake onima koji važe za učešće konstitutivnih naroda u ovim tijelima. Također, žene u BiH čine 51% stanovništva, te je neophodno postojeću kvotu od 40% promijeniti u 50% da bi odražavala društvenu stvarnost kao i interese stanovnika i stanovnica.

Da bi se obezbijedila ravnopravna zastupljenost žena u izvršnoj vlasti, također je neophodno izmijeniti Zakon o Vijeću ministara, zakone o vladama i ministarskim imenovanjima entiteta i kantona tako da na način kojim obezbjeđuju učešće konstitutivnih naroda obezbijede i učešće 40% žena u ovim tijelima.

PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA

Uspostavljanje rodne ravnopravnosti jedan je od preduslova koji svako moderno društvo mora ostvariti ako za cilj ima unapređenje ekonomskog razvoja, smanjenje stope siromaštva i podizanje kvaliteta života. Rodna ravnopravnost podrazumijeva jednaku vidljivost, osnaživanje i učešće žena i muškaraca u svim sferama privatnog i javnog života, te je osnovni princip ljudskih prava i sloboda. Bosna i Hercegovina je, kao potpisnica brojnih konvencija poput Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) i Pekinške deklaracije, preuzela na sebe obavezu da preduzme sve odgovarajuće mjere za otklanjanje diskriminacije nad ženama i uvođenje principa ravnopravnosti u svoje ustave ili zakone.

Normativni okvir

Ravnopravnost spolova je zagantovana Ustavom Bosne i Hercegovine, kao i konvencijama koje su u njega inkorporirane i koje imaju prioritet nad svim ostalim zakonima. Dakle, u Bosni i Hercegovini direktno se primjenjuje Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njeni protokoli.¹ Pored Ustava i konvencija, zabrana diskriminacije na osnovu spola predviđena je i Zakonom o ravnopravnosti spolova iz 2003.² godine (ZORS) i Zakonom o zabrani diskriminacije iz 2009.³ godine (ZZD). Ovi zakoni sadrže odredbe koje nalažu obavezu da se svi ostali zakoni i podzakonski akti s njima harmoniziraju.

No, **pojedini zakoni još uvijek nisu usklađeni sa Zakonom o ravnopravnosti spolova**, kao što su, na primjer, Zakon o Vijeću ministara, kao i zakoni o vladama entiteta i kantona kojima nije propisana obavezna ravnopravna zastupljenost oba spola (najmanje

¹ Ustav Bosne i Hercegovine, član II, stav 2.

² Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, član II.

³ Zakon o zabrani diskriminacije BiH, član II.

40% manje zastupljenog spola). Odredbe Zakona o ravnopravnosti spolova dodatno su razrađene Gender akcionim planom BiH, pogotovo one koje se odnose na obrazovanje, zdravstvo, socijalnu zaštitu, zaštitu od nasilja, zapošljavanje, medije itd.

Dodatni problem predstavlja slaba implementacija samog Gender akcionog plana i njegovih pratećih operativnih planova na državnom i entitetskom nivou, te nedostatak i nekonsistentnost razvijanja politika na lokalnom nivou (kantonalnom, gradskom i općinskom) koje bi doprinijele njenoj implementaciji.

Institucionalni okvir i djelovanje

Zakon o ravnopravnosti spolova BiH definiše institucionalne mehanizme svih nivoa vlasti u BiH koji su nadležni za provođenje samog Zakona i međunarodnih standarda u oblasti ravnopravnosti spolova, te koordinaciju i realizaciju programskih ciljeva iz Gender akcionog plana BiH. Njihova uloga je praćenje i nadzor primjene Zakona o ravnopravnosti spolova, dok su za provođenje samog Zakona odgovorna sva tijela izvršne vlasti. Zakon zahtijeva i formiranje institucionalnih mehanizama i na kantonalnom i općinskom nivou kako bi se osiguralo adekvatno provođenje međunarodnih standarda u oblasti ravnopravnosti spolova.

Mrežu institucionalnih mehanizama parlamentarne vlasti u BiH čine Komisija za ostvarivanje ravnopravnosti spolova Parlamentarne skupštine BiH, Komisija za jednakopravnost spolova Doma naroda i Komisija za ravnopravnost spolova Zastupničkog doma Parlamenta Federacije BiH, Odbor jednakih mogućnosti Narodne skupštine Republike Srpske te Komisija za gender pitanja pri Skupštini Brčko distrikta. Pri kantonalnim skupštinama također su formirane komisije za ravnopravnost spolova, a na lokalnom nivou djeluju komisije u okviru općinskih vijeća.

U poređenju sa informacijama iz posljednjeg Narandžastog izvještaja,⁴ veći broj općina je odgovorio na upite koje smo im uputili (41); od toga 37 općina ima formirane komisije za ravnopravnost spolova ili se bave pitanjem rodne ravnopravnosti u okviru neke

⁴ http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2016/02/NARAN.IZVJESTAJ_02_20.02.2014_FINAL_web.pdf

druge komisije. **U 17 općina su se održala zasjedanja komisija, a prosječan broj održanih sjednica za period 2016–2019 je 9.** Od preostalih općina koje imaju formirane komisije za ravnopravnost spolova ili se bave pitanjem ravnopravnosti u okviru neke druge komisije dobili smo odgovor da se komisije nisu sastajale u navedenom periodu ili da se sastaju po potrebi, što nije dovoljno da izvučemo precizan zaključak. Od 41 općine koje su odgovorile na naše upite, njih šest je usvojilo lokalne gender akcijske planove za predstojeći period, a u šest općina su LGAP-ovi prestali da važe, s tim da planiraju raditi na usvajanju novih.

Komisije	Broj sjednica u periodu 2016–2019.
Novo Sarajevo (Komisija za ljudska prava i slobode)	30
Novi Grad	16
Banovići	4
Berkovići	nije se sastajala
Gradiška	par puta godišnje
Bosanska Krupa	nismo dobili podatke
Bosanski Petrovac	nismo dobili podatke
Busovača	dva puta godišnje
Doboj–Jug	nije se sastajala
Foča	dva puta godišnje
Glamoč	nije se sastajala
Ilijaš	1
Jajce	nije se sastajala
Kalesija	6
Ključ (Komisija za ljudska prava i izbjeglice)	nije se sastajala po pitanju rodne ravnopravnosti
Krupa na Uni	nije se sastajala
Kupres	jednom godišnje
Laktaši	nismo dobili podatke
Ljubinje	nismo dobili podatke
Novi Travnik	nije se sastajala
Orašje	sastaje se po potrebi

Ribnik	sastaje se po potrebi
Sapna	sastaje se po potrebi
Srbac	nije se sastajala
Srebrenica	1
Travnik	9 (za period 2018–2019)
Ugljevik	po potrebi
Zavidovići	30
Brčko distrikt	9 redovnih i 3 elektronske sjednice
Goražde (Komisija za zaštitu ljudskih prava i sloboda, jednakopravnost polova i predstavke i pritužbe)	13
Gornji Vakuf–Uskoplje	nije se sastajala
Rudo	nije se sastajala
Tešanj (Komisija za pitanja mladih i ravnopravnost polova)	22
Kakanj	jednom mjesečno
Oštra Luka	nije se sastajala
Petrovo	nije se sastajala
Zenica	6

Tabela 1: Prikaz broja sjednica komisija nadležnih za oblast ravnopravnosti spolova na lokalnom nivou⁵

Iz navedenih podataka vidimo da su **najaktivnije bile komisija u Novom Sarajevu i Zavidovićima**. Međutim, s obzirom na to da Novo Sarajevo nema formiranu komisiju za ravnopravnost spolova kao samostalno tijelo, već se o pitanjima rodne ravnopravnosti govori u okviru Komisije za ljudska prava i slobode, ne možemo sa sigurnošću tvrditi na koliko navedenih sjednica se zapravo raspravljalo o problemima koji se tiču rodne ravnopravnosti. U opštinama Berkovići, Doboj–Jug, Glamoč, Jajce, Ključ, Krupa na Uni, Novi Travnik, Srbac, Gornji Vakuf–Uskoplje, Rudo, Oštra Luka i Petrovo, iako imaju formirane komisije za ravnopravnost spolova

⁵ Podaci dobiveni na osnovu dopisa upućenih svim općinama i gradovima u BiH. Odnose se na broj sjednica održanih u periodu 2016–2019. Analiza nije obuhvatala sadržaj održanih sjednica, nego broj sjednica održanih po svakoj komisiji, te ne daje uvid u rezultate rada samih komisija, već u njihovu aktivnost za vrijeme perioda izvještavanja.

kao autonomna radna tijela, sjednice se nisu održavale, tako da možemo reći da su komisije nefunkcionalne.⁶

Komisija	Broj sjednica u periodu 2016–2019.
Unsko-sanski kanton	nema dostupnih podataka
Posavski kanton	nema dostupnih podataka
Tuzlanski kanton	12
Zeničko-dobojski kanton	8
Bosansko-podrinjski kanton (Komisija za zaštitu ljudskih prava i sloboda, jednakopravnost polova i predstavke i pritužbe)	13
Srednjobosanski kanton	nema dostupnih podataka
Hercegovačko-neretvanski kanton	nema dostupnih podataka
Zapadnohercegovački kanton (Odbor za pravdu, upravu, ljudska prava, slobode i ravnopravnost spolova)	4
Kanton Sarajevo	nema dostupnih podataka
Kanton 10	nema podataka

Tabela 2: Prikaz broja sjednica komisija nadležnih za oblast ravnopravnosti spolova na kantonalnom nivou⁷

⁶ Općine koje nisu navedene nisu dostavile podatke koje smo tražili u dopisima.

Komisije za ravnopravnost spolova na državnom i entitetskom nivou su aktivnije, pa je tako Komisija za ostvarivanje ravnopravnosti spolova PSBiH održala devet sjednica u periodu 2016–2018, a bitno je spomenuti i to da je Komisija bila predlagač zakona, kao što je Okvirni zakon o liječenju neplodnosti biomedicinski potpomognutom oplodnjom, koji, nažalost, nije usvojen. Komisija ostvaruje i dobru saradnju sa organizacijama civilnog društva i Agencijom za ravnopravnost spolova BiH te podnosi inicijative koje su od velikog značaja za unapređenje položaja manje zastupljenog spola.

Komisija	Broj sjednica u periodu 2016–2019.
Komisija za jednakopravnost spolova FBiH	12
Odbor jednakih mogućnosti RS	podacima nije bilo moguće pristupiti ⁸

Tabela 3: Prikaz broja sjednica komisija nadležnih za oblast ravnopravnosti spolova na entitetskom nivou⁹

U izvršnoj vlasti djeluje Agencija za ravnopravnost spolova u okviru Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice te Gender centar FBiH i Gender centar RS. Agencija za ravnopravnost spolova BiH trenutno radi na provođenju Gender akcionog plana BiH 2018–2022. koji sadrži strateške ciljeve, programe i mjere za ostvarivanje ravnopravnosti spolova. Među prioritetnim oblastima su sprečavanje i suzbijanje nasilja na osnovu spola, uključujući nasilje u porodici i trgovinu osobama, rad, zapošljavanje i pristup

⁷ Podaci navedeni u tabeli su pronađeni na zvaničnim stranicama skupština svih kantona u FBiH za period od 2016. do 2019. godine.

⁸ Web-baza podataka o aktivnostima Odbora jednakih mogućnosti nije bila u funkciji u periodu od 11. do 18. 11. 2019.

⁹ Navedeni podaci su pronađeni na zvaničnim stranicama PDPFBiH i NSRS; pristupljeno u novembru 2019.

ekonomskim resursima, javni život i donošenje odluka, te daljnje jačanje saradnje na regionalnom i međunarodnom nivou. Također, ARS BiH je koordinirala izradu trećeg po redu Akcionog plana za implementaciju UN rezolucije 1325 za period 2018–2022, uz konsultacije sa institucijama i nevladinim organizacijama zastupljenim u Koordinacionom odboru za praćenje Akcionog plana.¹⁰ Provođenje aktivnosti i ostvarivanje ciljeva u oblasti rodne ravnopravnosti umnogome ovisi o finansiranju, koje na godišnjem nivou iznosi 0,05% od ukupnog budžeta za BiH, pri čemu je ovaj udio namijenjen za rad Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, Agenciju za ravnopravnost spolova, ali i dodjeljivanje grantova organizacijama civilnog društva koje se bave pitanjem ravnopravnosti spolova. Isti procenat iz budžeta FBiH izdvaja se i za rad Gender centra FBiH, dok se za rad Gender centra RS izdvaja 0,018% iz budžeta Republike Srpske. Zakon o ravnopravnosti spolova navodi ovlasti ARS BiH i entitetskih gender centara, među kojima je i davanje mišljenja o usaglašenosti prijedloga i nacrtu zakona, podzakonskih i drugih normativnih akata sa Zakonom o ravnopravnosti spolova.¹¹

Prema podacima Agencije, broj akata koji je dostavljen na davanje mišljenja neznatno se povećao u 2018. godini u poređenju sa prethodnim godinama. Tokom 2018. godine 48 dokumenata je dato na mišljenje o usklađenosti sa ZORS-om; tokom 2017. ih je bilo ukupno 44,¹² a u 2016. godini njihov broj je iznosio 40. Agenciji na mišljenje dostavljaju se nacrti i prijedlozi zakona, pravilnika i odluka, zatim izvještaji, informacije, strategije, akcioni planovi, sporazumi i slično.

Agencija za ravnopravnost spolova i gender centri primaju i obrađuju molbe i žalbe u kojima se ukazuje na povrede prava iz ZORS-a. Na osnovu žalbi, ARS, MLJPI i gender centri upućuju

¹⁰ Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 „Žene, mir i sigurnost“ u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine

¹¹ Zakon o ravnopravnosti spolova, član 26.

¹²

http://www.mhrr.gov.ba/ministarstvo/Programi_rada/IZVJESTAJ%20O%20RADU%20MLJPI%20ZA%202018.pdf

preporuke o usklađivanju postupanja sa navedenim preporukama. U periodu od 2016 do 2019. godine **Agencija je obradila 19 zahtjeva za ispitivanje povreda ZORS-a**. Najbrojniji su zahtjevi koji proističu iz kršenja prava iz radnog odnosa (pet predmeta), a koji se tiču nepravilnosti u konkursnoj proceduri i neravnopravnog postupanja. Potom slijede zahtjevi vezani za stereotipe u medijima (četiri predmeta) i povrede u sektoru obrazovanja (tri predmeta). Obradena su po dva predmeta vezana za uznemiravanje – mizogini govor, ravnopravnu zastupljenost u tijelima i rodno zasnovano nasilje, a jedan predmet se ticao porodičnih odnosa. U većem broju obrađenih slučajeva provedeni su posebni postupci ispitivanja i pružena pravna pomoć i savjeti pisanim obavještenjima i usmenim putem, a u nekoliko slučajeva predmeti su, zbog nadležnosti, prosljeđeni na postupanje entitetskim gender centrima.

Gender centar Republike Srpske učestvuje u realizaciji Gender akcionog plana i programa FIGAP II, u skladu sa Zakonom i svojim mandatom i nadležnostima, kroz izradu, usvajanje i provedbu godišnjih operativnih planova za ravnopravnost spolova u Republici Srpskoj. Republika Srpska je imenovala Koordinacioni odbor za praćenje provođenja Gender akcionog plana, čiji članovi_{ce} su, pored Gender centra, predstavnici_e svih ministarstava u Vladi Republike Srpske.¹³ Gender centar je učestvovao u provođenju Akcionog plana BiH za implementaciju Rezolucije Savjeta bezbjednosti UN 1325: Žene, mir i sigurnost, radi na podizanju svijesti žena o njihovim pravima i dostupnim pravnim lijekovima kroz provođenje javnih kampanja na teritoriji cijele Republike Srpske, u saradnji sa lokalnim zajednicama i nevladinim organizacijama.¹⁴

Prema istraživanju o rodnom nejednakostima iz perspektive životnih ciklusa koje je 2016. godine sproveo Gender centar RS, u kontekstu stereotipnih stavova, veće promjene su zabilježene u

¹³ Odgovori Republike Srpske na dodatna pitanja u vezi sa Šestim periodičnim izvještajem Bosne i Hercegovine o primjeni Konvencije Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), maj 2019.

¹⁴ Izvještaj o primjeni Konvencije Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) u Republici Srpskoj, za potrebe izrade Šestog periodičnog izvještaja Bosne i Hercegovine.

oblasti obrazovanja, tranzicije u brak i roditeljstvo, zatim u vrijednosnim orijentacijama u shvatanju rodnih uloga i odnosa. Područja koja se opiru promjenama su sfera zapošljavanja i pristupa ekonomskim resursima, planiranje porodice, kućni rad i briga o porodici. Na osnovu nalaza ovog istraživanja, Gender centar je izradio, a Vlada RS-a je u decembru 2016. godine usvojila „Poseban izvještaj o nalazima i preporukama istraživanja o socio-ekonomskim rodnim nejednakostima u Republici Srpskoj“, koji sadrži preporuke za otklanjanje uočenih rodnih nejednakosti.¹⁵ Vlada RS je zadužila Gender centar RS kao koordinaciono tijelo za sprovođenje, praćenje sprovođenja i izvještavanje Vlade RS o programima i mjerama prema Konvenciji Savjeta Evrope za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama. Od septembra 2016. godine, Gender centar RS, u saradnji sa organizacijom UN Women, sprovodi projekat za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u deset jedinica lokalne samouprave Republike Srpske. Kada govorimo o usaglašavanju zakona sa članom 20. Zakona o ravnopravnosti spolova, Gender centar RS je 2016. godine pokrenuo inicijativu za usaglašavanje Zakona o državnim službenicima, Zakona o rukovodećim državnim službenicima i Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o Vladi Republike Srpske, ali zakonodavne procedure su još uvijek u toku. Na prijedlog i inicijativu Gender centra RS, u 2017. godini izvršene su izmjene Krivičnog zakona pa su tako i seksualna orijentacija, rodni identitet i spol dodati kao zabranjeni osnovi za javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje. U toku 2016. godine **Gender centar RS je razmatrao 7 slučajeva povrede prava na osnovu pola**, od kojih su se dva odnosila na nasilje na osnovu pola, dva na diskriminaciju u oblasti rada, dva na oblast socijalne zaštite i jedan na oblast javnog života.¹⁶

Gender Centar Federacije Bosne i Hercegovine prati i daje mišljenja o usaglašenosti zakona i drugih akata sa domaćim i međunarodnim standardima za ravnopravnost spolova, prati i analizira stanje u vezi ravnopravnosti spolova, saraduje sa drugim

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Gender centar Republike Srpske na naš upit odgovorio je dostavljanjem podataka o svom radu u periodu od 2006. do 2016. godine.

institucionalnim mehanizmima za ostvarivanje ravnopravnosti spolova i nevladinim organizacijama koje se bave ljudskim pravima, te prima i obrađuje molbe, žalbe i predstavke osoba i grupa osoba u kojima se ukazuje na povrede nekog prava iz Zakona o ravnopravnosti spolova. Osim toga, Gender centar FBiH je preuzeo vođenje elektronske baze podataka o nasilju u porodici, koja povezuje policijske organe, sigurne kuće, centre za socijalni rad i SOS linije. **Najviše žalbi koje su zaprimljene u periodu 2016–2019. godine odnosilo se na diskriminaciju u oblasti zapošljavanja.** Tokom ovog perioda, **Gender centar FBiH je zaprimio devet zahtjeva za ispitivanje povreda Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH,** u kojima su se podnosioci žalili na neravnomjernu zastupljenost u sastavu upravnih odbora, nasilje na osnovu spola i uznemiravanje putem interneta, nejednake mogućnosti za pristup sportskim aktivnostima, izjave u medijima, diskriminaciju u jeziku prilikom dodjeljivanja akademskih titula, naučnih i stručnih zvanja, kao i na odredbe Pravilnika o odijevanju. U jednom slučaju je traženo preispitivanje sudske odluke, što nije u nadležnosti Gender centra Federacije Bosne i Hercegovine.

Smjernice za djelovanje

- Vijeće ministara BiH i entitetske vlade trebaju jačati savjetodavnu ulogu Agencije za ravnopravnost spolova i entitetskih gender centara, te uspostaviti jasnu i obaveznu strukturu konsultacija ovih mehanizama prilikom izrade zakonodavstva i politika.
- Kantoni, gradovi i općine trebaju usvojiti kantonalne i lokalne gender akcione planove u skladu sa Gender akcionim planom BiH i pratećim operativnim planovima.
- Kantoni, gradovi i općine prilikom izrade svih politika, programa i mjera moraju uključivati rodnu perspektivu i

primjenjivati Zakon o ravnopravnosti spolova i Gender akcioni plan BiH.

- Jedinice lokalne samouprave koje nemaju formirane komisije za ravnopravnost spolova trebaju raditi na njihovom uspostavljanju ili uključiti pitanje rodne ravnopravnosti u rad komisija nadležnih za pitanje ljudskih prava.
- Kantoni i jedinice lokalne samouprave oba entiteta moraju uspostaviti mehanizam za ravnopravnost spolova u svojim izvršnim tijelima, čijim radom bi se unaprijedila saradnja s postojećim entitetskim gender centrima i Agencijom za ravnopravnost spolova, te unaprijedilo provođenje Zakona o ravnopravnosti spolova i Gender akcionog plana BiH na svim nivoima.
- Vijeće ministara i entitetske vlade dužne su obezbijediti finansijska sredstva neophodna za funkcionalan rad postojećih mehanizama, te izradu i provođenje neophodnih politika, programa i mjera za rodnu ravnopravnost.
- Institucionalni mehanizmi za ravnopravnost spolova moraju jačati saradnju s organizacijama civilnog društva.

OBRAZOVANJE I UČEŠĆE NA TRŽIŠTU RADA

Oblast rada, zapošljavanja i pristupa resursima, tj. jednake mogućnosti na tržištu rada i sveukupnom ekonomskom životu, izuzetno je složena i važna za ostvarivanje ravnopravnosti spolova, jer podrazumijeva oblast tržišne ekonomije i ekonomije brige povezane s obrazovanjem u multidimenzionalnim pristupima različitim ekonomskim i društvenim resursima. Jaka je veza između društvene uloge žene, njenog obrazovanja, zanimanja i položaja na tržištu rada.

Normativno-pravni okvir

Najrelevantniji međunarodno-pravni dokumenti koje je BiH u oblasti zaštite i promicanja prava žena u oblasti rada usvojila jesu:

- konvencije Međunarodne organizacije rada broj 100 – o jednakosti nagrađivanja muške i ženske radne snage za rad jednake vrijednosti (1951); 111 – o diskriminaciji u zapošljavanju i zanimanju (1958); 156 – o jednakim mogućnostima i jednakom tretmanu za radnike i radnice – radnici_e s obiteljskim obavezama (1981); 89 – o noćnom radu žena zaposlenih u industriji (1948); 183 – Konvencija o zaštiti materinstva (2000)
- UN Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW)¹⁷

¹⁷ Neki od ključnih **standarda** na koje se BiH obavezala prihvatajući ove instrumente i ugrađujući ih u domaće zakone su: zabrana različitog tretmana zbog trudnoće, porođaja, dojenja ili korištenja prava na porodiljsko odsustvo; zabrana različitog tretmana muškaraca i žena u vezi s donošenjem odluke o korištenju odsustva nakon rođenja djeteta, te bilo koji nepovoljni tretman roditelja ili staratelja u usklađivanju obaveza iz porodičnog i profesionalnog života; jednaka plata i beneficije za rad jednake vrijednosti; jednaki uvjeti za napredovanje u poslu; obrazovanje, osposobljavanje i stručno usavršavanje; isti status bez obzira na spol ili bračni status prilikom organiziranja posla, podjele zadataka ili na drugi način određivanja uvjeta rada, otkazivanja radnog odnosa; obaveza državi da formuliira i implementira politiku koja teži unapređenju u oblastima zapošljavanja i zanimanja, kako bi se eliminisala potencijalna diskriminacija.

Posebno značajni dokumenti Evropske unije i Vijeća Evrope za ovu oblast su:

- Strategija za rodnu ravnopravnost 2016–2019. Evropske komisije¹⁸
- Rezolucija EU o zaštiti dostojanstva muškaraca i žena na radu (1990)¹⁹
- Preporuka Evropske komisije za zaštitu dostojanstva muškaraca i žena na radu (1991)²⁰ – uključuje i borbu protiv seksualnog uznemiravanja
- Direktiva Vijeća Evrope 86/378/EE3 (2006) o provođenju principa jednakih mogućnosti i jednakog tretiranja muškaraca i žena u pitanjima zapošljavanja i obavljanja zanimanja
- Evropska socijalna povelja – revidirana (2004)
- Preporuka Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope 1700(2005) o suzbijanju diskriminacije žena kao radne snage i na radnom mjestu
- Direktiva Evropske komisije 79/7/EEC o progresivnoj implementaciji principa jednakog tretmana muškaraca i žena u oblasti socijalne sigurnosti
- Preporuka Vijeća Evrope CM/Rec(2007)13 o rodno osviještenoj politici u obrazovanju

Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH regulirano je i pitanje zapošljavanja, rada i pristupa svim resursima. Garantira se ravnopravnost po osnovu spola u procesu zapošljavanja i **zabranjuje se diskriminacija na osnovu spola u radu i radnim odnosima**, u ponudama i oglasima za zapošljavanje, pri popuni slobodnih radnih mjesta, kao i u situacijama davanja otkaza. Zabranjeno je uskraćivanje jednake plaće za rad jednake vrijednosti za oba spola, onemogućavanje napredovanja na poslu pod jednakim uvjetima, onemogućavanje jednakih uvjeta za obrazovanje, neravnomjerna prilagođenost radnih i pomoćnih prostorija za rad potrebama osoba oba spola, različit tretman zbog trudnoće, porođaja

¹⁸ Strategija dostupna na: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en

¹⁹ Dostupna na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31990Y0627%2805%29>

²⁰ Dostupna na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ac10917a>

ili korištenja prava na porodiljsko odsustvo, bilo kakav nepovoljan tretman roditelja ili staratelja u usklađivanju obaveza iz profesionalnog i porodičnog života ili svaka druga radnja ili djelo koje predstavlja neki od oblika direktne ili indirektno diskriminacije, utvrđenih istim zakonom.

U pogledu zaštite od direktne i indirektno diskriminacije, ovaj zakon upućuje stranke na korištenje antidiskriminacijskih mehanizama zaštite iz Zakona o zabrani diskriminacije. **Seksualno uznemiravanje i uznemiravanje na osnovu spola** krivična su djela, dok je Krivičnim zakonikom Republike Srpske od 2017. godine definirano krivično djelo *polno uznemiravanje* sa posebnim kvalifikatornim elementima podređenosti, odnosno ranjivosti.

Ovi zakoni također zahtijevaju od poslodavaca da **osiguraju sve efikasne mjere radi sprečavanja uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja i diskriminacije zasnovane na spolu u radu i radnim odnosima**. Bosna i Hercegovina se također obavezala na usklađivanje svih općih i posebnih kolektivnih ugovora s odredbama ovog zakona. Pri tome se posebno ističe uloga sindikata i udruženja poslodavaca u osiguranju **jednake zaštite prava na rad bez obzira na spol**.

Entitetskim zakonima o radu definirana je **jednakost plaća** te se navodi da je poslodavac dužan radnicima_ama isplatiti jednake plaće za rad jednake vrijednosti bez obzira na njihovu nacionalnu, vjersku, spolnu, političku i sindikalnu pripadnost, kao i drugi diskriminatorni osnov. Zakon o ravnopravnosti spolova definira primanje nejednake plate kao oblik diskriminacije.

Izmjenama i dopunama entitetskih zakona o radu²¹ normativno se poboljšao položaj žena na tržištu rada. Poboljšanja se, između ostalog, odnose i na regulaciju **zabrane diskriminacije** koja je prethodno bila propisana samo jednim članom uz poziv da se može tražiti i **sudska zaštita**. Sada se **decidno navode osnovi i vrste diskriminacije**: uznemiravanje ili seksualno uznemiravanje, nasilje po osnovu spola, kao i sistematsko uznemiravanje na radu ili u vezi sa radom (mobing) radnika i osoba koje traže zaposlenje. Iako je ovo

²¹ Zakon o radu Federacije BiH, *Službene novine Federacije BiH*, broj 26/16, 89/18; Zakon o radu Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 1/16, 66/18.

bio veliki napredak u odnosu na prethodna zakonska rješenja u pogledu diskriminacije u FBiH, vrlo je moguće da će u primjeni ovih odredbi doći do problema prilikom traženja zaštite od diskriminacije, s obzirom da su rokovi za traženje zaštite kraći od onih propisanih Zakonom o zabrani diskriminacije BiH.

Što se tiče strateških dokumenata, Gender akcioni plan BiH 2018–2022. nudi ocjenu stanja u ovoj oblasti, navodi mjere za eliminiranje diskriminacije na osnovu spola u radu, zapošljavanju i na tržištu rada, odnosno za osiguravanje **jednakih mogućnosti ženama i muškarcima u pristupu ekonomskim resursima**, uključujući i smanjenje siromaštva putem novih makroekonomskih i razvojnih strategija.

U posljednjem objavljenom izvještaju o provedbi GAP-a (za 2015. i 2016. godinu)²² navodi se da je učinjen **napredak u izmjeni zakonskih rješenja kada je riječ o zaštiti materинства i preciziranju zabrane otkaza ugovora o radu**. Također se navodi da se na svim nivoima provode programi i mjere za ravnopravan pristup mogućnostima zapošljavanja, samozapošljavanja i ekonomskim resursima. Međutim, ovaj izvještaj ne nudi jasne i precizne pokazatelje kako se došlo do ovih zaključaka.

Kako navodi Agencija za ravnopravnost spolova BiH, u Izvještaju o napretku BiH u primjeni Pekinške deklaracije i Platforme za akciju (2019),²³ **žene u socijalnoj izolaciji** (žene koje žive u zabačenim naseljima, majke djece s invaliditetom, žene kojima nedostaje par godina staža za mirovinu, žene s invaliditetom, samostalne majke na selu, žene starije životne dobi) trebaju **veću podršku u zapošljavanju** te bi se **morale obuhvatiti strateškim dokumentima**. Ističe se problem nedostatka službenih podataka o mobingu na radnom mjestu, prekovremenom radu, razlici u platama između javnog i privatnog sektora. Pozdravljeni su brojni razvijeni programi ekonomskog osnaživanja žena u proteklom periodu, koje

²² Izvještaj dostupan na: <https://arsbih.gov.ba/project/izvijestaj-o-realizaciji-gender-akcionog-plana-bih/>

²³ Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. „Izvještaj o napretku BiH u primjeni Pekinške deklaracije i Platforme za akciju u BiH u okviru procesa Peking +25“, april 2019, dostupno na: <https://arsbih.gov.ba/project/izvijestaj-o-napretku-u-primjeni-pekinške-deklaracije-i-platforme-za-djelovanje-u-bih-u-okviru-procesa-peking-25/>, str. 22

su realizirale nevladine organizacije, usmjereni na promociju poduzetništva žena, prekvalifikacije i dokvalifikacije za zapošljavanje i samozapošljavanje u skladu s potrebama tržišta rada.

Republika Srpska je, Strategijom zapošljavanja 2016–2020, identificirala žene kao ugroženu grupu na tržištu rada i uvela **princip nediskriminacije na osnovu spola u programima i mjerama za zapošljavanje**. Ostaje pitanje količine i kvaliteta posebnih programa usmjerenih na žene, a naročito na ugrožene grupe žena. Na snazi u Republici Srpskoj je i Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća 2016–2020. te je u februaru 2019. usvojen Nacrt strategije razvoja preduzetništva žena RS za period 2018–2022. Slijedom navedenog, možemo reći da je normativni i okvir javnih politika na zadovoljavajući način uredio pitanje radnih odnosa koji se tiču zaštite prava žena. Međutim, ostvarivanje prava i implementacija ovih odredbi je problematična, o čemu će biti više riječi u pojedinim potpoglavljima koja slijede.

Učešće na tržištu rada

Kako stanje ocjenjuje Agencija za ravnopravnost spolova u novom Gender akcionom planu 2018–2022, žene u BiH se suočavaju sa **višestrukim preprekama na tržištu rada**, kao što su: duže čekanje na prvi posao, dugotrajni prekidi u radnom stažu zbog porodijskog odsustva ili njege starijih i bolesnih članova porodice, nemogućnost ponovnog uključivanja na tržište rada zbog zrelije dobi usljed promjena na tržištu i prestanka potrebe za određenom vrstom rada.

I pored brojnih, višekratno ponovljenih preporuka međunarodnih institucija za uspostavljanje redovnog statističkog izvještavanja o položaju žena, **i dalje nemamo adekvatne, pouzdane i redovno prikupljene podatke na godišnjem nivou o (ne)zaposlenosti žena, razlikama u plaći, radu na određeno ili kraće radno vrijeme, broju žena na mjestima odlučivanja i upravljanja u poduzećima** itd.²⁴

²⁴ Petrić, Aleksandra; Vidović, Gordana et al. „Alternativni CEDAW izvještaj: Izvještaj organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih zapažanja i preporuka CEDAW komiteta za Bosnu i

U BiH je mogućnost zaposlenja iskazana kroz stope (ne)aktivnosti i (ne)zaposlenosti.²⁵ Prema posljednjim dostupnim podacima Agencije za statistiku BiH za **2018. godinu** o *indikatorima radne snage prema grupama starosti i spolu*, **stopa zaposlenosti žena u BiH** iznosi 25%, i niža je za 19,1% od stope zaposlenosti muškaraca (niža u odnosu na 2017. godinu kada je bila 24,75 procenata niža od stope zaposlenosti muškaraca). **Stopa nezaposlenosti žena** iznosi 20,3%, i viša je za 3,1% od stope nezaposlenosti muškaraca (viša u odnosu na prošlu godinu kada je bila 4,2% viša od stope nezaposlenosti muškaraca).²⁶ Podaci o **neaktivnosti na tržištu rada** u BiH pokazuju da je 2018. godine bilo znatno više neaktivnih žena nego muškaraca (841 žena, 547 muškaraca).²⁷

Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi u **2019. godini**,²⁸ **stopa aktivnosti** je iznosila 42,1% i nije se mijenjala u odnosu na 2018. godinu. Stopa aktivnosti je bila značajno viša za muškarce nego za žene i iznosila je 51,7%, dok je za žene iznosila 32,9%. **Stopa neaktivnosti** u 2019. godini iznosila je 57,9% i nije se mijenjala u odnosu na 2018. godinu. Stopa neaktivnosti za muškarce je iznosila 48,3%, a za žene 67,1%.²⁹

Hercegovinu 2013-2017", Helsinški parlament građana Banja Luka, Prava za sve, Sarajevo, 2016, str. 86.

²⁵ Kako se navodi u izvještajima Agencije za statistiku BiH, **radno sposobno stanovništvo** uključuje sve osobe od 15 i više godina starosti. Dijeli se na dvije osnovne kategorije: radnu snagu (ekonomski aktivnu) i ekonomski neaktivno stanovništvo. **Radnu snagu** ili **aktivno stanovništvo** čine sve zaposlene i nezaposlene osobe. **Neaktivno stanovništvo** čine sve osobe koje imaju 15 i više godina i koje u referentnoj sedmici nisu radile, te koje tokom četiri sedmice (referentna i tri prethodne) nisu poduzimale nikakve radnje u cilju traženja posla, kao i osobe koje nisu spremne početi raditi u naredne dvije sedmice, ako bi im posao bio ponuđen.

²⁶ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. „Bosna i Hercegovina u brojevima 2018“, BHAS, 2019, str. 41.

²⁷ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. „Bosna i Hercegovina u brojevima 2018“, *ibid.*, str. 33.

²⁸ Polovinom aprila 2019. godine provedena je, četrnaesti put, Anketa o radnoj snazi u Bosni i Hercegovini na uzorku od 10.789 domaćinstava, od čega je u Federaciji BiH izabrano 5969, u Republici Srpskoj 3750 i u Brčko distriktu BiH 1070 domaćinstava. Anketirane su sve osobe u uzorkom izabranim domaćinstvima koje su pristale na anketiranje.

²⁹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. „Anketa o radnoj snazi BiH 2019“, Saopćenje - Prethodni podaci, BHAS, 15.07.2019, str. 1.

Grafikon 1. Struktura radno sposobnog stanovništva prema aktivnosti i spolu
 Graph 1. Structure of working age population by activity and sex

Grafik 1: Struktura radno sposobnog stanovništva prema aktivnosti i spolu

U **2019. godini, stopa nezaposlenosti** iznosila je 15,7% (13,6% za muškarce i 18,8% za žene). Stopa nezaposlenosti bila je najviša među mladim osobama od 15 do 24 godine i iznosila je 33,8% (31,3% za muškarce i 37,9% za žene).³⁰

Dakle, vidljivo je da su stope zaposlenosti i aktivnosti i dalje niske sa malim promjenama u prethodnim godinama, što je naročito nepovoljno za žene.

Ovi podaci su zabrinjavajući i govore da su žene suočene sa nemogućnošću pronalaženja posla te da prelaze u neaktivnost. Razlozi mogu biti to što su odustale od tražnja posla ili ne mogu da rade uprkos tome što žele, pri čemu je najčešći razlog briga za porodicu.

Što se tiče *rodne segregacije u sektorima/djelatnostima*, najveći broj zaposlenih je 2018. godine bio u **uslužnim djelatnostima** – 52,1% (od čega 66,2% žena i 43,8% muškaraca), zatim slijede **nepoljoprivredne** – 32,1% (17,8% žena i 40,7% muškaraca) i **poljoprivredne** – 15,7% (16% žena i 15,5% muškaraca),³¹ što nije značajno promijenjeno ni u 2019. godini (prema dostupnim podacima iz Ankete o radnoj snazi 2019). Podaci o učešću žena u visoko profitabilnim industrijskim granama / privrednim sektorima nisu dostupni u obrađenim izvještajima Agencije za statistiku. Prema

³⁰ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. „Anketa o radnoj snazi BiH 2019“, ibid., str. 2.

³¹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. „Anketa o radnoj snazi BiH 2018“, BHAS, 2018, str. 49.

podacima izvještaja Evropske komisije „She Figures 2018“, žene su manje zastupljene u STEM (nauka, tehnologija, inženjstvo, matematika) oblastima, kako u obrazovnom sistemu tako i na tržištu rada.³²

Obrazovanje

Obrazovanje bi, pored drugih društvenih funkcija koje nosi, trebalo da bude ključni faktor participacije na tržištu rada tako da obezbijedi veće mogućnosti zaposlenja muškarcima i ženama.

Kako ističe Agencija za ravnopravnost spolova BiH, u Izvještaju o realizaciji Gender akcionog plana 2013–2017, iako je **procent žena koje stiču akademske titule i zvanja magistra i doktora nauka veći od procenta muškaraca, procent žena među višim predavačkim i istraživačkim kadrom (redovni profesori_ce), kao i upravljačkim kadrom univerziteta je znatno niži**, zbog čega možemo govoriti o fenomenu *staklenog stropa* u nauci i obrazovanju u BiH.

U aprilu 2016. godine Narodna skupština Republike Srpske usvojila je Strategiju razvoja obrazovanja za period 2016–2020. u kojoj nije tematizovano pitanje rodne ravnopravnosti niti eliminacije rodni stereotipa. To nije učinjeno ni u Strateškim pravcima razvoja obrazovanja u Federaciji BiH 2012–2022. koje je usvojilo Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.

Pozitivan primjer promocije većeg uključivanja žena u univerzitetske procese je projekt koji, uz par evropskih univerziteta, provodi Internacionalni univerzitet u Sarajevu, pod nazivom SAGE – Systemic Action for Gender Equality (Sistemska akcija za ravnopravnost spolova u visokom obrazovanju). U okviru projekta kreiran je Plan za jednakopravnost spolova u visokom obrazovanju s postavljenim ciljevima: uklanjanje barijera zapošljavanju, zadržavanju i napredovanju u karijeri istraživačica; odgovor na rodne nejednakosti u procesima donošenja odluka; jačanje rodne dimenzije u istraživačkim programima. Rezultati analiza o učešću žena u

³² Vidjeti više u: European Commission Directorate General for Research and Innovation. „She Figures Handbook 2018“, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019.

rektoratu, dekanatima i među nastavničkim kadrom upućuju na zaključak da je akademski put muškaraca i žena otprilike isti do nivoa master studija; kada se radi o doktoratima i dalje prema profesorskim zvanjima, broj žena naglo pada. Ovakav plan je usvojen i na Univerzitetu u Beogradu.

Također, na par univerziteta u BiH uvode se predmeti/akademski kursevi rodne ravnopravnosti za studente_ice, kako bi nadogradili svoja znanja kroz ovu interdisciplinarnu oblast i bili spremni primjenjivati standarde rodne ravnopravnosti u daljem profesionalnom radu.

U pogledu ravnopravnosti spolova u postupku izdavanja javnih isprava – diploma na visokoškolskim ustanovama u BiH, još uvijek se ne koristi rodno senzitivni jezik za akademske titule, naučna i stručna zvanja. U maju 2019. godine Gender centar Federacije BiH, postupajući po zahtjevu SOC-a, izdao je Preporuku ministarstvima obrazovanja i nauke Kantona Sarajevo i Federacije BiH za usklađivanje pravilnika o sadržaju javnih isprava tako da se titule/zvanja navode ravnopravno u oba gramatička roda.

Gender centar Republike Srpske, u dokumentu „Odgovori Republike Srpske na dodatna pitanja u vezi sa Šestim periodičnim izvještajem BiH o primjeni Konvencije UN o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)“ iz maja 2019, u segmentu *Obrazovanja* ističe da su se u obrazovanju izgubile tradicionalne rodne razlike koje su se ispoljavale kao niža obrazovanost žena, tj. da je došlo do **podizanja općeg nivoa obrazovanosti žena**. U odgovorima se, nadalje, navodi da se nejednakosti ispoljavaju kroz **segregaciju prema obrazovnim oblastima** – muškarci se koncentrišu u oblastima tehničkih, prirodno-matematičkih oblasti, a žene u biološko-medicinskim, društvenim, humanističkim naukama, jezicima i umjetnostima.

Kako stanje ocjenjuje Agencija za ravnopravnost spolova BiH u Gender akcionom planu 2018–2022, iako je jednak broj dječaka i djevojčica, žena i muškaraca uključen u proces obrazovanja u BiH, **ograničene su mogućnosti napredovanja za žene i pristup pozicijama za koje su potrebne visoke kvalifikacije**, prije svega zbog stereotipa koji se odnose na muška/ženska zanimanja i pitanja usklađivanja profesionalnog i obiteljskog života. Posebnu pažnju

Agencija u GAP-u pridaje pitanju **obrazovanja pripadnika_ca ranjivih grupa**: nacionalnih manjina (posebno Rom(kinj)a), osoba iz ruralnih sredina, osoba s invaliditetom, izbjeglih i raseljenih, zbog brojnih prepreka s kojima se susreću. Prisutan je **jaz u obrazovanju** između žena iz urbanih, suburbanih i ruralnih sredina. Romi su, kao nacionalna manjina, neadekvatno obuhvaćeni obrazovanjem. Romkinje i dalje bilježe nizak nivo obrazovanja u odnosu na Rome i uopće žene u BiH. Među ovom populacijom naglašena je visoka stopa nepismenih i mala stopa onih sa osnovnim, srednjim i visokim obrazovanjem. Također, kako se navodi, udžbenici u Bosni i Hercegovini još uvijek sadrže rodne stereotipe o muškarcima, ženama i njihovim društvenim ulogama.³³

Romske djevojčice i mlade žene su skoro pa u cijelosti isključene iz obrazovnog sistema. Podaci Agencije za statistiku BiH govore da stopa pismenosti Romkinja između 15 i 24 godine starosti iznosi 68,9% u odnosu na skoro 99% među ostalim ženama u BiH. U školskoj 2015/2016, samo 44% Romkinja je bilo uključeno u redovno osnovno obrazovanje, skoro 80% njih ne istraje do kraja ove faze školovanja, a samo 4,5% završi srednju školu. Ovi podaci ukazuju na postojanje institucionalnih nejednakosti u pristupu obrazovanju što je uzrok ovakvog stanja (ne)pismenosti i (ne)uključenosti Romkinja u obrazovni sistem.

Rodni jaz, rodne razlike na tržištu rada i obrazovanju

Rodne razlike u ovoj oblasti u BiH predstavljene su kroz Anketu o radnoj snazi koju svake godine izrađuje Agencija za statistiku BiH. Podaci o ekonomski aktivnom stanovništvu po nivou obrazovanja za 2018. godinu kažu sljedeće: najviše **radno sposobnih žena** u 2018. godini prijavljeno je sa **srednjom školom i manje** (62,2%), muškaraca također (73%).³⁴ Najviši broj zaposlenih u odnosu na stručnu spremu je sa srednjom školom i specijalizacijom (72,8 % muškaraca i 60,7% žena), potom sa visokom, višom, magisterij i

³³ Agencija za ravnopravnost spolova BiH. Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period od 2018. do 2022. godine, ARS BiH, oktobar 2018, str. 22.

³⁴ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. „Anketa o radnoj snazi BiH 2018“, ibid., str. 45.

doktorat (13,5% muškaraca i 22,7% žena) i sa osnovnom školom i manje (13,7% muškaraca i 16,7% žena).³⁵

U BiH postoji **rodni jaz između plaćenog i neplaćenog rada**, pri čemu je **udio žena u neplaćenom radu daleko veći**. Prema Anketi o radnoj snazi u BiH za 2017. godinu Agencije za statistiku BiH, učešće žena (15–45 godina i više) u neplaćenom radu u domaćinstvu, uključujući i rad u poljoprivredi, procjenjuje se na oko 70%. Razlozi tome mogu se naći u stereotipnom poimanju rodni uloga, nejednakoj podjeli obiteljskih odgovornosti, nedovoljno razvijenim i rasprostranjenim službama za brigu o djeci i starima, kao i postojanosti rodno segregiranog tržišta rada.³⁶

Kako stoji u Gender akcionom planu BiH 2018–2022, žene prevladavaju među najniže plaćenim radnicima, ama na tržištu rada, a naročito je velika koncentracija žena u sektorima kao što su: zdravstvena njega, obrazovanje, poljoprivreda, kao i u neformalnom sektoru. Veliki broj žena angažiran je po ugovoru o radu na određeno vrijeme, na nepuno radno vrijeme ili su isključene s formalnog tržišta rada, tako da rade u *sivoj ekonomiji*.

Što se tiče aktivnih mjera zapošljavanja, Gender centar RS izvještava prema CEDAW komitetu da je u periodu 2014–2018. godine putem direktnih novčanih podsticaja zaposleno 46,26% žena (od 13.853 nezaposlenih osoba), što je rezultat provođenja Strategije zapošljavanja u Republici Srpskoj i pratećih akcionih planova zapošljavanja.³⁷ U pogledu razvoja poduzetništva žena, kako navodi Gender centar RS, žene u Republici Srpskoj su vlasnice oko 30% privrednih subjekata, a učešće žena je oko 40% od ukupnog broja zaposlenih.³⁸ Egzaktniji podaci koji bi obuhvatili i Federaciju BiH nisu dostupni u državnom CEDAW izvještaju (2013–2016), osim općih mjesta da su aktivne politike zapošljavanja bile usmjerene na obuku, stručno zapošljavanje i usavršavanje, dokvalifikaciju i prekvalifikaciju, pripremu nezaposlenih za tržište rada i stvaranje

³⁵ Ibid., str. 55.

³⁶ Agencija za ravnopravnost spolova BiH. Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period od 2018. do 2022. godine, ARS BiH, oktobar 2018, str. 20.

³⁷ Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske. Odgovori Republike Srpske na dodatna pitanja u vezi sa Šestim periodičnim izvještajem BiH o primjeni Konvencije UN o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), GCRS, maj 2019, str. 13.

³⁸ Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske. Ibid., str. 14.

jednakih mogućnosti za sve u pristupu tržištu rada, sa pruženom podrškom ciljnim grupama nezaposlenih osoba koje su strateškim dokumentima utvrđene kao teže zapošljive, a posebno mladim osobama i ženama. Kako se navodi u CEDAW izvještaju, povećani su poticaji za zapošljavanje i razvoj poduzetništva žena, što ukazuje na pozitivne trendove ulaganja u programe zapošljavanja.

*Porodični život i tržište rada*³⁹

Zaštita na radu

Entitetski zakoni o radu propisuju **posebnu zaštitu radnika_ca koje rade noću**, u smislu vođenja računa o njihovom zdravstvenom stanju, osiguravanja periodičnih ljekarskih pregleda i sl. Zabranjen je noćni rad trudnica počev od šestog mjeseca trudnoće, majki i usvojitelja, kao i osobe kojoj je na osnovu rješenja nadležnog organa dijete povjereno na čuvanje i odgoj, i to do navršene dvije godine života djeteta. Zabranjen je **prekovremeni rad** radnicima mlađim od 18 godina, trudnicama i majkama sa djecom do tri godine i samohranim roditeljima. U FBiH zabranjeno je i **zaposlenje žena na poslovima pod zemljom**, osim na rukovodećem mjestu ili u službama zdravstvene i socijalne zaštite, odnosno zbog obuke ograničenog trajanja ili povremenog ulaska radi obavljanja zanimanja koje ne uključuje fizički rad. Naime, ovakva odredba predstavlja diskriminaciju na osnovu spola, što je utvrdio Evropski socijalni komitet još 2012. godine, kao i Institucija ombudsmana BiH kojoj je SOC uputio žalbu po ovom pitanju. U junu 2017. godine Parlamentarna skupština BiH je donijela Odluku o davanju saglasnosti za otkazivanje Konvencije broj 45. Međunarodne organizacije rada o podzemnom radu žena, dok Zakon o radu Federacije BiH još uvijek nije izmijenjen.

³⁹ Vidjeti više o različitim aspektima odnosa tržišta rada i porodičnog života u poglavlju: *Usklađivanje privatnog i poslovnog života*.

Porodiljsko/roditeljsko odsustvo i porodiljske naknade

Prava iz oblasti zaštite majke i materinstva uređena su zakonima o radu i zakonima koji uređuju oblast socijalne zaštite, na nivou entiteta i kantona. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica sa djecom FBiH navodi da se procent visine porodiljske naknade utvrđuje propisima kantona. U RS-u su ova pitanja regulirana Zakonom o socijalnoj zaštiti, Zakonom o dječijoj zaštiti i Pravilnikom o ostvarivanju prava iz dječije zaštite RS.

Prvi put je, izmjenama i dopunama Zakona o radu FBiH iz 2016. godine, definirano **roditeljsko odsustvo** te je propisano da ga radnik otac djeteta može koristiti nakon 42 dana od porođaja ako se roditelji tako sporazumiju, kao i **pravo sa polovinom punog radnog vremena nakon isteka porođajnog odsustva** za blizance, treće i svako sljedeće dijete, ukoliko žena radi puno radno vrijeme. Prema Zakonu o radu RS iz 2018. godine, roditelji djeteta mogu se sporazumjeti da odsustvo, nakon isteka 60 dana od dana rođenja djeteta, umjesto majke nastavi da koristi zaposleni otac djeteta. Pitanje ostaje koliko se i kako u praksi ovo pravo koristi. Podaci Javnog fonda za dječju zaštitu Republike Srpske kažu da je u ovom entitetu 2018. godine 37 očeva koristilo pravo na porodiljsko odsustvo, što je pomak u odnosu na prethodne godine, dok u Federaciji BiH, kako tvrde u Sektoru za socijalnu zaštitu i zaštitu porodice i djece Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, takvi podaci nisu evidentirani. Evidenciju o tome vode nadležne službe općina koje provode prvostepene postupke za ostvarivanje ovog prava.⁴⁰

Visina naknade za vrijeme trajanja porodiljskog, odnosno roditeljskog odsustva je i dalje neujednačena na području FBiH – razlikuje se od kantona do kantona, dakle u odnosu na mjesto prebivališta, sektor rada (javni ili privatni) i slično. **Diskriminacija porodilja** se dešava u odnosu na: a) obavezno vrijeme rada prije porodiljskog odsustva kao uvjeta za ostvarivanje tog prava i b) visinu

⁴⁰ Više u: Zorlak, Aldijana. *Bh. očevi na porodiljskom putu*, Oslobođenje.ba, 10. 3. 2019.

naknade umjesto plaće.⁴¹ U Specijalnom izvještaju o stanju zaštite majke i materinstva na području Federacije BiH⁴² Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH sa zabrinutošću konstatira da se naknade za nezaposlene i zaposlene osobe koje koriste prava iz oblasti zaštite majke i materinstva u određenim kantonima ne isplaćuju redovno. To posebno pogađa osobe kojima ova naknada predstavlja značajan ili nekada jedini izvor sredstava nakon rođenja djeteta, ali i za poslodavce, kojima kašnjenje u refundiranju sredstava može stvarati dodatne finansijske poteškoće.

U Republici Srpskoj su porodiljske naknade ujednačene i relativno redovno se isplaćuju iz Javnog fonda dječije zaštite po osnovu ostvarene tri prosječne plaće u posljednjih 12 mjeseci rada žene. Poslodavci u RS-u dužni su isplatiti naknadu za prvi mjesec odsustva, a ostatak se isplaćuje iz Fonda. Zakonom o radu RS utvrđeno je da žena majka stiče pravo na penziju za jednu godinu manje staža osiguranja za svako rođeno dijete u odnosu na uvjete za sticanje prava na penziju uređene Zakonom o penzijsko-invalidskom osiguranju. **Ovo rješenje koje je uvedeno izmjenama i dopunama Zakona o radu 2016. godine u suprotnosti je sa namjerom izjednačavanja uvjeta za ostvarivanje starosne penzije za žene i muškarce te može predstavljati diskriminaciju na osnovu spola.**

Diskriminacija u oblasti radnih odnosa

U odnosu na ranije zakonsko rješenje, novim entitetskim zakonima o radu predviđeno je da **poslodavac ne može ženi otkazati ugovor o radu ako se koristi nekim od sljedećih prava** za vrijeme:

- trudnoće
- korištenja porodiljskog odsustva

⁴¹ Gavrić, Saša; Hadžić, Inela et al. „Narandžasti izvještaj 2016. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini“, Sarajevski otvoreni centar, Helsinški parlament građana Banja Luka, februar 2016, str. 21.

⁴² Dostupno na:

https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2015102111102085bos.pdf

- korištenja prava na rad s polovinom radnog vremena nakon isteka porodiljskog odsustva
- rada s polovinom punog radnog vremena do tri godine života djeteta – ako je djetetu potrebna pojačana briga i njega prema nalazu nadležne zdravstvene ustanove
- za vrijeme korištenja prava na odsustvo radi dojenja.

Ono što je izostalo u regulaciji, ali i u praksi, jeste razvoj društvenih službi kao što su ustanove za brigu o djeci i porodici. Uz to, nadležne vlasti nisu obezbijedile ni odgovarajuće mjere za poboljšanje obrazovanja i informiranja, kako bi javnost bolje shvatila princip jednakih mogućnosti za radnice i radnike.

Nerijetko se javljaju problemi i prepreke u pogledu ostvarivanja zakonski garantiranih prava. To se prije svega ogleda u **nemogućnosti korištenja porodiljskog odsustva u trajanju od godinu dana**, odnosno **nemogućnosti povratka na svoje radno mjesto nakon korištenja porodiljskog odsustva**, dok je rad s polovinom punog radnog vremena skoro nepoznanica. I dalje se bilježe nesankcionirani slučajevi otpuštanja trudnica ili porodilja. Ovdje treba također istaći da propisi o socijalnoj zaštiti, u skladu s kojima žene majke u radnom odnosu ostvaruju pravo na naknadu, značajno utiču na primjenu navedenih zakonskih odredbi u praksi. Tu se prije svega misli na **neujednačena socijalna davanja u različitim kantonima** ili čak **nepostojanje prava na porodiljsku naknadu u pojedinim kantonima**. Ako se sve to ima u vidu, a uvažavajući socioekonomsku situaciju u društvu, nisu rijetki slučajevi da žene i ne koriste svoja prava s jedne strane, dok poslodavci, s druge strane, vrše pritisak na žene da se što prije vrate sa porodiljskog odsustva, da se ne koriste drugim propisanim pravima, što sve žene majke dovodi u nepovoljan položaj.

U kontekstu obaveze države da uspostavi **funkcionalan sistem za prikupljanje podataka o diskriminaciji**, napominjemo da **još uvijek** – ni deset godina nakon usvajanja Zakona o zabrani diskriminacije – **nije uspostavljena baza podataka o pokrenutim postupcima u slučajevima diskriminacije**,

uključujući diskriminaciju po osnovu spola, seksualno uznemiravanje i dr. slučajeve diskriminacije žena.⁴³

Tokom 2017. godine **Institucija ombudsmena** je postupala u više predmeta u kojima su navodi žalbe ukazivali na povredu rodne ravnopravnosti, konkretno – da su žene koje su ostale u drugom stanju dobijale otkaz ugovora o radu ili im nije ponuđeno produženje ugovora o radu na određeno vrijeme.⁴⁴ Shodno tome, Ombudsmeni ukazuju da se i tokom 2017. godine pokazalo da usvajanje izmjena Zakona o radu iz 2016. godine prvenstveno predstavlja uvažavanje interesa poslodavaca, jer ovu aktivnost nije pratilo osiguravanje mehanizama zaštite radnika_ca, naročito iz ugroženih kategorija.

Agencija za ravnopravnost spolova BiH je u periodu od 2016. do 2019. godine (do momenta pisanja ovog izvještaja) obradila 19 zahtjeva za ispitivanje povreda ZORS-a. Najbrojnije su vrste povreda koje proističu iz kršenja prava iz radnog odnosa (pet predmeta), kao što su nepravilnosti u konkursnoj proceduri ili neravnopravno postupanje pri zapošljavanju. Obradena su tri predmeta povreda ravnopravnosti spolova u sektoru obrazovanja, dva predmeta vezana za uznemiravanje – mizogini govor, a jedan predmet se ticao porodičnih odnosa.

Gender centar Federacije BiH je proteklih godina, između svih ostalih, zaprimio određen broj zahtjeva za ispitivanje povreda ZORS-a koji su se konkretno odnosili na oblast radnih odnosa, na diskriminaciju u postupku zapošljavanja, diskriminaciju na radnom mjestu, diskriminaciju u napredovanju na radnom mjestu (slučajevi koji su vezani za konkursnu proceduru za prijem na posao – spolna diskriminacija prilikom odabira kandidata; diskriminacija pri bodovanju prilikom odabira kandidata za radno mjesto; pritužbe na način vođenja disciplinskog postupka koji je pokrenut protiv

⁴³ Više u: OSCE BiH. „Analiza odgovora pravosuđa na izazove diskriminacije u Bosni i Hercegovini“, OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 22. 10. 2018, dostupno na: <https://www.osce.org/mission-to-bosnia-and-herzegovina/400544>

⁴⁴ Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine. Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava za 2017. godinu, mart 2018, str. 104.

zaposlenice; mobing – psihičko zlostavljanje na radnom mjestu). Iako nema mnogo prijavljenih slučajeva diskriminacije na temelju spola u oblasti zapošljavanja, rada i pristupa svim oblicima resursa, Gender centar navodi da postoje indicije da se u praksi javljaju razni vidovi diskriminacije na temelju spola, uznemiravanja, seksualnog uznemiravanja od strane radnih kolega, pretpostavljenog ili samog poslodavca.

Istraživanje „Rodno zasnovana diskriminacija u oblasti rada u Bosni i Hercegovini“ koje je provedeno u 2018. godini⁴⁵ također je pokazalo da je **diskriminacija na osnovu spola u radnim odnosima prisutna u svim segmentima**: od oglasa za posao, preko intervjua za posao (ženama se postavljaju pitanja o bračnom statusu, planiranju porodice, trudnoći), do najtežih oblika diskriminacije u radnim odnosima – manja plata za isti rad u odnosu na kolege, otkazi zbog trudnoće, seksualno uznemiravanje, nemogućnost napredovanja, mobing. Istraživanje je, također, pokazalo da **u BiH nije uspostavljen povjerljiv i bezbjedan sistem za podnošenje žalbi u vezi sa diskriminacijom na osnovu spola i seksualnim uznemiravanjem na radnom mjestu**, da se podaci o tome ne evidentiraju, da ne postoji sudska praksa procesuiranja slučajeva diskriminacije te da je **pravni okvir koji uređuje diskriminaciju na osnovu spola u oblasti rada i zapošljavanja u BiH fragmentiran i u praksi nekonzistentan**. Posljedično, veoma je nizak nivo svijesti o pojavama diskriminacije i povjerenja u nadležne institucije koje bi trebale da rješavaju te slučajeve.

*Smjernice za djelovanje*⁴⁶

- Neophodno je usaglasiti entitetske zakone o radu u pogledu zabranjenih osnova za diskriminaciju iz Zakona o zabrani diskriminacije BiH, tako da radna zakonodavstva uključuju sve zabranjene osnove iz ovog zakona.

⁴⁵ Istraživanje dostupno na: <http://hcabl.org/wp-content/uploads/2019/05/Rodno-zasnovana-diskriminacija-na-radu-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf>

⁴⁶ Više smjernica za djelovanje u oblasti usklađivanja privatnog i poslovnog života, odnosa tržišta rada i porodičnog života vidjeti u poglavlju broj 8 – *Usklađivanje privatnog i poslovnog života*.

- Nadležne institucije trebaju definirati skup rodno senzitivnih kontekstualnih indikatora za bh. tržište rada i redovno pratiti kretanja, poput jaza u učešću žena i muškaraca, stope samozaposlenja i sl. BiH mora poduzeti hitne afirmativne mjere za povećanje zaposlenosti i samozaposlenosti žena, naročito onih koje su već dugo neaktivne ili nezaposlene, kao i mjere zaštite prava i položaja žena koje su aktivne pomažuće članice porodice, odnosno žena koje obavljaju poslove u domaćinstvu.

- Država mora uspostaviti sistem redovnog prikupljanja detaljnih statističkih podataka o statusu žena, a naročito o zapošljavanju, o visini plaća i naknada po pojedinim sektorima zaposlenosti, stručnom usavršavanju i napredovanju, učešću u rukovođenju i upravljanju poduzećima, radu na *sivom tržištu* itd.

- Za potrebe intervencija na tržištu rada, potrebno je provoditi rodne analize aktivnosti usmjerenih na ekonomski rast, posebno onih koje se tiču povećanja učešća žena na tržištu rada.

- Unaprijediti mjere *gender mainstreaminga* u specijaliziranim programima zapošljavanja i savjetodavnim uslugama koje pružaju zavodi za zapošljavanje u BiH.

- Dodatno stimulirati zapošljavanje marginaliziranih grupa žena, naročito žena s invaliditetom iznad 40% invaliditeta te povećati kontrolu primjene Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom u oba entiteta.

- Učiniti korak ka izučavanju rodne ravnopravnosti / studija roda na univerzitetima u BiH uvođenjem odgovarajućih predmeta ili proširivanjem postojećih nastavno-naučnih sadržaja, programa i procesa.

- BiH mora propisati nadležnost inspekcija rada za provođenje kontrole primjene Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o ravnopravnosti spolova, a naročito kod zapošljavanja, jednakih plaća, odsustva, napredovanja u poslu i pristupa upravljačkim organima poduzeća, kao i uspostavljenog sistema zaštite od seksualnog uznemiravanja, uznemiravanja i diskriminacije po osnovu spola.

- Inspekcije rada trebaju unaprijediti sistem evidentiranja prijava kršenja prava iz radnih odnosa (uključujući diskriminaciju,

mobing, posebne oblike diskriminacije), kao i sistem evidentiranja izvršenih inspeksijskih nadzora i izrečenih mjera.

- Radi uspostavljanja funkcionalnog sistema za prikupljanje podataka o diskriminaciji, sudovi u BiH trebaju dopuniti CMS bazu podataka o pokrenutim postupcima u slučajevima diskriminacije novim indikatorima “diskriminacija” i “osnova diskriminacije” – o predmetima diskriminacije po osnovu spola, seksualnog uznemiravanja i dr. slučajevima rodno zasnovane diskriminacije.

- Potrebno je da se prava porodilja, kao i druga prava iz oblasti zaštite porodice s djecom u FBiH urede zasebnim propisom – zakonom o zaštiti porodice s djecom u FBiH, kojim će se nastojati otkloniti uočeni nedostaci, neujednačenost postojeće kantonalne regulative, s ciljem unapređenja sistema socijalne zaštite porodice s djecom i osiguranja minimuma jednakih prava, sa jasno definiranim izvorima finansiranja na području FBiH. Najefikasnije rješenje pitanja porodiljskih naknada bilo bi potpuno prenošenje nadležnosti sa nivoa kantona na nivo Federacije BiH i uspostavljanje fonda za porodiljska davanja kroz usvajanje novog zakona.

SEKSUALNO I REPRODUKTIVNO ZDRAVLJE

Pristup seksualnom i reproduktivnom zdravlju, utemeljen na adekvatnom priznanju, zaštiti i ostvarivanju reproduktivnih prava, podrazumijeva zaštitu i ravnopravnost svih ljudi u svim aspektima njihovog seksualnog i reproduktivnog života te uključuje pravo na informaciju, edukaciju, zdravstvene usluge prilagođene individualnim potrebama, sudjelovanje u donošenju odluka o vlastitoj reprodukciji bez diskriminacije, prisile i nasilja, na principima samoodređenja.⁴⁷

Normativno-pravni okvir

Neki od relevantnih međunarodno-pravnih dokumenata koji garantiraju priznanje, zaštitu i ostvarivanje prava na seksualno i reproduktivno zdravlje su:

- UN Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (1979)
- Pekinška deklaracija sa Platformom za akciju (1995)
- Rezolucija Evropskog parlamenta o nazatku u ostvarivanju prava žena i rodne ravnopravnosti u Evropskoj uniji (2019)⁴⁸
- UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (2006)
- Direktiva 2004/23/EZ Evropskog parlamenta i Evropskog vijeća (2004) o određivanju standarda kvalitete i sigurnosti za postupke darivanja, nabave, testiranja, obrade, čuvanja, skladištenja i raspodjele tkiva i stanica ljudskog porijekla

⁴⁷ Program aktivnosti usvojen na Međunarodnoj konferenciji o populaciji i razvoju (ICPD) u Kairu (1994) definira reproduktivno zdravlje kao stanje potpunog fizičkog, mentalnog i društvenog blagostanja, ne samo kao odsustvo bolesti/nemoći, koje se u svim vidovima odnosi na funkcije i procese reproduktivnog sistema, zadovoljavajući i siguran seksualni život, sposobnost osoba za reprodukciju i slobodu da odluče da li, kada i kako se upustiti u različite aspekte reprodukcije.

⁴⁸ European Parliament. Resolution on experiencing a backlash in women's rights and gender equality in the EU /2018/2684(RSP)/, EU Parliament, 13. 2. 2019, dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0111_EN.html

Navedenim pravnim aktima utvrđeno je pravo žena da kontroliraju i slobodno odlučuju o seksualnosti, zdravlju i reprodukciji, kao nedjeljivim segmentima svojih ljudskih prava bez kojih ne mogu u potpunosti uživati u drugim ljudskim pravima, a vlade su pozvane da poduzmu radnje za potpuno poštovanje i zaštitu ljudskih prava žena i muškaraca, uz principe punog poštovanja integriteta osobe, obostranog poštovanja, pristanka i podijeljene odgovornosti za seksualno ponašanje i njegove posljedice. Oni obavezuju države potpisnice na poduzimanje mjera za eliminaciju diskriminacije žena u oblasti zdravstvene zaštite, na osnovu jednakosti žena i muškaraca, kao i adekvatan pristup zdravstvenim uslugama, uključujući i one koje se tiču planiranja obitelji (vezane za trudnoću, rađanje, postnatalni period).

U Bosni i Hercegovini ne postoji jedinstven zakon, program ili strategija koja pokriva područje seksualnog i reproduktivnog zdravlja. U Federaciji BiH usvojena je Strategija za unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava (2010–2019). Osnovni prioriteti postavljeni strategijom su: osiguranje kvalitetne i dostupne prijevorođajne zaštite, siguran porod i sveobuhvatna postporođajna zaštita; planiranje porodice uključujući i usluge u slučaju neplodnosti; prekidi trudnoće s težištem na iskorjenjivanju ilegalnih prekida trudnoće i povećanju pristupa sigurnim zdravstvenim uslugama; sprečavanje širenja seksualno prenosivih infekcija uključujući i HIV; maligna oboljenja reproduktivnih organa; promoviranje seksualnog zdravlja i prava; promocija reproduktivnih prava; kontinuirana edukacija i uloga nevladinog sektora. U maju 2019. godine u Narodnoj skupštini Republike Srpske razmatran je Nacrt strategije za unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja u RS-u za period 2019–2029.

Institucija ombudsmana od proljeća 2019. godine, u svrhu izrade specijalnog izvještaja, u saradnji s Populacijskim fondom Ujedinjenih nacija (UNFPA) provodi istraživanje na temu „Stanje u oblasti seksualnih i reproduktivnih prava u Bosni i Hercegovini“. Cilj ovog istraživanja je utvrditi trenutno stanje i mogućnosti pristupa zdravstvenim uslugama oboljelima od karcinoma, stanje u vezi s

planiranjem porodice, uključujući kontraceptivna sredstva, abortusom, zdravstvenom zaštitom žrtava nasilja, zaštitom materinstva, ali i edukacijom mladih o seksualnom i reproduktivnom zdravlju te informiranjem pacijenata_ica o njihovim pravima. U momentu pisanja ovog izvještaja, rezultati još nisu objavljeni.

Pristup uslugama iz oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja

Zbog decentraliziranosti zdravstvenog osiguranja i zdravstvene zaštite u BiH, kao i različitih ekonomskih moći entiteta i kantona **neujednačena je dostupnost zdravstvenih usluga**, kako onih primarne zdravstvene zaštite (razlike u ruralnim i urbanim područjima, među pojedinim kantonima, entitetima), tako i specijalističkih i složenijih zdravstvenih usluga.⁴⁹

U Izvještaju Agencije za ravnopravnost spolova o napretku BiH u primjeni Pekinške deklaracije i Platforme za akciju (2019),⁵⁰ u poglavlju koje predstavlja *aktivnosti koje je BiH poduzela u posljednjih pet godina kako bi poboljšala zdravstvene rezultate žena i djevojaka*, ističe se da su u BiH još uvijek prisutne **razlike u dostupnosti zdravstvene zaštite stanovništvu po kantonima FBiH**. Navodi se da su **kvalitet i dostupnost zdravstvene zaštite naročito problematični u ruralnim sredinama ili sredinama u kojima nema većih zdravstvenih centara**. Ovo je naročit problem siromašnim ženama i ženama iz ruralnih sredina kojima troškovi participacije ili prevoza do zdravstvenog centra otežavaju pristup ovim pravima i uslugama. Problem je i **sistemski neriješeno pitanje preventivne zdravstvene zaštite u izolovanim i seoskim zajednicama**. Agencija za ravnopravnost spolova u ovom izvještaju, za nivo lokalnih zajednica, ističe i problem kvota, odnosno potrebnog broja žena koje žive na određenim područjima kako bi se

⁴⁹ Gavrić, Saša; Hadžić, Inela et al. „Narandžasti izvještaj 2016. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini“, Sarajevski otvoreni centar, Helsinški parlament građana Banja Luka, februar 2016, str. 25.

⁵⁰ Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. „Izvještaj o napretku BiH u primjeni Pekinške deklaracije i Platforme za akciju u BiH u okviru procesa Peking +25“, april 2019, dostupno na: <https://arsbih.gov.ba/project/izvjestaj-o-napretku-u-primjeni-pekinske-deklaracije-i-platforme-za-djelovanje-u-bih-u-okviru-procesa-pekingske-25/>

formirale ambulante ili osigurale terenske posjete specijalista za ginekološku zaštitu žena, kao i problem nedovoljnog broja ginekoloških stolova za ginekološke preglede i intervencije, nesenzibiliziranih zdravstvenih radnika_ca za žene s invaliditetom.

Nadalje, zakonsko uvjetovanje ostvarivanja prava na zdravstveno osiguranje nezaposlenih osoba preko zavoda za zapošljavanje te postavljanje rokova za prijavu na zavod po prestanku školovanja / gubitku posla naročito pogađa ugrožene kategorije žena i žene sa sela, koje se zbog nedostatka finansijskih sredstava, neupućenosti i patrijarhalnog odgoja ne prijavljuju u zakonskom roku na evidenciju nezaposlenih osoba, gubeći tako zdravstveno osiguranje.⁵¹

U najvećem broju zdravstvenih ustanova u BiH nije ispoštovan **princip pristupačnosti za osobe s invaliditetom**. Izdvajamo primjer Kantona Sarajevo. Naime, kako se navodi u analizi stanja Akcionog plana za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Kantonu Sarajevo (2018–2021),⁵² domovi zdravlja, odnosno ambulante obiteljske medicine nemaju adekvatno prilagođen pristup; osobe koje se kreću u invalidskim kolicima nemaju pristup dijagnostičkim i terapijskim uslugama, rehabilitaciji; ginekološke ambulante nisu adekvatno opremljene i prilagođene potrebama žena s invaliditetom itd. Dakle, konstatirano je da se u Kantonu Sarajevo u svim segmentima ne poštuju normativi i standardi dostupnosti, čime se direktno ugrožavaju prava osoba s invaliditetom na brzu i kvalitetnu zdravstvenu zaštitu i samostalnost u korištenju zdravstvenih usluga.

Udruženja žena s invaliditetom ukazuju na **probleme u pristupu ginekološkoj zaštiti i zaštiti trudnica**. U BiH samo par ginekoloških ordinacija u većim gradovima ima odgovarajuće stolove za ginekološki pregled žena koje koriste invalidska kolica. Needuciranost zdravstvenog osoblja za preglede i porođaj žena s

⁵¹ Petrić, Aleksandra; Vidović, Gordana et al. „Alternativni CEDAW izvještaj: Izvještaj organizacija civilnog društva o primjeni zaključnih zapažanja i preporuka CEDAW komiteta za Bosnu i Hercegovinu 2013-2017“, Helsinški parlament građana Banja Luka, Prava za sve, Sarajevo, 2016, str. 94.

⁵² Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice Kantona Sarajevo. Akcioni plan za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Kantonu Sarajevo (2018–2021), dostupno na: https://mrsri.ks.gov.ba/sites/mrsri.ks.gov.ba/files/akcioni_plan.pdf

invaliditetom, kao i neprofesionalan odnos doprinose da žene izostaju s redovnih pregleda ili se, zbog traumatičnog iskustva, ne odlučuju na rađanje više od jednog djeteta.⁵³

U Alternativnom CEDAW izvještaju ističe se da u cijeloj BiH postoje samo četiri ginekološka stola koja je moguće prilagoditi kako bi se izvršio transfer žene u kolicima, i to u Banjoj Luci, Sarajevu, Tuzli i Bijeljini. I u tim slučajevima, žene svjedoče o tome da medicinsko osoblje loše rukuje opremom, ustručavaju se i ne znaju pružiti pomoć ženi s invaliditetom. To dovodi do toga da žene s invaliditetom izbjegavaju da koriste zdravstvene usluge, ljekaru odlaze samo u slučaju značajnih tegoba i gotovo uopće ne obavljaju preventivne preglede. Čak i tamo gdje postoji prilagođena oprema (najčešće iz donacija), ona nije rezultat sistematskog nastojanja da se usluga prilagodi svima, a zdravstvene ustanove ne promovišu mogućnost korištenja određene usluge. Žene s invaliditetom nemaju informaciju da postoji mogućnost za pregled, tako da često nabavljena oprema ostaje neiskorištena.⁵⁴

Odgovarajući na upite SOC-a za potrebe istraživanja i pisanja ovog izvještaja – o broju i dostupnosti specijaliziranih liječnika (ginekologa i dr.) i dostupnosti neophodne ginekološke opreme – javne zdravstvene ustanove od kojih smo dobili odgovore navode da je usklađena sa standardima i normativima zdravstvene zaštite, u pogledu dostupnosti i prilagođenosti usluga osobama s invaliditetom.⁵⁵

⁵³ Petrić, Aleksandra; Vidović, Gordana et al, *ibid.*, str. 95.

⁵⁴ *ibid.*, str. 104.

⁵⁵ Od 25 klinika/bolnica kojima smo poslali upite, šest ih je odgovorilo: svih šest navode kako su usluge za zaštitu reproduktivnog zdravlja kompletne i dostupne osobama sa invaliditetom, uz profesionalni pristup svim pacijentima_cama. Od 10 kantonalnih domova zdravlja kojima smo poslali upite, četiri su odgovorila potvrdno: kako su usluge podjednako dostupne i osobama sa invaliditetom i u skladu sa standardima i normativima zdravstvene zaštite u FBiH za broj stanovnika koji pojedini domovi zdravlja pokrivaju.

Liječenje neplodnosti medicinski potpomognutom oplodnjom

Nakon više pokušaja da se regulira ova oblast u Federaciji BiH i harmonizira praksa biomedicinski potpomognute oplodnje (BMPO) u svim kantonima, u julu 2018. godine usvojen je **Zakon o liječenju neplodnosti biomedicinski potpomognutom oplodnjom**.⁵⁶ Ovaj Zakon omogućava ženama s područja FBiH sufinansiranje liječenja neplodnosti biomedicinski potpomognutom oplodnjom od strane zavoda za zdravstveno osiguranje, čime je omogućen jednakopravan tretman žena u FBiH sa ženama iz Republike Srpske. Zakon regulira uvjete za zdravstvene ustanove i postupke liječenja neplodnosti, a sve u skladu s propisima o zdravstvenoj zaštiti, zdravstvenom osiguranju, pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata. Usvajanje ovoga zakona **postavlja osnove za omogućavanje svim parovima, bez obzira na materijalni status, kreditnu sposobnost ili kanton u kojem žive, pristup procedurama BMPO**.⁵⁷

Predstoji implementacija usvojenog zakona, tj. usvajanje podzakonskih akata koje je Vlada FBiH najavila u svome programu rada za IV kvartal 2019. godine, kojima bi se detaljnije definirale smjernice i uvjeti u zdravstvenim ustanovama za postupke BMPO, način formiranja cijene pojedinačnih postupaka na prijedlog komisije i ZZOFBiH, u suradnji sa kantonalnim zavodima itd.

Gradani_ke Federacije BiH trenutno nemaju adekvatan pristup BMPO. I kada imaju, troškovi ovih postupaka nisu u potpunosti pokriveni od strane obaveznog zdravstvenog osiguranja, a **participacija zavoda u troškovima određena je u svakom kantonu drugačije**.⁵⁸ Postupci potpomognute oplodnje su skupi i

⁵⁶ Službene novine Federacije BiH, broj 58/19 (27. 7. 2018.)

⁵⁷ Neusvajanje ovoga zakona je često bilo opravdavano nemogućnošću izdvajanja finansijskih sredstava potrebnih za finansiranje liječenja, što nije utemeljeno ako uzmemo u obzir da bh. entitet Republika Srpska omogućava svojim građanima_kama, od 2007. godine, dvije procedure BMPO na troškove obaveznog zdravstvenog osiguranja.

⁵⁸ Npr., pacijentima_cama u **Kantonu Sarajevo** zavod može refundirati dva postupka: prvi u iznosu od 4000 KM i drugi u iznosu od 2000 KM; **Tuzlanski kanton** dva postupka: prvi u iznosu od 3000 KM, drugi u iznosu od 2000 KM; **Unsko-sanski kanton** jedan od 3000 KM; **Zeničko-dobojski kanton**

dovode u pitanje egzistenciju parova. Pacijenti_ ce u BiH trenutno imaju opciju ovih tretmana u privatnim klinikama čije su cijene ekstremno visoke, a javni sektor nije sposoban natjecati se sa privatnim kako u pogledu potrebne tehničke opreme tako ni u pogledu broja uspješno provedenih procedura koje su rezultirale trudnoćom.⁵⁹

Kantoni u FBiH imaju pravo na donošenje odluke o finansiranju dva pokušaja biomedicinski potpomognute oplodnje. Međutim, to su odluke koje može, a i ne mora da donese i provodi bilo koji kantonalni zavod. Također, ove odluke se donose za (su)finansiranje BMPO za žene do 37 godina, što se smatra diskriminirajućom odredbom. U zemljama regiona, ukoliko se dokaže da je žena zdravstveno i poslovno sposobna, ta granica se pomjera i na preko 43 godine starosti. U Federaciji BiH se u okviru programa *Humana reprodukcija osoba sa invaliditetom* finansira isključivo jedan pokušaj vantjelesne oplodnje za osobe s invaliditetom, a sredstva su obezbijedena iz Fonda solidarnosti FBiH.⁶⁰

Postojeće su prakse da se upućuju žalbe Instituciji ombudsmena za ljudska prava BiH vezano za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu, tj. **diskriminaciju u pristupu BMPO na osnovu dobi žene**. U jednom od primjera⁶¹ iz Godišnjeg izvještaja o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za 2018. godinu, Centar ženskih prava Zenica, iz iskustva pružanja pravne pomoći ženama iz različitih kantona Federacije BiH, izvještava o različitim praksama koje se tiču refundiranja troškova za pružene usluge medicinski potpomognute oplodnje, odnosno o **različitim uvjetima predviđenim za uključivanje u program medicinski**

sredstva refundira jedanput u iznosu od 2000 KM, **Srednjobosanski** jedanput u iznosu od 3000 KM, dok **Kanton 10** finansira tri pokušaja intrauterine inseminacije i pet pokušaja izvantjelesne oplodnje u iznosu od 100% za svaki pokušaj.

⁵⁹ Husić Šabanović, Indiana. „Uporedna analiza prijedloga zakona o biomedicinski potpomognutoj oplodnji: Kako prijedlozi Vlade FBiH i SDP-a doprinose unaprjeđenju liječenja neplodnosti uz pomoć biomedicinski potpomognute oplodnje“, Sarajevski otvoreni centar, januar 2018, str. 5.

⁶⁰ Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. „**Šesti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (2013–2016)**“, ibid., str. 41.

⁶¹ Predmet Ž-SA-06-377/18

potpomognute oplodnje, posebno onim koji se odnose na **starosnu dob žene**. Centar ukazuje na to da je praksa po kantonima neujednačena i diskriminatorna. U nekim kantonima uopće nema dobne granice za žene odnosno parove, kao što je praksa zavoda zdravstvenog osiguranja Zeničko-dobojskog i Tuzlanskog kantona, za razliku od svih ostalih kantona. Od mjesta prebivališta žene odnosno (van)bračnog para zavisi da li će imati pravo naknade troškova potpomognute oplodnje ili neće, te u kojoj visini će ti troškovi refundiranja biti.⁶²

U Republici Srpskoj ne postoji zakon koji uređuje BMPO, ali je problematika uređena Pravilnikom o sadržaju, obimu i načinu ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu kojim se građanima kama omogućavaju tri besplatna postupka, a koji se izvode u privatnoj klinici Medico-S sa kojom je Fond zdravstvenog osiguranja sklopio ugovor.⁶³ Fond zdravstvenog osiguranja RS od 2018. godine refundira tri pokušaja vantjelesne oplodnje za bračne parove u kojima je žena starosne dobi do 40 godina (do tada je finansirao dva pokušaja). Ženama od 41. do 42. godine finansira se 50% troškova, dok ženama koje su starije od 42 godine, a koje su rodile dijete postupkom vantjelesne oplodnje, Fond potpuno refundira sve troškove. Osim toga, u 2017. godini FZORS je počeo finansirati i novu uslugu – **čuvanje embriona** na dvije godine – koja se ranije plaćala. Zahvaljujući čuvanju embriona, parovi ne moraju da prolaze kompletan proces vantjelesne oplodnje, ne moraju ponovo da se izlažu hormonskoj terapiji, sam postupak kraće traje, a samim tim i troškovi za Fond su manji. Fond je među prvima u regionu počeo da finansira ovu uslugu.

U Distriktu Brčko Fond zdravstvenog osiguranja je također predvidio sredstva za finansiranje BMPO, i to za dva pokušaja za bračne i vanbračne parove, u kojima su žene dobi do 42 godine. Iznosi do kojih Fond u 2019. godini učestvuje u finansiranju troškova asistirane reprodukcije su za prvi pokušaj do 6000 KM, a za drugi do 5000 KM. Od kraja 2018. godine Fond je počeo sa finansiranjem

⁶² Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine. Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava za 2018. godinu, mart 2019, str. 58.

⁶³ Jedna procedura košta oko 5500 KM – dijagnostika, terapija i sam postupak.

trećeg pokušaja asistiranje reprodukcije, za šta se sredstva izdvajaju od strane Vlade BD u iznosu do 5000 KM.

U tabeli koja slijedi navodimo podatke o broju usvojenih zahtjeva za finansiranje BMPO i iznosima novčanih sredstava za ovaj postupak, a koje smo dobili od kantonalnih, entitetskih zavoda i Fonda zdravstvenog osiguranja Brčko distrikta (za period od 2016. do prve polovine 2019. godine).

Zavod/fond zdravstvenog osiguranja – administrativna jedinica	Broj usvojenih zahtjeva za finansiranje	Izdvojena novčana sredstva
Kanton Sarajevo	226 zahtjeva u 2017. godini (nismo dobili podatke za 2016, 2018. i prvu polovinu 2019. godine)	776.794 KM u 2017. godini
Tuzlanski kanton	248	814.688 KM
Zeničko-dobojski kanton	316	632.000
Unsko-sanski kanton	40 zahtjeva u 2017. godini (nismo dobili podatke za 2016, 2018. i prvu polovinu 2019. godine)	120.000 u 2017. godini
Srednjobosanski kanton	175	nije dostavljen podatak
Hercegovačko-neretvanski kanton	još uvijek ne finansira, jer još nisu doneseni provedbeni akti temeljem Zakona o medicinski potpomognutoj oplodnji (2018)	

Zapadnohercegovački kanton	22	26.400
Bosansko-podrinjski kanton	20	20.000
Kanton 10	45	nije dostavljen podatak
Posavski kanton	3	6.000
Federacija BiH	finansira isključivo postupak BMPO osoba sa invaliditetom	
Republika Srpska	1352	2,5 miliona KM (godišnji trošak)
Brčko distrikt	111	431.000 KM

Tabela 4: Podaci o broju usvojenih zahtjeva za finansiranje BMPO i iznosima novčanih sredstava za ovaj postupak (za period od 2016. do prve polovine 2019. godine).

Zavodi zdravstvenog osiguranja ne raspolažu podacima o uspješnosti postupaka BMPO, odnosno ne vode evidencije o postupcima koji su za rezultat imali ostvarenu trudnoću ili rođenje djeteta, osim sporadičnih saznanja. Fond zdravstvenog osiguranja RS dostavlja informaciju da je do sada u Republici Srpskoj vantjelesnom oplodnjom rođeno 1115 beba (tokom 2018. godine ostvareno je 124 trudnoće, a 2017. bilo je 155 ostvarenih trudnoća i 115 rođenih beba). Prema podacima klinike Medico-S, godišnje se obavi oko 400 postupaka BMPO. U 2017. godini procent uspješnosti je bio 38,77%, a u 2016. 39,4%.

U Bosni i Hercegovini usvojena je zakonska regulativa koja tretira abortus na entitetskom nivou. U Federaciji Bosne i Hercegovine na snazi je Zakon o uvjetima i postupku za prekid trudnoće iz 1977. godine,⁶⁴ preuzet iz bivše države, SFRJ, koji na gotovo identičan način kao i u Republici Srpskoj (Zakon o uslovima i procedurama prekida trudnoće **Republike Srpske, 2008**) regulira postupak i obaveze zdravstvenih ustanova, prema kojem **svaka žena ima pravo da prema vlastitom izboru odlučuje o prekidu trudnoće do desete sedmice trudnoće.**

Na nivou BiH **ne postoji pouzdana statistika**, kao **ni sistematičan i konsolidovan način prikupljanja podataka o prekidima trudnoće.** Prema entitetskim zakonima o evidencijama u oblasti zdravstva, **sve javne i privatne zdravstvene ustanove koje registruju djelatnost iz oblasti zdravstvene zaštite žena i materinstva i sprovode postupak prekida trudnoće dužne su voditi evidenciju – skupljati statističke podatke o broju prekinutih trudnoća.**

Entitetski zavodi za javno zdravstvo prikupljaju i objavljuju podatke o prekidima trudnoće. Tako je u Zdravstveno-statističkom godišnjaku Federalnog zavoda za javno zdravstvo za 2017. godinu, u poglavlju o *zdravstvenoj zaštiti žena* dostupan izvještaj o prekidima trudnoće u FBiH, sa pregledom po kantonima.⁶⁵ Te podatke prenosimo u sljedećoj tabeli. Zavod za javno zdravstvo FBiH ističe da ne dobivaju podatke iz privatnog zdravstvenog sektora, iako je izvještavanje prema zavodima za javno zdravstvo njihova zakonska obaveza.

⁶⁴ *Službeni list SRBiH*, br. 29/77 i 12/87.

⁶⁵ Podaci za 2019. godinu će biti dostupni 30. 6. 2020.

TIP ABORTUSA	20 17.	2018.
Namjerni / na zahtjev žene	900	751 (36,6%)
Spontani		677 (33%)
Medicinski indicirani	587	623 (30,4%)
METODA		
Hirurški	2.213	/
Medikamentozni	43	/

Tabela 5: Podaci o prekidima trudnoće u FBiH za period 2017–2018. godine

Na upit o broju izvršenih prekida trudnoće u proteklom periodu, od Instituta za javno zdravstvo Republike Srpske dobili smo sljedeće informacije: U javnim zdravstvenim ustanovama u 2016. godini je izvršeno 1966, a u 2017. godini 1846 prekida trudnoće te su svi prekidi trudnoće dijagnosticirani prema medicinskim indikacijama za pobačaj. U zdravstvenim ustanovama privatnog sektora je u 2016. godini registrovano 72, a u 2017. godini 96 prekida trudnoće.

Kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja u FBiH, kao i Fond zdravstvenog osiguranja RS, finansiraju troškove pobačaja u medicinski opravdanim slučajevima sredstvima obaveznog zdravstvenog osiguranja, ali ne i pobačaja na zahtjev trudnice (usluga abortusa ide 100% na teret pacijentice).

Prekid trudnoće koji se obavlja na zahtjev trudnice do zakonom utvrđene starosti ploda plaća se **i izvodi kako u javno-zdravstvenim ustanovama, tako i u privatnim ordinacijama. Cijena je različita u različitim zdravstvenim ustanovama i teško je doći do te informacije, jer nisu sve ustanove voljne dostaviti podatke. Za potrebe pisanja ovog izvještaja, SOC je uputio dopise javnim i privatnim zdravstvenim ustanovama u BiH i nismo od svih odgovor.**⁶⁶

Od 25 klinika/bolnica sekundarne i tercijarne zdravstvene zaštite u BiH kojima smo uputili zahtjev za pristup informacijama, podatke smo dobili od njih devet. Privatne klinike nisu dostavile informacije o broju izvršenih abortusa niti o cijeni za ovu zdravstvenu uslugu.

Neke, poput Sveučilišne kliničke bolnice Mostar, Županijske bolnice „Dr Fra Mihovil Sučić“ Livno, Županijske bolnice Orašje, Opće bolnice Bugojno, odgovaraju da uopće ne obavljaju procedure prekida trudnoće. SKB Mostar obavlja isključivo one koje ugrožavaju život trudnice, prekide trudnoće iz medicinskih razloga (i to medikamentoznim putem). Kolika je neujednačenost u ovoj oblasti pokazuje i činjenica da ZZO Bosansko-podrinjskog kantona ne pokriva ni troškove medicinski indiciranog abortusa, dok se u Općoj bolnici „Prim. dr Abdulah Nakaš“ obavljaju samo medicinski indicirani pobačaji.

Na primjer, cijena abortusa na zahtjev u Općoj bolnici Konjic je 100 KM; u Kantonalnoj bolnici „Dr Irfan Ljubijankić“ Bihać je 307 KM (u općoj anesteziji), a u lokalnoj 201 KM. U Univerzitetsko-kliničkom centru Republike Srpske cijena abortusa sa anestezijom je 300 KM, a bez anestezije 160 KM.

⁶⁶ Na web-stranici privatne zdravstvene ustanove Plava poliklinika, u cjenovniku usluga stoji da je cijena prekida trudnoće u općoj anesteziji 400 KM, a abortivna pilula sa nalazima i kontrolnim pregledima košta 250 KM. U cjenovniku poliklinike Sara Vita stoji da je cijena prekida trudnoće manualnom aspiracijom u lokalnoj anesteziji 200 KM.

Od 10 domova zdravlja u Federaciji BiH kojima smo uputili zahtjev za pristup informacijama, podatke smo dobili od njih četiri. **Tri doma zdravlja (Tuzla, Goražde, Travnik) navode da ne obavljaju proceduru prekida trudnoće**, a jedan da obavlja (Zenica) – abortus na zahtjev trudnice, kao i onaj s medicinskom indikacijom. Abortus na zahtjev trudnice naplaćuje se na komercijalnoj osnovi po cijeni od 100 KM.

Situacija u praksi takva je da, **pored postojanja pravnog osnova koji obavezuje na pružanje besplatne i sigurne zdravstvene usluge abortusa, pobačaj još uvijek nije pod jednakim uvjetima dostupan na cijeloj teritoriji BiH**. Razlozi za to su višestruki: neobavljanje prekida trudnoće na zahtjev trudnice, neujednačene cijene u kantonima, neadekvatna opremljenost javnih zdravstvenih ustanova potrebnom opremom, nepostojanje ustanova ili nedovoljan broj ustanova koje bi radile te procedure u manjim mjestima / gradovima, nepotpuna procedura informiranja pacijentica o toku pobačaja itd.

Prenatalna i postnatalna njega

Prema posljednjem Istraživanju višestrukih pokazatelja u Bosni i Hercegovini, **samo 12% žena reproduktivne dobi koristi neku od metoda moderne kontracepcije**, s najvišom stopom korištenja među ženama sa višim stepenom obrazovanja i sa višim prihodima (20%). Osim toga, **9% svih žena reproduktivne dobi ima nezadovoljene potrebe za kontracepcijom**. Predrasude, pogrešne predodžbe i nedovoljno znanje o značaju kontracepcije, pored visoke cijene kontracepcijskih sredstava, predstavljaju ključne faktore za ovako nisku stopu korištenja.

Zavod za javno zdravstvo FBiH, pozivajući se na podatke MICS4 – Klasterskog istraživanja višestrukih pokazatelja za BiH (Multiple In-

dicator Cluster Survey) iz 2012,⁶⁷ navodi da kontracepciju (bilo koju metodu) koristi 43,3% žena koje su u braku ili u zajednici, pri čemu daju prednost tradicionalnim metodama (33,3%) u odnosu na 10% žena koje koriste moderne metode. Najčešća *metoda kontracepcije* je **prekinuti snošaj**, koju koristi 29,2% udatih žena, nakon čega slijedi **muški kondom** (5,9%). Od ostalih metoda kontracepcije, 2,2% žena koriste **spiralu**, 3,9% prakticira **periodičnu apstinenciju** i 1,6% koristi **kontracepcijske pilule**. Ukupno 56,7% žena u dobi od 15 do 49 godina koje su u braku ili u zajednici ne koriste niti jednu metodu kontracepcije. Procent žena koje koriste, odnosno čiji partneri koriste neki oblik kontracepcije, procijenjen je na 49%, što se smatra niskim u odnosu na OECD prosjek od 73%.⁶⁸

Kako navodi Zavod za javno zdravstvo FBiH, prema *izvještaju o radu službi za zdravstvenu zaštitu žena*, najčešći metod kontracepcije je oralna kontracepcija. Institut za javno zdravstvo RS, na upit o učestalosti korištenja pojedinih kontracepcijskih sredstava, odgovorio je da ne raspolaže tim podacima.

Kontraceptivna sredstva u BiH mogu se naći na esencijalnim listama lijekova⁶⁹ jedino u Republici Srpskoj (lijek Legravan, generičkog naziva „levonorgestrel+etinil estradiol“) **i u Kantonu 10** (hormonski kontraceptiv Microgynon), dok **u svim ostalim dijelovima zemlje korisnice moraju platiti punu cijenu za sve kontraceptive**. U Republici Srpskoj, Fond zdravstvenog osiguranja može u potpunosti ili dijelom financirati kontraceptive s esencijalne liste, dok u slučaju Kantona 10, Zavod zdravstvenog osiguranja izdvaja 50% sredstava za navedeni lijek.

Dok se posljednja model lista esencijalnih lijekova Svjetske zdravstvene organizacije iz 2017. godine sastoji od 14 različitih kontraceptivnih sredstava, među kojima su i kondomi, dijafragme i

⁶⁷ Dostupno na:

http://ba.one.un.org/content/unct/bosnia_and_herzegovina/bs/home/publications/istra_ivanje-vi_estrukih-pokazatelja--mics--bih-2011---2012--.html

⁶⁸ Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. „Šesti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (2013 – 2016)“, ibid., str. 40.

⁶⁹ Liste lijekova koji se u cijelosti ili djelimično financiraju na teret sredstava zavoda zdravstvenog osiguranja.

intravaginalni prstenovi, BiH na svojim esencijalnim listama lijekova, i to samo u jednom kantonu i u RS-u, trenutno ima samo pilule za kontracepciju, čija cijena, u zavisnosti od proizvođača, varira od oko 3 do 11 KM.⁷⁰

Dok u Republici Srpskoj postoji jedinstvena esencijalna lista lijekova, kantoni u Federaciji BiH često ne usklađuju svoje liste sa Federalnom listom lijekova. Zbog te neusklađenosti, **građani u različitim dijelovima BiH za isti lijek plaćaju različite cijene**, a izuzetak nisu ni kontraceptivna sredstva. Iako se na Federalnoj B listi lijekova, koja je ujedno i jedan vid preporuke kantonima, nalazi kontraceptivno sredstvo generičkog naziva "drospirenon+etinilestradiol", kantoni ovaj lijek ne uvrštavaju na svoje esencijalne liste lijekova jer B lista nije obavezujuća i o njoj se odlučuje isključivo na kantonalnom nivou.

Nedovoljna ponuda ne odnosi se samo na kontraceptive s esencijalne liste lijekova, nego je ta ponuda ograničena i za one osobe koje moraju ili žele platiti punu cijenu nekog kontraceptivnog sredstva. Na tržištu BiH ukupno je registrovano 15 kontracepcijskih sredstava – 11 lijekova koji pripadaju hormonskim kontraceptivima za sistemsku primjenu, jedan intrauterini umetak, dva lijeka za hitnu kontracepciju i jedan intravaginalni kontraceptiv.

Na nizak procent korištenja modernih metoda dijelom utiču i **cijene** pojedinih kontraceptiva koje su tolike da ih mnoge žene u našoj zemlji ne mogu priuštiti. Hormonske pilule koje je potrebno kupovati svaki mjesec dostižu cijenu i do 26 KM, dok je za intrauterini uložak potrebno izdvojiti oko 315 KM. **Neinformiranost o svim opcijama koje se nude**, ali i **stigma** koja još uvijek vlada u našem društvu kada je riječ o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, doprinose tome da su upotreba kondoma i prekinuti snošaj i dalje najrasprostranjenije metode kontracepcije u BiH.⁷¹

⁷⁰ Unkić, Hilma. Esencijalne liste lijekova u BiH većinom bez kontraceptivnih sredstava, diskriminacija.ba, 2. 10. 2017.

⁷¹ Unkić, Hilma. Ibid.

Pozitivna je informacija da je Fond zdravstvenog osiguranja RS od maja 2019. godine počeo da finansira lijek Utrogestan za sve trudnice kojima je potreban. U slučajevima rizične trudnoće, odnosno u slučajevima prijetjećeg pobačaja ili prijevremenog porođaja, trudnicama je ovaj lijek dostupan na recept.

Agencija u Izvještaju navodi i podatke TransMonEE za BiH,⁷² prema kojima se **broj žena koje umiru od komplikacija povezanih s trudnoćom i porođajem u proteklih 20 godina prepолоvio**, što dokazuje unapređenje zdravstvenog sistema i usluga. Stopa smrtnosti majki je značajno niža od prosjeka Evropske unije. Skoro svi porođaji obavljaju se uz pomoć stručnog osoblja (u 2015. godini, 99,96%). Jedna od sedam žena u BiH se porodila carskim rezom (14%). Stopa poroda carskim rezom je u porastu, a nastavak trenda je zabilježen i u 2015. godini i viši je od procenta koji preporučuje SZO.⁷³ Problem je što u BiH **nema statističkih podataka o uzrocima smrtnosti žena pri porodu**, već se smrtnost trenutno prikazuje samo putem aktuelnih šifri bolesti.

Još jedan od problema s kojima se susreću žene u BiH je **participacija**. U Odluci o maksimalnim iznosima neposrednog učešća osiguranih osoba u troškovima korištenja pojedinih vidova zdravstvene zaštite u osnovnom paketu zdravstvenih prava FBiH (na osnovu koje se usvajaju i kantonalne odluke), utvrđene su kategorije osiguranih osoba koje su oslobođene od plaćanja participacije. Odlukom su, između ostalih, **plaćanja participacije oslobođene žene u ostvarivanju zdravstvene zaštite u vezi trudnoće i materinstva**, korisnice zdravstvenih usluga u vezi s prevencijom karcinoma dojke i maternice, osobe starije od 65 godina koje nisu korisnice penzija, odnosno penzioneri s minimalnom penzijom, nezaposlene osobe, osobe s određenim stepenom invaliditeta i dr. ranjive grupe. Ova odluka se ne provodi jer kantoni nisu uskladili svoje propise o participaciji s ovom odlukom. Kantoni ne snose nikakve posljedice zbog odbijanja implementacije ove odluke.

⁷² Dostupno na: <http://transmonee.org/country/bosnia-and-herzegovina/>

⁷³ Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. Ibid.

Posljedica ovakvog ponašanja je da **žene ne idu na preventivne preglede**, jer su to u većini slučajeva troškovi koji se ne planiraju u kućnom budžetu. Ovo posebno pogađa žene žrtve nasilja, nezaposlene žene, žene koje rade u sivoj ekonomiji i sl.⁷⁴ Dakle, vidimo da su prisutni nejednaka distribucija prava, kao i nejednaki dostupni paketi zdravstvenih usluga.

Fond zdravstvenog osiguranja RS finansira sve usluge planiranja porodice te omogućuje direktni odlazak na preglede kod ginekologa s kojima Fond ima potpisan ugovor – javna ili privatna ustanova, bez prethodne uputnice porodičnog doktora. Fond trudnicama i porodiljama (kategorija osiguranih osoba oslobođenih plaćanja participacije) za vrijeme trajanja porodiljskog odsustva u potpunosti finansira zdravstvenu zaštitu za sve što spada u obavezno zdravstveno osiguranje.

Smjernice za djelovanje

- Nadležne institucije u oblasti zdravstva trebaju redovno prikupljati, analizirati i objavljevati podatke razvrstane po spolu o učešću, pristupu i korištenju zdravstvenih usluga u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja.
- Neophodna je izrada i provođenje programa mjera i aktivnosti za ostvarivanje jednakih prava i jednakog pristupa zdravstvenoj zaštiti, uključujući jačanje profesionalnih kapaciteta zdravstvenih ustanova za primjenu domaćih i međunarodnih standarda u navedenim oblastima, uvođenje rodno odgovornih budžeta i finansijskih planova institucija za oblast zdravstva, te uspostavljanje odgovarajućih institucionalnih mehanizama za koordinaciju provođenja ovih mjera.
- Obrazovne ustanove i institucije trebaju provoditi kampanje za podizanje svijesti javnosti o značaju seksualnog i reproduktivnog zdravlja u svim fazama života, širenjem isključivo naučno

⁷⁴ Petrić, Aleksandra; Vidović, Gordana et al., *ibid.*, str. 96.

utemeljenih informacija i spoznaja, te se ova pitanja trebaju uključiti u sistem formalnog osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja.

- Implementacija entitetskih zakona o uvjetima i proceduri prekida trudnoće mora biti adekvatnija, u smislu da se ovo pravo ostvaruje na teritoriji cijele zemlje pod jednakim uvjetima, da je jednako dostupno i sigurno za sve žene, uz jasno propisane procedure i mogućnosti žene da odlučuje o vlastitom tijelu, zdravlju i životu.

- Ujednačiti cijene abortusa na zahtjev u različitim zdravstvenim ustanovama u BiH.

- Strože obavezati zdravstvene ustanove na vođenje evidencije i ustupanje podataka o izvršenim abortusima.

- Provoditi obuke o ravnopravnosti spolova za zdravstvene radnike_c kako bi se osiguralo pružanje zdravstvenih usluga kojima se uzimaju u obzir različite potrebe i interesi žena i muškaraca.

- Uvrstiti kontraceptivna sredstva na esencijalne liste lijekova svih administrativnih jedinica u BiH, posebno svih kantona u FBiH. Proširiti ponudu kontraceptivnih sredstava na tržištu BiH.

- Potrebna su unapređenja Zakona o liječenju neplodnosti biomedicinski potpomognutom oplodnjom FBiH, u pogledu omogućavanja pacijentima da budu upućeni na liječenje van granica BiH zbog nepostojanja banke ćelija (heterologna oplodnja). Potrebno je usvojiti istovjetan zakon u Republici Srpskoj, kako bi se procedura BMPO na jedinstven način regulirala u bh. entitetima.

- Zakoni o liječenju neplodnosti biomedicinski potpomognutom oplodnjom trebaju uzeti u obzir žene kojima je dijagnosticiran sterilitet, a koje su radno i ekonomski sposobne, no ne žive ni u bračnoj ni u vanbračnoj zajednici, odnosno omogućiti ostvarivanje potomstva i planiranje porodice za bračne i vanbračne parove, ali i za samostalne žene kojima je dijagnosticiran sterilitet.

- Neophodno je postupanje javnih i privatnih zdravstvenih ustanova individualiziranim, jednakim i fer pristupom svakom paru, pogotovo ženama u pogledu određenja godina starosti do kojih se mogu podvrgnuti tretmanu medicinski potpomognute oplodnje.

- Obezbijediti stvarni pristup zdravstvenim uslugama za žene s invaliditetom, posebno u primarnoj zdravstvenoj zaštiti, u pogledu

prilagođenosti medicinske opreme, unutrašnjeg prostora, pristupačnosti informacija za slijepu i gluhe osobe, kao i obučeniosti medicinskog osoblja da adekvatno pruži pomoć osobama s invaliditetom (mogućnost znakovnih tumača, uputstava za slijepa lica, adekvatna fizička pristupačnost zgradama, krevetima, ginekološkim stolovima, toaletima i sl.).

POLITIČKI ŽIVOT I ODLUČIVANJE

Jednakopravno učešće žena i muškaraca u javnom i političkom životu jedan je od temelja demokratskog društva. Konvencija Ujedinjenih naroda o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama definiše diskriminaciju žena kao svaku razliku, ograničenje ili isključenje na osnovu spola, a što ima za posljedicu ili cilj da ugrozi ili onemogući ostvarivanje ljudskih prava u svim poljima, uključujući i politički život. Kao potpisnica Konvencije, koja je sadržana u Ustavu Bosne i Hercegovine, BiH je dužna da preduzme sve mjere kako bi je implementirala. Međutim, BiH nije tome ozbiljno pristupila, o čemu svjedoče i zaključci UN Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama objavljeni u novembru 2019. godine. Komitet je iskazao zabrinutost u pogledu podzastupljenosti žena u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti na svim nivoima te ukazao na potrebu izmjene Izbornog zakona da se umjesto postojeće kvote od 40% uvede obavezna kvota od 50% žena na kandidatskim listama, kao i izmjene Zakona o Vijeću ministara BiH tako da se garantuje minimalna zastupljenost od 40% manje zastupljenog spola.

Normativno-pravni okvir

Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine garantuje ravnopravnost spolova u svim oblastima života, uključujući i javni život. Shodno tome, sva državna tijela na svim nivoima vlasti i tijela lokalne samouprave, ali i političke stranke imaju obavezu da osiguraju i promoviraju ravnopravnu zastupljenost spolova (najmanje 40% manje zastupljenog spola) u upravljanju, procesu odlučivanja i predstavljanju.⁷⁵ To znači da su svi navedeni organi dužni donijeti posebne mjere u vidu zakona, politika, strategija i planova kako bi se ostvarila rodna ravnopravnost.⁷⁶ Nažalost, nije izvršeno usklađivanje ovih akata sa članom 8. Zakona

⁷⁵ Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, član 20.

⁷⁶ Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, član 8.

o ravnopravnosti spolova, pa tako ni Zakon o Vijeću ministara BiH ni zakoni o vladama na svim nivoima ne sadrže odredbe kojima bi se obezbijedila zastupljenost 40% manje zastupljenog spola.

Izborni zakon BiH je 2013. godine usklađen sa Zakonom o ravnopravnosti spolova, čime je predviđena obaveza stranaka da na svakoj kandidatskoj listi ravnomjerno uključe i kandidatkinje i kandidate.⁷⁷ To pravilo nalaže „najmanje jednog kandidata manje zastupljenog spola među prvih dva kandidata, dva kandidata manje zastupljenog spola među prvih pet kandidata i tri kandidata manje zastupljenog spola među prvih osam kandidata“, itd. Kvota uspostavljena Izbornim zakonom u BiH je obavezna, tako da Centralna izborna komisija BiH (CIKBiH) ima pravo odbiti listu stranke u slučaju da ona ne poštuje pravilo o kvotama.⁷⁸

Osim državnih zakona, postoje i brojni međunarodni dokumenti koji obavezuju države da obezbijede ravnomjernu zastupljenost žena u procesima odlučivanja. **Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a** pozivaju se države članice da osiguraju veću zastupljenost žena na svim nivoima odlučivanja u državnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima.⁷⁹ Vijeće ministara BiH je, na 151. sjednici održanoj 1. 8. 2018. godine, donijelo Akcioni plan za implementaciju UN Rezolucije 1325 „Žene, mir i sigurnost“ u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine u cilju dosljedne, kvalitetne i djelotvorne provedbe UN-ove Rezolucije Vijeća sigurnosti u nadležnim institucijama na svim nivoima vlasti. AP sadrži tri strateška cilja: povećano učešće žena u vojsci, policiji i mirovnim misijama, uključujući i učešće na mjestima donošenja odluka, povećan stepen ljudske sigurnosti kroz prizmu rodne ravnopravnosti i unaprijeđeni uslovi i pristup provedbi AP UNSCR 1325.⁸⁰

Komitet ministara je 2003. godine usvojio **Preporuku državama članicama o balansiranom učešću žena i muškaraca u**

⁷⁷ Izborni zakon, član 4.19, stav 3.

⁷⁸ Šesti periodični izvještaj BiH o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (2013–2016)

⁷⁹ Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325 „Žene, mir i sigurnost“

⁸⁰ Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 „Žene, mir i sigurnost“ u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine

političkom i javnom odlučivanju.⁸¹ Ravnomjerna participacija žena i muškaraca ovdje znači da zastupljenost bilo kojeg spola u bilo kojem tijelu koje odlučuje u političkom ili javnom životu ne bi smjela pasti ispod 40%. Ravnopravnost spolova je jedna od temeljnih vrijednosti Evropske unije i pokretač ekonomskog razvoja. Stoga je **Komisija za jednakost žena i muškaraca 2010. godine usvojila Strategiju za rodnu ravnopravnost** u kojoj je definisano pet prioritetnih oblasti djelovanja, uključujući i jednakost u donošenju odluka. Pet ključnih područja su također dio Strategije 2016–2019.⁸² Preporuka i Strategija nisu obavezujuće za države članice, pa samim tim ni za Bosnu i Hercegovinu, ali svakako jesu nešto čemu bi BiH trebala ozbiljno pristupiti i preduzeti sve mjere kako bi osigurala ravnomjernu zastupljenost žena i muškaraca u procesima odlučivanja ukoliko želi da se približi svom konačnom cilju pristupanja Evropskoj uniji.

Žene u tijelima političkih stranaka

Kada govorimo o političkim strankama, odnosno zastupljenosti žena u glavnim tijelima političkih stranaka, situacija je nešto bolja u poređenju sa podacima iz posljednjeg Narandžastog izvještaja, ali i dalje **nijedna politička partija u svojim rukovodećim organima nema 40% žena, te nijedna parlamentarna stranka u entitetima i na državnom nivou nema ženu na čelu stranke.**

U glavni odbor stranke Demokratske fronte izabrano je 90 članova_ica, od toga 35 članica, što znači da su žene zastupljene u procentu od 38,8%, a jedna od politika Demokratske fronte jeste povećati i aktivirati što veći broj članica, te samim tim povećati broj žena u političkom životu i društvenoj sferi djelovanja. Naša stranka također daje veliki značaj pitanju rodne ravnopravnosti, pa je tako na nedavno održanom Kongresu izabrano 34% žena u Glavni odbor, s tim da će izvršiti usklađivanje ove brojke sa Statutom koji predviđa ravnomjernu zastupljenost oba spola u organima stranke. Ispred Naše stranke izabrano je 44% žena u zakonodavne organe na svim

⁸¹ Preporuka Rec(2003)3 Komiteta ministara državama članicama Vijeća Evrope o balansiranom učešću žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju

⁸² Strateško djelovanje za ravnopravnost spolova 2016–2019.

nivoima u BiH. Prema zvaničnoj stranici Stranke demokratske akcije (SDA), u glavnom odboru zastupljeno je 13 žena od ukupno 104 člana_ice, dakle 12,5%, što je za 2,5% više u odnosu na podatke iz 2016. Predsjedništvo Saveza za bolju budućnost (SBB) broji 25 članova_ica, od čega je 28% žena. Mjesto zamjenice u HDZ BiH pripalo je ženi, dok je u Središnjem odboru stranke zastupljeno tek sedam žena od ukupno 30 članova_ica, odnosno 23,3%. Stranka nezavisnih socijaldemokrata ima četiri potpredsjednika i jednu potpredsjednicu. Predsjedništvo stranke broji 43 člana_ice, od toga devet žena, što znači da su žene zastupljene u procentu od 20,9%, dok je u glavnom odboru zastupljeno 27,7% žena. Unutar strukture SNSD-a postoji i Aktiv žena koji se bavi pitanjem rodne ravnopravnosti i čine ga isključivo žene (120 članica), što opet predstavlja neravnomjernu zastupljenost drugog spola, jer pitanje prava žena ne treba da bude od interesa isključivo za ženski spol.

Žene u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti

U oktobru 2016. godine održani su Lokalni izbori. Od ukupno 418 kandidata_kinja za načelnike_ce, samo 26 su bile žene. Ako procentualno usporedimo te podatke sa onima sa lokalnih izbora u BiH u 2012. godini, vidimo da je došlo do manjeg pada broja kandidatkinja, jer su žene 2016. godine činile 6,22% od ukupnog broja kandidovanih, dok je 2012. taj procenat iznosio 7,1%.

Uprkos manjem procentu kandidovanih žena, one su 2016. ostvarile nešto veći uspjeh, tako da je izabrano ukupno šest žena načelnica (i nijedna gradonačelnica), u poređenju sa prethodnim lokalnim izborima iz 2012. godine kada je izabrana jedna načelnica manje. Pet načelnica je izabrano u Republici Srpskoj (7,9%), a u Federaciji BiH samo jedna, i to nezavisna kandidatkinja (4,2%).

Prosječni postotak osvojenih mandata, tj. učešća žena u općinskim/gradskim vijećima je 18,34%, što je neznatno više u odnosu na izbore 2012. godine.⁸³

Na Općim izborima 2018. godine ukupan broj kandidata_kinja iznosio je 7497, od kojih je 3119 žena, odnosno 41,60% i 4378

⁸³ <http://soc.ba/ako-nastavimo-ovim-tempom-i-intenzitetom-do-2060-godine-bismo-mogli-imati-minimalno-40-zena-u-vlasti-u-bosni-i-hercegovini/>

muškaraca, odnosno 58,39%, a nositeljica listi je bilo svega 14,67%. U Predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH izabrano je sedam žena od ukupno 42 zastupnika_ice, odnosno 16,66%.⁸⁴ Narodna skupština Republike Srpske broji 14 žena, što je za šest manje u odnosu na prethodni saziv. Broj žena u Zastupničkom domu Parlamenta FBiH također ima tendenciju pada, pa je od 98 mandata ženama pripalo 24, što je za četiri mandata manje u odnosu na period 2014–2018. Od 223 mjesta koja građani direktno biraju u entitetske i državni zakonodavni organ, ženama je na općim izborima 2018. godine pripalo tek 44 mandata ili 20%, što je pad za 6% u odnosu na mandatni period 2014–2018.⁸⁵

Nakon održanih Općih izbora 2018, novi saziv Vijeća ministara nije još uvijek formiran, te još uvijek djeluje prethodni saziv, što znači da su na čelu samo dva ministarstva imenovane žene: ministrica za ljudska prava i izbjeglice i ministrica odbrane. U Vijeću ministara BiH nema niti jedne zamjenice ministra_ice.⁸⁶ Vlada Federacije BiH također nije još formirana tako da su još uvijek primjenjivi podaci iz Narandžastog izvještaja 2016, odnosno i dalje su u sastavu Vlade FBiH četiri ministrice, i to ministrica finansija i zamjenica premijera, ministrica obrazovanja i nauke, ministrica kulture i sporta te ministrica okoliša i turizma.⁸⁷ U sastav Vlade RS ulazi 16 ministara_ica, od toga je šest žena imenovano na čelo ministarstava, što je svojevrsan napredak u odnosu na prethodni mandat kada su na čelu ministarstva bile tri žene, s tim da se na čelu Vlade RS nalazila žena.

Kada govorimo o vladama kantona, napredak postoji u odnosu na prethodni izvještajni period. U Bosansko-podrinjskom kantonu prvi put je imenovana žena na poziciju premijerke jednog kantona, a pored premijerke, u sastav vlade ulaze dvije ministrice od ukupno osam ministarskih pozicija, i to ministrica za pravosuđe, upravu i radne odnose te ministrica unutrašnjih poslova. U Vladi Hercegovačko-neretvanskog kantona

⁸⁴ Zastupljenost, reprezentativnost i vidljivost kandidatkinja tokom predizborne kampanje za Opšte izbore 2018.

⁸⁵ <https://istinomjer.ba/porazavajuci-broj-izabranih-zena-u-entitetske-i-drzavni-parlament/>

⁸⁶ Narandžasti izvještaj 2016.

⁸⁷ Ibid.

nije imenovana nijedna žena za ministricu. Ukupna zastupljenost žena u vladama kantona varira od 0 do 25%, pa je tako najveća zastupljenost žena od 25% u Vladi Kantona Sarajevo i Bosansko-podrinjskom kantonu. **Prosječna zastupljenost žena u vladama kantona iznosi 14,49%, što je za 3% manje u odnosu na prethodni mandat.** Osim BPK, u ostalim kantonima žene nastavljaju dobijati pozicije koje se uobičajeno vežu za tradicionalnu ulogu žene u društvu, kao što su obrazovanje, zdravstvo, ekologija, porodica, rad i socijalna politika.

Žene u pravosuđu, vojsci, policiji i diplomatiji

Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH prilikom imenovanja na svim nivoima pravosuđa vodi računa o ravnopravnoj zastupljenosti spolova. Od osam sudija Ustavnog suda BiH 37,5% su žene i 62,5% su muškarci. Predsjednik Ustavnog suda BiH je muškarac dok su od tri potpredsjednika – dva muškarca i jedna žena. Prema podacima iz 2016, u sastavu VSTV-a je bilo 53,4% žena i 46,6% muškaraca. U predsjedništvu VTSV-a, muškarac je predsjednik, a dvije žene su zamjenice predsjednika. Tokom 2016. godine zastupljenost žena u sudovima je bila 63,6%, a u tužilaštvima 50,9%. Na višim pozicijama, predsjednika sudova i glavnih tužilaca, zastupljenost žena je bila 44,2%. Predsjednice sudova dominantne su u kantonalnim sudovima u procentu od 80%.⁸⁸ Prema izvještaju VSTV-a iz 2018. godine, žene su zastupljene u procentu od 60%, no unatoč povećanju broja žena, na čelu VSTV-a se i dalje nalazi muškarac, dok su žene na položaju zamjenica. Broj žena u sudstvu i tužilaštvima je ostao skoro pa nepromijenjen: 63,96% žena u sudovima i 50,92% žena u tužilaštvima. U 2018. broj žena na rukovodećim pozicijama u sudstvu i tužilaštvu se povećao na 47,9%, pri čemu i dalje žene dominiraju kao predsjednice sudova u kantonalnim sudovima u procentu od 88%, a također se povećao i broj žena predsjednica općinskih sudova koji je u izvještajnom periodu za 2016. iznosio

⁸⁸ Godišnji izvještaj Visokog sudskog i tužilačkog vijeća za 2016. godinu

51,61%, a u 2018. 56,25%.⁸⁹ Izvještaj za 2019. godinu još uvijek nije dostupan. Iz navedenih podataka možemo zaključiti da je **ženama otežan pristup višerangiranim pozicijama, iako su kao spol zastupljenije u oblasti sudstva.**

Postoji tendencija povećanja interesa i sudjelovanja žena u vojnim, policijskim i mirovnim operacijama. U posljednjih pet godina postignut je određeni napredak. U Oružanim snagama BiH ima oko 7% žena, ali se može očekivati da će sistemski pristup i institucionalni preduslovi dovesti do većeg napretka i održivije rodne ravnoteže. Kada je riječ o policijskim snagama na svim nivoima vlasti u BiH, trenutno učešće žena iznosi oko 8%. U nekim policijskim agencijama, kao što je Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA), ovaj postotak se povećava na 15%, dok je u nekim samo 5%. Podaci pokazuju neznatno povećanje učešća žena u policijskim snagama na svim nivoima u BiH koje u izvještajnom periodu iznosi u prosjeku oko 1,5%. **Žene su još uvijek podzastupljene na najvišim rukovodećim pozicijama sa višim činovima (oko 1,3%).** Ministarstvo sigurnosti i Ministarstvo odbrane BiH takođe ulažu napore u povećanje broja žena pripadnica policijskih agencija i Oružanih snaga BiH koje će se rasporediti s kontingentima BiH u operacijama podrške miru. Prema posljednjim dostupnim podacima, to je 30% policijskih službenica i oko 7% žena iz Oružanih snaga BiH.⁹⁰

Podaci Ministarstva sigurnosti BiH o učešću žena na rukovodećim pozicijama u institucijama sektora sigurnosti na svim nivoima vlasti pokazuju da su **žene uglavnom zastupljene na nivou srednjeg menadžmenta**, tj. šefice odjela, dok su najmanje zastupljene na višim rukovodećim pozicijama, npr. pomoćnice ministra/direktora, gdje su samo tri žene. U ukupnom broju zaposlenih u MSBiH, agencijama za provođenje zakona u BiH, entitetskim i kantonalnim

⁸⁹ Godišnji izvještaj Visokog sudskog i tužilačkog vijeća za 2018. godinu

⁹⁰ Ibid.

ministarstvima i policiji BDBiH, žene su u prosjeku zastupljene 50,5%.⁹¹

Ministarstvo odbrane/Oružane snage BiH	% žena
Zaposlenice u MOBiH-u	38
Zastupljenost žena u OS-u	6,8
Civilna lica u OS-u	24
Vojna lica u OS-u	5,5
Pripadnice mirovnih misija	6,7

Tabela 6: Zastupljenost žena u sektoru odbrane⁹²

Ministarstvo sigurnosti BiH/SIPA	% žena
Zaposlenice u MSBiH-u	50,5
Policijske službenice (policajke, mlađe i više inspektorice)	7,5
Samostalne inspektorice	3,3
Glavne inspektorice	0,3
Zaposlenice SIPA-e	14,64
Pripadnice mirovnih misija	30

Tabela 7: Zastupljenost žena u MSBiH/SIPA⁹³

Žene učestvuju u različitim obukama i kursevima, ali je i dalje mnogo veći omjer muškaraca na stručno-specijalističkim obukama namijenjenim profesionalnom usavršavanju u policijskim i vojnim snagama.

Prema podacima Ministarstva vanjskih poslova BiH iz 2016. godine, u diplomatsko-konzularnoj mreži bilo je zastupljeno 11 ili 23% žena ambasadorica, jedna generalna

⁹¹ Akcioni plan za primjenu Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 „Žene, mir i sigurnost“ u Bosni i Hercegovini za period od 2018. do 2022. godine

⁹² Podaci iz Akcionog plana za primjenu Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 „Žene, mir i sigurnost“ u Bosni i Hercegovini za period od 2018. do 2022. godine

⁹³ Ibid.

konzulica (ili 17%) i dvije žene (ili 40%) šefice stalnih misija.

Međutim, prema djelimičnim podacima iz 2017. godine, broj ambasadorica je smanjen na 7. Broj državnih službenica sa diplomatskim statusom je veći od broja državnih službenika.⁹⁴

Smjernice za djelovanje

- Političke stranke moraju osigurati ravnopravno učešće žena u procesima i organima upravljanja, odlučivanja i predstavljanja.

- Iako je Izborni zakon usklađen za ZORS-om te su stranke obavezne uključiti na kandidatske liste najmanje 40% manje zastupljenog spola, ova mjera nije postigla svoj cilj, tako da se učešće žena u parlamentima uglavnom kreće do 23%. S obzirom da se radi o afirmativnoj mjeri koja za cilj ima osigurati ravnopravno učešće žena i muškaraca, neophodno je uvesti mehanizme jednake onima koji važe za učešće konstitutivnih naroda u ovim tijelima. Također, žene u BiH čine 51% stanovništva, te je neophodno postojeću kvotu od 40% promijeniti u 50% da bi odražavala društvenu stvarnost i interese stanovnika i stanovnica.

- Izmijeniti Zakon o Vijeću ministara, zakone o vladama i ministarskim imenovanjima entiteta i kantona tako da na način kojim obezbjeđuju učešće konstitutivnih naroda obezbijede i učešće 40% žena u ovim tijelima.

- Uskladiti politike i druge propise sa međunarodnim i domaćim standardima za ravnopravnost spolova kako bi se povećalo učešće žena u sektorima odbrane i sigurnosti.

⁹⁴ Podaci Agencije za ravnopravnost spolova

RODNO ZASNOVANO NASILJE PREMA ŽENAMA I NASILJE U PORODICI

Prema izvještaju Misije OSCE-a za BiH iz 2019. godine, nešto manje od polovine žena (48%) doživjelo je neki oblik nasilja od svoje petnaeste godine, odnosno četiri od deset žena. Dvije trećine žena smatra da je nasilje nad ženama uobičajeno u društvu, a preko četvrtine ispitanica misli da je nasilje vrlo često.⁹⁵

Normativno-pravni okvir

Nasilničko ponašanje prema ženama je zabranjeno domaćim i međunarodnim pravnim instrumentima. Krivični zakon FBiH predviđa novčane kazne i kaznu zatvora za izvršitelje nasilja prema članovima porodice.⁹⁶ Krivični zakonik RS-a predviđa mjere zabrane približavanja i komunikacije sa određenom osobom i mogućnost suda da izrekne mjeru obaveznog psihosocijalnog tretmana i udaljavanja iz zajedničkog domaćinstva ukoliko smatra da je to neophodno.⁹⁷ Pored krivičnih zakona, ovu oblast uređuju zakoni o zaštiti od nasilja u porodici FBiH i RS, kao i porodični zakoni na nivou entiteta.

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je donijela **Akcioni plan za provedbu Strategije za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici za period 2018–2020.** kojim je garantovan kontinuitet strateškog i sveobuhvatnog djelovanja u oblasti prevencije, borbe i postupanja u slučajevima nasilja u porodici.

⁹⁵ „Well-being and Safety of Women, OSCE-led survey on violence against women“, dostupno na: <https://www.osce.org/bs/secretariat/439070?download=true>

⁹⁶ Krivični zakon FBiH, član 222.

⁹⁷ Krivični zakonik RS, član 79, 80. i 81.

Među najznačajnijim međunarodnim dokumentima svakako je **Istanbulska konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici**. Konvencija, koju je BiH ratificirala 2013. godine, obavezuje države da preuzmu u svoje krivične zakone oblike nasilja (psihičko nasilje, uhođenje, fizičko nasilje, seksualno nasilje, prisilni brak, žensko genitalno sakaćenje, prisilni abortus i prisilna sterilizacija) te da uključe sve relevantne državne agencije i službe kako bi se pitanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici rješavalo na adekvatan način.⁹⁸ **Bosna i Hercegovina još uvijek nije izvršila harmonizaciju svih krivičnih zakona sa Istanbulskom konvencijom**, pa tako nema krivične sankcije za psihičko nasilje, osim kao oblik nasilja u porodici, niti sankcije za sve seksualne čineve za koje nije dat pristanak. Krivični zakonik RS-a je izmijenjen 2017. godine tako da sada sadrži odredbe kojima se kriminaliziraju prinudna sterilizacija, genitalno sakaćenje žena, prinuda, proganjanje, spolno uznemiravanje i prinudno zaključenje braka.⁹⁹

Institucionalni mehanizmi za borbu protiv nasilja u porodici

Tokom 2014. godine, Gender centar FBiH je u saradnji sa Stručnim timom za izradu i praćenje provedbe Strategije za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici 2013–2017, policijskim stanicama, centrima za socijalni rad i nevladinim organizacijama, uz podršku Misije OSCE-a u BiH uspostavio elektronsku bazu podataka o prijavljivanju slučajeva nasilja u porodici.¹⁰⁰ Međutim, prema podacima koje smo dobili od centara za socijalni rad (28 od ukupno 79), **baza podataka je još uvijek u eksperimentalnoj fazi, tako da joj svi centri nemaju pristup**. No, oni koji je koriste ističu da je ovakva baza vrlo značajna jer olakšava vođenje evidencije i praćenje izrečenih zaštitnih mjera.

⁹⁸ <https://rm.coe.int/1680464e6e>

⁹⁹ <https://rm.coe.int/data-bih/1680968129>

¹⁰⁰ <http://www.gcfbih.gov.ba/baza-podataka-o-nasilju-u-porodici/>

U Republici Srpskoj, slučajevi nasilja u porodici se evidentiraju na drugačiji način. Ministarstvo unutrašnjih poslova je uspostavilo bazu podataka o svim krivičnim djelima, pa tako i o slučajevima nasilja u porodici.¹⁰¹ **Prema podacima koje smo dobili od Gender centra RS-a, ne postoji jedinstvena sveobuhvatna baza podataka o rodno zasnovanom nasilju.** Dakle, određeni podaci postoje, ali njihovo prikupljanje i obrada nisu uspostavljeni na sistemski način.¹⁰²

Položaj i rad sigurnih kuća

U BiH trenutno postoji devet sigurnih kuća sa 173 raspoloživa mjesta. Šest sigurnih kuća se nalazi na teritoriji FBiH sa 131 raspoloživim mjestom, i djeluju u okviru nevladinih organizacija Fondacija lokalne demokratije, Sarajevo, Medica, Zenica, Vive Žene, Tuzla, Žene sa Une, Bihać, Žena BiH, Mostar i Caritas, Mostar. U isto vrijeme u Republici Srpskoj djeluju tri sigurne kuće pri nevladinim organizacijama Budućnost – Modriča, Udružene žene – Banja Luka i Lara – Bijeljina.¹⁰³

¹⁰¹ <https://rm.coe.int/data-bih/1680968129>

¹⁰² Podaci dobiveni od Gender centra RS na upit

¹⁰³ <https://arsbih.gov.ba/209/>

Naziv sigurne kuće	Kapacitet	Broj osoba smještenih u sigurne kuće za period 2016–2019.
Fondacija Lara, Bijeljina	15	61 osoba, 31 žena i 30 djece
Medica, Zenica	/	153 osobe, 71 žena i 82 djece
Fondacija lokalne demokratije	35	283 osobe, 149 žena i 134 djece
Viva žene, Tuzla	/	236 osoba, 131 žena i 105 djece
Udružene žene Banja Luka	/	106 osoba
Žena BiH, Mostar		Nismo dobile odgovor
Žene sa Une, Bihać		Nismo dobile odgovor
Caritas, Mostar		Nismo dobile odgovor
Budućnost, Modriča		Nismo dobile odgovor

Tabela 8: Broj osoba smještenih u sigurne kuće u periodu 2016–2019. godine

Prema Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici, sigurne kuće u Federaciji moraju se finansirati u iznosu od 30% iz budžeta kantona i u iznosu od 70% iz budžeta Federacije BiH.¹⁰⁴

Međutim, odredbe Zakona se rijetko poštuju, pa pojedine sigurne kuće dobiju tek petinu od iznosa koji im je potreban za rad, a to je, po procjeni sigurnih kuća, oko 240.000 KM. Vlada FBiH je 2015. godine predložila izmjenu zakona o zaštiti od nasilja u porodici, prema kojoj bi sigurne kuće dobile status javne ustanove, što bi značilo da postojeće fondacije ili udruženja koja vode sigurne kuće moraju promijeniti pravni status u status javne ustanove, jer u suprotnom neće dobijati finansijsku podršku od Federacije. Predložene izmjene nisu usvojene, ali su izazvale burne reakcije udruženja koja vode sigurne kuće jer bi ugrozile njihov već nesiguran status. Umjesto nametanja neefikasnih rješenja, FBiH bi se trebala pozabaviti

¹⁰⁴ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, član 35.

ispunjenjem zakonske obaveze finansiranja sigurnih kuća u iznosu od 70%, jer je dosadašnji budžet predviđen za finansiranje šest sigurnih kuća u Federaciji u prosjeku iznosio 180.000 KM.

Prema Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici RS, u Republici Srpskoj sigurne kuće finansiraju se tako da 70% od utvrđene cijene snosi Ministarstvo porodice, omladine i sporta RS, a 30% lokalna zajednica iz koje korisnica dolazi. Međutim, **problem koji se javlja u praksi je taj da većina lokalnih zajednica ne planira ta sredstva prilikom formiranja budžeta.** Troškovi zbrinjavanja žrtava se refundiraju po izvršenoj usluzi, pa je tako veliki teret finansiranja na organizacijama koje vode sigurne kuće i koje uvijek moraju imati dovoljno sredstava za neometan i kontinuiran rad. Međutim, važno je spomenuti da u RS-u, za razliku od Federacije, sve sigurne kuće imaju status udruženja ili fondacije čiji je rad prepoznat zakonom i podzakonskim aktima, te da su kao takve upisane u registar sigurnih kuća Vlade RS.

Kada govorimo o oblicima nasilja, sigurne kuće bilježe slučajeve u kojima je najčešće istovremeno zastupljeno psihološko, fizičko, seksualno i ekonomsko nasilje. **U pojedinim organizacijama zabilježen je porast broja djevojčica tinejdžerskog uzrasta koje su žrtve seksualnog nasilja unutar porodice ili zajednice.** Najčešće je riječ o djevojčicama koje dolaze iz višestruko marginalizovanih porodica u kojima je prisutan transgeneracijski prenos nasilja. U protekle dvije godine bilo je slučajeva nasilja nad ženama treće dobi koje su 40–50 godina provele u braku sa nasilnikom, te koje su navele da se tek nakon smještaja u sigurnu kuću osjećaju slobodno. **Zabilježen je porast ovakvih slučajeva nasilja gdje su žene starije životne dobi uglavnom izložene nasilju od strane svojih supružnika (psihološkom i ekonomskom), ali i nasilju od strane svoje djece (fizičko, psihičko i ekonomsko nasilje).** Ovakvi slučajevi se rjeđe prijavljuju i evidentiraju u odnosu na partnersko nasilje, jer žene koje trpe ovakav oblik nasilja najčešće takvo ponašanje shvataju kao rezultat ličnog neuspjeha u odgoju ili se boje nerazumijevanja ili

osude okoline. Također, u ovom periodu su zabilježena dva slučaja navođenja na nasilni ekstremizam i radikalizaciju.¹⁰⁵

Mizogino nasilje

Osim nasilja u porodici, žene u svakodnevnom životu bivaju žrtve rodno zasnovanog nasilja van porodice. Tu spada i pozivanje na nasilje kroz medije i izjave javnih ličnosti. Prilikom izvještavanja o ovom nasilju, mediji koriste senzacionalističke naslove, te se u samim tekstovima koriste rodni stereotipi da bi se odgovornost za pretrpljeno nasilje prebacila na žene, te smanjila uloga i krivica počinitelja, što ne doprinosi razvijanju svijesti o uzrocima i posljedicama nasilja nad ženama, te njegovom razornom učinku na društvo.¹⁰⁶

Pored Zakona o ravnopravnosti spolova,¹⁰⁷ značajan dokument za unapređenje medijskog izvještavanja o ženama je i **Rezolucija Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope „Suzbijanje seksističkih stereotipa u medijima“**. Rezolucija jasno definiše seksističke stereotipe koji su u medijima vrlo česti i koji kao takvi predstavljaju prepreku rodnoj ravnopravnosti. Seksistički stereotipi se javljaju kroz različite oblike, od humora i klišeja u tradicionalnim medijima do poticanja na rodno utemeljenu mržnju i nasilje na internetu, a vrlo često se tolerišu pod izlikom slobode izražavanja. Rezolucija sadrži jasan set mjera koje bi države članice trebale preduzeti u cilju suzbijanja seksističkih stereotipa.

U martu 2019. Parlamentarna skupština Vijeća Evrope usvojila je i **Rezoluciju o sprječavanju i bori protiv seksizma**.¹⁰⁸ Ovom Rezolucijom prvi put se usvaja međunarodno priznata definicija seksizma te se predlaže set konkretnih mjera za borbu protiv ovog društvenog fenomena. Rezolucija države članice potiče da spriječe pojave seksizma u privatnom i javnom životu, te da kriminaliziraju seksistički govor mržnje.

¹⁰⁵ Predstavljani podaci prikupljeni su kontaktiranjem udruženja koja vode sigurne kuće u BiH.

¹⁰⁶ <https://www.slobodnaevropa.org/a/medijsko-nasilje-nad-%C5%BEEenama/29765964.html>

¹⁰⁷ Zakon o ravnopravnosti spolova, član 21.

¹⁰⁸ <https://www.coe.int/en/web/portal/-/new-council-of-europe-action-against-sexism>

U nastavku navodimo nekoliko primjera seksističkih stereotipa i javnih izjava kojima se omalovažavaju žene i šire rodni stereotipi.

Primjer 1: U junu 2017. godine portali su objavili članak u kojem prenose video bh. youtubera, Amira Hadžića, pod nazivom „Današnje djevojke“. U tom videu Amir Hadžić predstavlja ženske osobe kao seksualne objekte, opravdava silovanje i potiče na nasilje nad ženama. Amir Hadžić započinje govor mržnje tvrdnjom da „obmotane“ (pokrivene) djevojke čuvaju moral, a one koje su „razderane, izbušene, probijene, razgolišene“ ne mogu biti nazvane „normalnima“. Nakon toga, izjave u videu bazira na vrijeđanju ženskog tijela kako bi ukazao na „poruku“ koju žene šalju svojim izgledom, odnosno oblačenjem koje ističe njihove dijelove tijela. „Poruka“ koju žene svojim oblačenjem šalju muškarcima, po Amiru Hadžiću, jeste „dodi, uzmi me za ruku, vodi me gdje hoćeš, i radi sa mnom šta hoćeš“. Navodi se da je to zapravo „reklama njenog tijela“. Žene koje na taj način „reklamiraju“ svoje tijelo se opisuju kao „loše supruge, još gore majke“, te je sasvim očekivano da je muškarac u takvom braku „degeneći, nabije boksom, nabije nogom...“, čime se otvoreno poziva na nasilje nad ženama. Amir Hažić opravdava silovanje izjavom „onda kaže desilo se silovanje... Pa gdje se neće desiti?! Sama provociraš momčice!“¹⁰⁹ Nakon žalbi upućenih Vijeću za štampu, Vijeće je tražilo od portala koji su prenijeli ovaj video da ga uklone i da se suzdržavaju od prenošenja sadržaja koji na bilo koji način promovira nasilje, diskriminaciju i omalovažavanje bilo koje grupe ljudi po bilo kom osnovu. Portali kojima je upućen zahtjev su uklonili sporni članak, međutim, video je i dalje dostupan na YouTube kanalu Amira Hadžića.

Primjer 2: Drugi slučaj se desio u decembru iste godine kada je službenik Predsjedništva BiH na svom Facebook nalogu objavio status u kojem je dvije novinarke nazvao „polovnjačama“, uz brojne komentare na račun njihovog izgleda. Udruženje BH novinari je zahtijevalo od Predsjedništva da najoštrije osudi ovakvo oglašavanje svojih zaposlenika.

¹⁰⁹ Odluka Žalbene komisije Vijeća za štampu 233-02/17.

Primjer 3: Širenju rodnih stereotipa u medijima doprinijela je i kampanja pod nazivom „Proslavi odgovorno – ako misliš piti, vozač nemoj biti“ čiji je cilj da podignu svijest građana o opasnostima vožnje pod dejstvom alkohola. Međutim, kampanja je počela reklamom koja se emitovala na Radio-televiziji Republike Srpske u kojoj muškarac u alkoholiziranom stanju ulazi u automobil uz komentar „Šta sam ja dočeko da me žena vozi“, na što dijete koje se također nalazi u autu odgovara „Tata, bolje je i mama, nego rakija“. Ovom reklamom je stavljen u fokus seksistički stereotip o ženama kao manje vrijednim i sposobnim od muškaraca. Osim toga, problematična je i posve mirna reakcija djevojčice u reklami koja normalno prihvata ponašanje oca, čime se rodni stereotip i mizoginija normalizuju i shvataju kao dio društva i tradicije. Ovakvim ponašanjem narušen je član 21. Zakona o ravnopravnosti spolova prema kojem je zabranjeno javno prikazivanje i predstavljanje bilo koje osobe na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način na osnovu spola. Zbog toga je Sarajevski otvoreni centar, zajedno sa drugim organizacijama, uputio zahtjev Gender centru RS, Agenciji za ravnopravnost spolova za ispitivanje povrede Zakona o ravnopravnosti spolova te Regulatornoj agenciji za komunikacije za ispitivanje povreda Kodeksa o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija. Gender centar RS je izdao preporuku kojom poziva da se primjenjuju normativno-pravni standardi za ravnopravnost spolova te da se izbjegava svrstavanje žena i muškaraca u tradicionalne društvene uloge. Regulatorna agencija za komunikacije je izrekla mjeru pismenog upozorenja Radio-televiziji Republike Srpske kojim utvrđuje da je RTRS prekršila odredbe Kodeksa o audiovizuelnim medijskim uslugama i medijskim uslugama radija, te naglasila da svako ponovljeno kršenje Kodeksa može rezultirati izricanjem strože sankcije.

- Uskladiti zakone u BiH, naročito zakone o zaštiti od nasilja u porodici i krivične zakone, sa Istanbulskom konvencijom.
- Osposobiti bazu podataka koju je uspostavio Gender centar FBiH 2014. godine kako bi sve sigurne kuće i centri za socijalni rad imali pristup i na lakši i pregledniji način vodili evidenciju o slučajevima nasilja u porodici i izrečenim mjerama zaštite.
- Osigurati sigurnim kućama u BiH dovoljno finansijskih sredstava kako bi se mogla pružiti adekvatna zaštita žrtvama nasilja. Finansijska sredstva moraju biti isplaćena blagovremeno kako sigurne kuće ne bi morale o vlastitom trošku finansirati pružanje pomoći, odnosno imati rezervna finansijska sredstva.
- Omogućiti osnivanje i funkcionisanje sigurnih kuća u FBiH, u skladu sa Zakonom o ustanovama FBiH i zakonima o udruženjima i fondacijama BiH i FBiH.
- Raditi na promicanju i pokretanju kampanja za osvješćivanje o štetnosti rodno zasnovanog nasilja te izbjegavati dodjeljivanje tradicionalnih uloga muškarcima i ženama prilikom kreiranja medijskog sadržaja.
- Kriminalizirati seksistički i mizogini govor mržnje, te pozivanje na rodno zasnovano nasilje i njegovo izazivanje.
- Izvršiti uklanjanje rodnih stereotipa iz udžbenika i nastavnih sadržaja¹¹⁰ i medijski promovisati ravnopravnost spolova.¹¹¹

¹¹⁰ Preporuka 20 (a) CEDAW/C/BIH/CO/4-5

¹¹¹ GAPBiH 2013–2017.

RATNO SEKSUALNO NASILJE

Ratno seksualno nasilje podrazumijeva seksualno nasilje nad ženama, muškarcima, djevojčicama i dječacima koje se javlja u oružanom sukobu, a obuhvata: silovanje, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju, prisilni abortus, prisilnu prostituciju, seksualno ropstvo, prisilnu nagost te bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja uporedive težine. Od mirnodopskog seksualnog nasilja se razlikuje, između ostalog, po kontekstu u kojem se dešava, masovnosti i stepenu organiziranosti zločina, svojstvu počinitelja, koji u oružanom sukobu često djeluju kao predstavnici određenih vojnih ili policijskih struktura, što povlači za sobom i specifične obaveze države u vidu naknade nastale štete.

Tokom rata (1992–1995) u Bosni i Hercegovini ratno silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja bili su veoma rasprostranjeni. Broj žrtava ratnog seksualnog nasilja u BiH se procjenjuje na preko 20.000 osoba. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju je imao važnu ulogu u uspostavljanju međunarodne prakse i kvalifikovanju ratnog silovanja kao zločina protiv čovječnosti, ratnog zločina, genocida i torture.

Normativno-pravni okvir

Prema Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine,¹¹² ratno seksualno nasilje je grupirano u **krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom**, kao jedan od vidova **ratnih zločina protiv civilnog stanovništva**, tj. kršenja pravila međunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije. U opisu krivičnog djela definirane su sljedeće radnje: „prisiljavanje druge osobe na seksualni odnos ili s njim izjednačenu seksualnu radnju (silovanje), prisiljavanje na prostituciju, primjenjivanje mjera zastrašivanja i terora, uzimanje talaca, kolektivno kažnjavanje, protupravno odvođenje u koncentracione logore i druga protuzakonita zatvaranja, oduzimanje prava na

¹¹² Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015 i 35/2018.

pravično i nepristrano suđenje, prisiljavanje na službu u neprijateljskim oružanim snagama ili u neprijateljskoj obavještajnoj službi ili upravi“ (čl. 173, st. 1, tačka e). Za ovo krivično djelo propisana je kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora. Također, definirano je i kao jedan od vidova **zločina protiv čovječnosti** – krivično djelo počinjeno kao dio širokog ili sistematičnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva: „prisiljavanje druge osobe na seksualni odnos ili s njim izjednačenu seksualnu radnju (silovanje), seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik teškog seksualnog nasilja“ (čl. 172, st. 1, tačka g).

Usvajanjem izmjena i dopuna Krivičnog zakona BiH 2015. godine,¹¹³ definicija silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja počinjenih kao ratni zločin protiv civilnog stanovništva ili kao zločin protiv čovječnosti usklađena je s međunarodnim standardima i jurisprudencijom prvobitno razvijenom pred međunarodnim krivičnim sudovima. Za razliku od dotadašnje definicije koja je implicirala da su **upotreba sile ili prijetnje silom** jedini elementi kojima se utvrđuje da se silovanje, ili druge seksualne radnje, desilo bez pristanka osobe, međunarodna jurisprudencija je razvila princip prema kojem **samo postojanje okolnosti prisile može ukazivati na nedostatak pristanka**, a takve okolnosti mogu biti inherentne određenim specifičnim stanjima poput oružanog sukoba, kada je jasno da se osoba nalazila u stanju prinude koje je isključivalo njenu mogućnost uživanja seksualne autonomije. Na ovaj način se proširuje krug osoba koje je moguće krivično goniti, jer se u tekstu zakona uklanja prepreka dokazivanju počinjenja ovog krivičnog djela, te ovaj primjer treba slijediti i u slučajevima seksualnog nasilja u mirnodopskim uvjetima.¹¹⁴ Ova izmjena je također bitna jer doprinosi kreiranju odvrćajućeg efekta za ponovno počinjenje zločina te u tom smislu dugoročno ima i preventivni potencijal.

¹¹³ *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 40/15.

¹¹⁴ Gavrić, Saša; Hadžić, Inela et al. „Narandžasti izvještaj 2016. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini“, Sarajevski otvoreni centar, Helsinški parlament građana Banja Luka, februar 2016, str. 39.

Domaćim zakonima kriminalizirano je i seksualno nasilje koje nastaje u mirnodopskim uvjetima – Krivičnim zakonom Federacije BiH, u grupi **krivičnih djela protiv spolne slobode i morala**.

Pored Krivičnog zakona, u BiH su na snazi mnogi akti, kako međunarodni tako i nacionalni, koji reguliraju oblast ratnog seksualnog nasilja i na nju se primjenjuju. Navodimo samo neke.

Polazeći od statuta i sudske prakse međunarodnih krivičnih sudova, seksualno nasilje nad ženama, muškarcima, djevojčicama i dječacima koje se javlja u oružanim sukobima uključuje: silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilni abortus, prisilnu sterilizaciju i bilo koji drugi oblik seksualnog nasilja uporedive težine, što može uključivati i trgovinu ljudima, neprimjerene medicinske istrage i pretrage koje uključuju skidanje svog ili dijela donjeg rublja.¹¹⁵

Vijeće sigurnosti UN-a je 2008. godine usvojilo Rezoluciju 1820 koja navodi silovanje i druge oblike seksualnog nasilja koji čine ratne zločine, zločine protiv čovječnosti ili zločine povezane s genocidom. Rezolucija 1888 (2009) osniva Ured specijalnog predstavnika generalnog sekretara za pitanja seksualnog nasilja u sukobima te prepoznaje štetan uticaj seksualnog nasilja u sukobima na zajednice, na zalaganja za uspostavljanje mira, sigurnosti i tranzicijske pravde. Među osam država prioriteta Ureda nalazi se i Bosna i Hercegovina. Rezolucija poziva na poboljšanje nivoa učešća žena u svim fazama mirovnog procesa, te poziva na kreiranje konkretnih strategija kako bi se obuhvatile potrebe i prioriteti žena: fizička sigurnost, bolji socio-ekonomski uslovi u obrazovanju, programi ostvarivanja prihoda, pristup osnovnim uslugama, provedba zakona zasnovana na ravnopravnosti spolova te pristup pravdi.

UN Rezolucija 1325 „Žene, mir i sigurnost“ (2000)¹¹⁶ prva je Rezolucija Vijeća sigurnosti koja se konkretno bavi uticajem rata na žene i djevojčice i ženskim doprinosom rješavanju konflikta i održivom miru. Naročit značaj Rezolucije 1325 je u tome što poziva na povećanje učešća žena u procesima donošenja odluka, sprečavanju konflikata, postkonfliktnim procesima, mirovnim pregovorima i

¹¹⁵ UNFPA. „Suzbijanje posljedica seksualnog nasilja u ratu“, UNFPA Bosnia and Herzegovina, 17. 9. 2012, dostupno na: <https://ba.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/bosanski01.pdf>

¹¹⁶ Dostupno na: <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2016/04/UN-Resolution-1325.pdf>

mirovnim operacijama. Rezolucija ukazuje i na posebne potrebe žena i djevojčica u toku ratnih sukoba, repatrijacije, preseljenja, rehabilitacije, reintegracije i rekonstrukcije, potrebu njihove zaštite, te na sprečavanje i kažnjavanje seksualnog i svakog drugog nasilja nad ženama. Akcioni plan za primjenu Rezolucije 1325 u BiH za period 2018–2022.¹¹⁷ kao jedan od ciljeva navodi poboljšanu podršku i pomoć žrtvama koje su preživjele seksualno nasilje i druge oblike stradanja tokom rata.

Institucionalni okvir

U Izvještaju Agencije za ravnopravnost spolova o napretku BiH u primjeni Pekinške deklaracije i Platforme za akciju (2019),¹¹⁸ u poglavlju koje predstavlja *aktivnosti koje je BiH poduzela u posljednjih pet godina kako bi poboljšala sudsku i nesudsku odgovornost za kršenja međunarodnog humanitarnog prava i kršenja ljudskih prava žena i djevojaka u situacijama oružanih i drugih sukoba ili humanitarnih akcija i kriznog odgovora*, navodi se kako Zakon o zaštiti žrtava torture u BiH nije usvojen jer nije dobio podršku jednog od entiteta. Nadalje, navodi se kako je u Republici Srpskoj 2018. godine usvojen Zakon o zaštiti žrtava ratne torture¹¹⁹ koji ima za cilj sistemsko uređivanje statusa i prava civilnih žrtava rata, uključujući žrtve seksualnog nasilja kao posebnu kategoriju žrtava torture.¹²⁰ U Federaciji BiH, Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom¹²¹ predviđeno je formiranje posebne komisije kao neovisnog stručnog tijela koje će davati stručno mišljenje je li podnositelj zahtjeva žrtva

¹¹⁷ *Službeni glasnik BiH*, br. 1/19.

¹¹⁸ Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. „Izvještaj o napretku BiH u primjeni Pekinške deklaracije i Platforme za akciju u BiH u okviru procesa Peking +25“, april 2019, dostupno na: <https://arsbih.gov.ba/project/izvjestaj-o-napretku-u-primjeni-pekinške-deklaracije-i-platforme-za-djelovanje-u-bih-u-okviru-procesa-peking-25/>

¹¹⁹ *Službeni glasnik RS*, broj 90/18.

¹²⁰ Zakonom su utvrđena prava na mjesečno novčano primanje, zdravstveno osiguranje, oslobađanje od troškova ličnog učešća u korištenju zdravstvene zaštite (participacije), pravo na banjsku rehabilitaciju, podsticaj za zapošljavanje i samozapošljavanje, prava iz oblasti socijalne zaštite, pravo na besplatnu pravnu pomoć, pravo na oslobađanje od sudskih i administrativnih taksi.

¹²¹ *Službene novine FBiH*, broj 45/16.

seksualnog zlostavljanja i silovanja, a radi **utvrđivanja statusa civilnih žrtava rata**. Na ovaj način u proceduru je uvedeno nepotrebno novo tijelo, umjesto da se koriste postojeći i ustaljeni mehanizmi, tj. zvanični Institut za medicinsko vještačenje zdravstvenog stanja u Federaciji BiH.¹²²

U skladu s kantonalnim propisima iz oblasti socijalne zaštite, osobe koje su preživjele ratno seksualno nasilje uživaju sljedeća prava: pravo na mjesečno lično novčano primanje, zdravstvenu zaštitu, psihološku pomoć, pomoć u troškovima liječenja i nabavci ortopedskih pomagala, profesionalnoj rehabilitaciji, prekvalifikaciji i dokvalifikaciji, u nekim kantonima i prioritet u zapošljavanju, prioritetno stambeno zbrinjavanje i pravnu pomoć. Za ostvarivanje ovog prava nije potrebno da se provodi sudski postupak ili da postoji presuda, već se ostvarivanje prava dokazuje činjenicom da se ratno silovanje dogodilo.

U Šestom periodičnom izvještaju BiH o provođenju Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (2013–2016),¹²³ u dijelu o *zaštiti prava preživjelih žrtava i svjedoka seksualnog nasilja tokom rata* navodi se da je u 2016. godini zabilježen porast broja završenih predmeta u odnosu na prethodne godine, što je rezultat značajnog povećanja broja optužnica za ratne zločine s elementima seksualnog nasilja. U ovome Izvještaju se ukazuje na važnost **efikasne zaštite svjedoka prije, tokom i nakon krivičnog postupka**, kako bi im se omogućilo slobodno i otvoreno svjedočenje, provodeći Zakon o programu zaštite svjedoka i mjera zaštite svjedoka na nivou okružnih i kantonalnih sudova i Zakon o programu zaštite svjedoka u BiH¹²⁴ (primjenjuje se u postupcima pred Sudom BiH). Tako su, uspostavljanjem Odjela za podršku svjedocima, stvoreni uvjeti za **psihosocijalnu, informativnu i organizacijsku podršku i pomoć svjedocima**, uključujući žrtve

¹²² Gavrić, Saša; Hadžić, Inela et al. „Narandžasti izvještaj 2016. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini“, Sarajevski otvoreni centar, Helsinški parlament građana Banja Luka, februar 2016, str. 41.

¹²³ Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. „Šesti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (2013–2016)“, juli 2017, dostupno na: <https://arsbih.gov.ba/vijeece-ministara-usvojilo-sesti-periodicni-cesdaw-izvjestaj-bosne-i-hercegovine/>

¹²⁴ Službeni glasnik BiH, broj 36/14.

ratnog seksualnog nasilja. Također, potpisani su protokoli o saradnji mjerodavnih ministarstava, institucija i nevladinih organizacija u pružanju sveobuhvatne i učinkovite podrške žrtvama i žrtvama svjedocima u predmetima ratnih zločina, seksualnog nasilja i drugih krivičnih djela.

U maju 2019. godine TRIAL International, ured u BiH, i Sud BiH potpisali su Memorandum o razumijevanju. Memorandumom je uspostavljena saradnja sa ciljem mjerenja indikatora uspjeha, odnosno prikupljanja povratnih informacija o tome kako žrtve/preživjeli, koji se kao svjedoci pojavljuju u predmetima ratnog seksualnog nasilja, doživljavaju sudski proces te u kojoj mjeri su zadovoljni pripremom za suđenja.¹²⁵

U okviru sudskih postupaka koje su žrtve ratnih zločina pokrenule, u prethodne tri godine nastavljena je **neujednačena sudska praksa u BiH**, dužina trajanja kazni zatvora izrečenih za ratno seksualno nasilje je niska i neujednačena među različitim nivoima vlasti u BiH, a najproblematičnija je praksa odbijanja **tužbenih zahtjeva za naknadu štete** proistekle iz ratnih zločina primjenom rokova zastare.¹²⁶ Prethodni period su obilježili brojni izvršni postupci vođeni kako bi se od žrtava ratnih zločina naplatili sudski troškovi nastali na strani Pravobranilaštva Republike Srpske i Federacije BiH. Osobe sa zahtjevima za naknadu štete (imovinskopravni zahtjev), posebno žrtve seksualnog nasilja, i dalje se upućuju na građanske parnice bez osigurane zaštite identiteta svjedoka. Od 2015. godine do danas u BiH je od ukupno 12 sudskih predmeta, uglavnom pred Sudom BiH, usvojena presuda kojom su počinitelji, osim što im je utvrđena krivična odgovornost, obavezni preživjelima isplatiti naknadu štete na ime duševnih bolova zbog povrede slobode ili prava ličnosti i duševnih bolova zbog smanjenja životne aktivnosti,¹²⁷ a koja se kreće između 15.000 do 60.000

¹²⁵ Sud Bosne i Hercegovine. *Sud Bosne i Hercegovine i TRIAL International ured u BiH potpisali Memorandum o razumijevanju*, 20. 5. 2019, dostupno na: <http://www.sudbih.gov.ba/vijest/sud-bosne-i-hercegovine-i-trial-international-ured-u-bih-potpisali-memorandum-o-razumijevanju-21105>

¹²⁶ Zahtjevi za naknadu nematerijalne štete podliježu zastari te mogu biti upućeni isključivo prema počiniteljima, a ne prema državi ili entitetima, čime se eliminiira supsidijarna odgovornost države za naknadu počinjene štete.

¹²⁷ Nakon historijskih presuda usvojenih u junu 2015. godine, kada je Sud Bosne i Hercegovine u okviru dva predmeta (protiv Slavka Savića te Bosiljka i Ostoje Markovića), osim izrečene kazne

KM.¹²⁸ Uz napomenu da je većina izvršnih postupaka još u toku, nijedna od ovih presuda još nije izvršena.

Iako postoji pozitivnih primjera dosuđivanja novčane naknade za počinjenu nematerijalnu štetu,¹²⁹ još uvijek **nema pomaka u osiguranju izvršenja** ovih odluka, jer počinitelji najčešće ne mogu da ispune svoje obaveze. Ovakva situacija je posebno zabrinjavajuća jer predstavlja izvor **reviktimizacije i retraumatizacije žrtava** ratnog seksualnog nasilja i torture. Većina žrtava i dalje zahtijeva da traže naknadu štete u odvojenim parničnim postupcima pred lokalnim sudovima koji ne primjenjuju iste standarde niti imaju adekvatne kapacitete za zaštitu svjedoka. Kada traže odštetu pred parničnim sudovima, žrtve podnose sav teret dokazivanja, moraju angažirati advokata i odgovorne su za plaćanje sudskih troškova. Zbog svega navedenog naglašava se značaj uspostavljanja kolektivnog administrativnog mehanizma putem kojeg bi se **pitavanje naknade štete riješilo na sistemski način**. U nedostatku kolektivnog administrativnog mehanizma kojim bi se omogućio pristup naknadi štete žrtvama seksualnog nasilja u ratu, jedini način ostvarivanja ovog prava jeste posredstvom sudskih postupaka.

U toku 2017. godine, unutar Ministarstva pravde BiH imenovana je osoba koja će žrtve seksualnog nasilja zastupati u cilju ostvarivanja imovinskopravnih zahtjeva u postupku pred Sudom BiH. Bitno je potcrtati kako dosuđivanje novčanih naknada za pričinjenu nematerijalnu štetu može značajno doprinijeti oporavku preživjelih te jačanju njihove percepcije položaja u okviru krivičnog postupka od pukog dokaznog sredstva, svjedoka korištenog za utvrđivanje krivične odgovornosti optuženog, ka položaju aktivne strane koja na tom mjestu može bar djelimično ostvariti svoja osnovna ljudska prava na kompenzaciju i satisfakciju.¹³⁰

zatvora, prvi put u okviru krivičnog postupka oštećenim osobama – žrtvama ratnog silovanja dosudio i novčanu naknadu za pričinjenu nematerijalnu štetu, ovakva praksa je nastavljena.

¹²⁸ Hanušić Bećirović, Adrijana; Daguda, Aida et al. „Alternativni izvještaj o aplikaciji Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji 2019: politički kriteriji“, Sarajevski otvoreni centar za ime Inicijative za monitoring evropskih integracija BiH, februar 2019, str. 29.

¹²⁹ Vidjeti više u: Hanušić Bećirović, Adrijana, ur. „Dosuđivanje naknade nematerijalne štete i kriteriji za odmjerenje iznosa naknada: Prikaz sudske prakse u krivičnim i parničnim postupcima u Bosni i Hercegovini“, TRIAL International, 2017.

¹³⁰ Gavrić, Saša; Hadžić, Inela et al, ibid., str. 40.

Zastarni rokovi se i dalje primjenjuju na zahtjeve za naknadu nematerijalne štete usmjerene protiv entiteta ili države, pri čemu se žrtve ratnih zločina čije su tužbe odbijene obavezuju na isplatu izrazito visokih troškova entitetima koje su tužili. Ustavni sud BiH je u martu 2018. godine prvi put donio odluku u kojoj je utvrđeno da obavezivanje žrtve ratnog silovanja na plaćanje sudskih troškova predstavlja pretjeran teret za žrtvu.¹³¹ Sud je naglasio da se radi o odluci baziranoj na konkretnim činjenicama tog slučaja te ostaje upitno da li će i kakav odjek imati ta presuda u ostalim slučajevima.¹³²

Položaj žrtava ratnog seksualnog nasilja

Civilne žrtve rata u BiH, uključujući preživjele ratnog seksualnog nasilja, ne uživaju dovoljnu zaštitu od strane države, marginalizirane su u društvu, nisu svjesne svojih prava i načina njihovog ostvarivanja te se nastavljaju suočavati s diskriminacijom u odnosu na druge kategorije društva. Pozitivno-pravni okvir ne osigurava ovoj kategoriji stanovništva dovoljno prava i razlikuje se za žrtve iz različitih područja BiH.

Na nivou BiH **ne postoji integrisani zakon kojim se reguliše ostvarivanje prava preživjelih, davanje odštete, rehabilitacija te pristup žrtava uslugama bez obzira na prebivalište.** Također, Program za poboljšanje položaja žena žrtava seksualnog nasilja počinjenog u ratu, seksualnog zlostavljanja i drugih oblika torture u BiH za period 2013–2016,¹³³ koji su zajedno inicirali Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice i UNFPA, do danas nije usvojen. Cilj

¹³¹ TRIAL International. *Važna strateška presuda Ustavnog suda BiH* (saopćenje za medije), TRIAL BiH, 3. april 2018, dostupno na: <https://trial.ba/wp-content/uploads/2018/04/Saopstenje-odluka-Ustavnog-suda-TRIAL-2018.pdf>

¹³² Hanušić Bećirović, Adrijana; Daguda, Aida et al. Alternativni izvještaj o aplikaciji Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji 2019: politički kriteriji, Sarajevski otvoreni centar u ime Inicijative za monitoring evropskih integracija BiH, februar 2019, str. 29.

¹³³ Amnesty International. „Trebamo podršku a ne sažaljenje: Posljednja šansa za pravdu za bosanskohercegovačke žrtve ratnog silovanja“, Amnesty International Bosnia and Herzegovina, 12. 9. 2017, dostupno na: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur63/6679/2017/en/>

programa je bio da osigura **inkluzivan i sistemski pristup** kako bi se **unaprijedio kvalitet života žrtava**.¹³⁴

Pitanja žrtava torture i civilnih žrtava rata u pogledu **ostvarivanja jednakog statusa i pristupa pravima i zaštiti** reguliraju se na nivou entiteta i Brčko distrikta, a njihov **pristup pravima ovisi o mjestu prebivališta**. U BiH ne postoji fond za naknadu štete ili drugi mehanizmi obeštećenja za žrtve krivičnih djela u slučajevima gdje počinitelji nisu u mogućnosti da plate štetu.

U zvaničnom CEDAW izvještaju za BiH navodi se kako se u oba entiteta preživjele ratnog seksualnog nasilja nastavljaju suočavati sa različitim tretmanom u odnosu na ratne vojne invalide – primaju znatno niže naknade¹³⁵ te kako se ne može zanemariti ni uticaj stigme na sveukupna nastojanja da se pruži pomoć i podrška preživjelima.

UN agencije u BiH (IOM, UNDP, UNFPA i UN Women), u saradnji s institucijama na svim nivoima vlasti, izradile su zajednički program podrške pod nazivom „Traženje zaštite, podrške i pravde za preživjele žrtve seksualnog nasilja tokom sukoba u BiH“. U periodu od 2014. do 2017. godine urađene su sektorske analize kapaciteta institucija, pružatelja usluga žrtvama, u oblasti zdravstvene, socijalne zaštite, besplatne pravne pomoći, obrazovanja, rada i zapošljavanja. U saradnji entitetskih ministarstava zdravlja i UNFPA izrađeni su resursni paketi za podršku žrtvama rodno zasnovanog nasilja u zdravstvenom sektoru u FBiH i RS-u, koji uključuju i postupanje sa žrtvama koje su preživjele seksualno zlostavljanje i silovanje tokom rata. U okviru programa su provedena i istraživanja „Socijalna i ekonomska prava preživjelih seksualnog nasilja tokom rata u BiH“ i „Stigmatizacija osoba koje su preživjele seksualno nasilje u konfliktu u BiH“.

Kako se navodi u zvaničnom CEDAW izvještaju za BiH, kao odgovor na Preporuku 16 (c) CEDAW/C/BiH/CO/4-5 CEDAW komiteta koja se odnosi na **osiguranje ujednačenog pristupa**

¹³⁴ Program je obuhvatio četiri ključna segmenta: 1) zakonodavni okvir i njegova harmonizacija sa međunarodnim standardima, 2) pristup besplatnoj pravnoj pomoći i adekvatne mjere zaštite žrtava koje svjedoče na suđenjima za ratne zločine, 3) jačanje kapaciteta pružatelja usluga, i 4) partnerstvo između vladinog i nevladinog sektora.

¹³⁵ Često u iznosu od 70% od maksimalne mjesečne naknade za ratne vojne invalide

pravnoj pomoći, 2016. godine usvojen je Zakon o pružanju besplatne pravne pomoći BiH,¹³⁶ kao i u RS-u i u osam od deset kantona u FBiH te su uspostavljene i institucije za pružanje besplatne pravne pomoći.

Pored ostvarenog napretka u jačanju legislativnih i institucionalnih kapaciteta, sudski tretman žrtava ratnog seksualnog nasilja i dalje nije adekvatan. TRIAL International je zabilježio kako pravosudni akteri u krivičnim postupcima ispoljavaju stavove koji dovode do marginalizacije i retraumatizacije žrtava, poput onih da su žrtve same izazvale seksualno nasilje promiskuitetnim ponašanjem, da su pristale na to krivično djelo jer se nisu opirale, da neistinito svjedoče te da se žrtve, a ne počinitelji trebaju sramiti počinjenog seksualnog nasilja.¹³⁷ U zakonima o krivičnom postupku u BiH ne postoji odredba, u skladu s međunarodnim standardima krivičnog sudstva, kojom bi se zabranilo iznošenje dokaza ili postavljanje pitanja o seksualnom ponašanju preživjelih ratnih zločina nakon što su silovane, čime se oštećena osoba prikazuje kao promiskuitetna i odgovorna za ono što joj se desilo.¹³⁸

Smjernice za djelovanje

- Tužiteljstva i sudovi širom BiH moraju nastaviti praksu prioritetnog procesuiranja zločina seksualnog nasilja u ratu, uz strogo poštovanje međunarodnih i domaćih standarda prilikom dokazivanja pojedinih elemenata ovih krivičnih djela, uključujući koncept postojanja prisilnih okolnosti kao dovoljnog dokaza nedostatka pristanka. Tužiteljstva i sudovi trebaju voditi računa o adekvatnoj visini izrečene kazne, te izbjegavati svjesne i nesvjesne stereotype u toku krivičnih postupaka koji se negativno odražavaju na žrtve.

¹³⁶ Službeni glasnik BiH, broj 83/16.

¹³⁷ Više o mitovima koja je TRIAL izdvojio da se često manifestiraju u sudskim postupcima pogledati u: Delbyck, Kyle. „Rape Myths in Wartime Sexual Violence Trials: Transferring the Burden from Survivor to Perpetrator“, TRIAL International, 2017, dostupno na: <https://trial.ba/wp-content/uploads/2018/01/20180112-TRIAL-Rape-Myths-BHS-WEB.pdf>

¹³⁸ Hanušić Bećirović, Adrijana; Daguda, Aida et al. „Alternativni izvještaj o aplikaciji Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji 2019: politički kriteriji“, Sarajevski otvoreni centar u ime Inicijative za monitoring evropskih integracija BiH, februar 2019, str. 28.

- Potrebno je nastaviti pozitivnu praksu odlučivanja o imovinskopравnim zahtjevima žrtava ratnog seksualnog nasilja u okviru krivičnih postupaka kroz provođenje zakonskih obaveza postupajućih tužitelja i sudija, uključujući blagovremeno prikupljanje dokaza i informacija o imovnom stanju osumnjičenih/optuženih.
- Potrebno je educirati i senzibilizirati pravosudno osoblje o značaju rada na ovim imovinskopравnim zahtjevima.
- Potrebno je na nivou BiH regulirati ostvarivanje prava preživjelih, davanje odštete, rehabilitaciju te pristup žrtava uslugama bez obzira na prebivalište.
- Država, entiteti i kantoni moraju obezbijediti ujednačenu besplatnu pravnu pomoć žrtvama oštećenim osobama unutar i van krivičnog postupka.
- Potrebno je, kroz odgovarajuće izmjene i dopune zakona o parničnim postupcima, obezbijediti kontinuiranu zaštitu identiteta žrtava seksualnog nasilja zaštićenih svjedoka u parničnom postupku usmjerenom ka ostvarivanju naknade štete.
- U slučaju nepostojećih ili nedovoljnih sredstava iz kojih bi žrtva mogla naplatiti dosuđeni iznos naknade štete od počinitelja ratnog zločina, potrebno je uspostaviti ujednačen administrativni mehanizam za osiguranje naplate naknade štete, van sudskih postupaka, tj. obezbijediti isplatu tog iznosa iz državnih/entitetskih fondova.
- Sudovi u BiH trebaju revidirati svoj stav o primjeni zastarnih rokova na tužbene zahtjeve žrtava seksualnog nasilja u ratu.
- Republika Srpska i Federacija BiH moraju osloboditi žrtve ratne torture plaćanja sudskih troškova, što im je naloženo zbog odbijanja njihovih tužbenih zahtjeva za naknadu štete primjenom zastarnih rokova.

SPORT

Iako je učešće žena i djevojčica u oblasti sporta odnedavno stavljeno u žižu interesovanja javnosti, sportistkinje još uvijek imaju manje prilika u ovoj oblasti, te se susreću sa institucionalnim i društvenim preprekama koje ne pogađaju sportiste. Rodna neravnopravnost u oblasti sporta očituje se u minimalnom broju žena na upravljačkim pozicijama, još uvijek postojećem jazu između plata muškaraca i žena, te jasnom favoriziranju muških naspram ženskih klubova i sportista naspram sportistkinja. Ovo favoriziranje direktne posljedice ima na finansijska izdvajanja za sport iz javnih budžeta, gdje se najveći iznosi dodjeljuju muškim timovima i pojedinačnim sportistima, zatim u medijskom interesovanju i izvještavanju o uspjesima sportista i sportistkinja, ali i privatnim pokroviteljstvima koja su gotovo ekskluzivno rezervisana za sportiste.

Normativno-pravni okvir

Zakonom o sportu Bosne i Hercegovine regulisan je sport na nivou države Bosne i Hercegovine, Federacije BiH, Republike Srpske i Distrikta Brčko, dok se sportska djelatnost na nivou svakog kantona uređuje i kantonalnim zakonima o sportu.

Sarajevski otvoreni centar je 2016. godine aktivno radio na izradi Prijedloga izmjena i dopuna **Zakona o sportu** koji bi bio u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije BiH i Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH. Izmijenjeni i dopunjeni Zakon o sportu u BiH,¹³⁹ usvojen u septembru 2016. godine, donio je značajne promjene:

- Uvedena je obaveza formiranja Vijeća za sport BiH, savjetodavnog tijela Vijeća ministara u oblasti sporta, koje može biti formirano samo ukoliko su **oba spola zastupljena najmanje 40%**;

¹³⁹ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona u sportu u Bosni i Hercegovini, *Službeni glasnik BiH*, broj 66/16.

- Regulisana su pitanja **jednake dostupnosti sporta bez obzira na spol** kao i **zabrana diskriminacije** po svim osnovima, uključujući invaliditet, starosnu dob, seksualnu orijentaciju, rodni identitet i spolne karakteristike, u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije BiH i Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH;

- Zabranjeno je raspirivanje mržnje i netrpeljivosti na osnovu nacionalne ili etničke pripadnosti, boje kože, vjerskog, političkog ili drugog uvjerenja, spola, seksualne orijentacije, invaliditeta, rodnog identiteta, jezika ili nekog drugog ličnog svojstva;

- Predlaganje budžeta sektora za sport koristeći rodno odgovorno budžetiranje kroz ovaj zakon postaje obaveza Ministarstva civilnih poslova BiH.

U Gender akcionom planu za BiH za period 2013–2017,¹⁴⁰ kao i u aktuelnom GAP-u 2018–2022,¹⁴¹ navode se mjere koje treba poduzeti radi ostvarivanja ravnopravnosti spolova na polju obrazovanja, kulture i sporta: „Redovno prikupljanje, analiza i objavljivanje podatka razvrstanih po spolu o pristupu i učešću žena i muškaraca na svim nivoima u obrazovnom sistemu, nauci, kulturi i sportu; Podrška istraživanjima o ravnopravnosti spolova u oblastima obrazovanja, nauke, kulture i sporta, kao i programima usmjerenim ka eliminaciji diskriminatornih i stereotipnih stavova u obrazovnim, naučnim, kulturnim i sportskim sadržajima.“

Pristup i ravnopravnost u oblasti sporta u BiH zasnivaju se i na međunarodnim principima i standardima koji su utvrđeni u Evropskoj povelji o sportu, Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Konvenciji UN-a o pravima djeteta, Međunarodnoj konvenciji protiv dopinga u sportu, Evropskoj konvenciji o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, Olimpijskoj povelji, Paraolimpijskoj povelji, pravilima međunarodnih sportskih asocijacija, Evropskom kodeksu o sportskoj

¹⁴⁰ Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period 2013–2017, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, str. 10, dostupno na: https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/GAP_BIH.pdf

¹⁴¹ Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period 2018–2022, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, str. 24–25, dostupno na: https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2018/11/GAP-BiH-2018-2022_B.pdf

etici, Deklaraciji o sportu, toleranciji i fer-pleju, te Izjavi iz Lozane o organiziranju sporta u BiH.

U članu 1 Evropske povelje o sportu navodi se da su vlade obavezne preduzeti neophodne korake radi omogućavanja svakom pojedincu da učestvuje u sportu, te zaštititi sportiste i sportistkinje od seksualnog zlostavljanja i zloupotrebe, posebno djecu, mlade i žene.¹⁴²

Konvencija CEDAW obavezuje države članice da, između ostalog, „preduzimaju u svim oblastima, posebno političkoj, društvenoj, ekonomskoj i kulturnoj, sve prikladne mjere, uključujući zakonodavne, da bi osigurale potpun razvoj i napredak žena, kako bi im se garantiralo ostvarivanje i uživanje prava čovjeka i osnovnih sloboda ravnopravno s muškarcima.“¹⁴³

Institucionalni okvir

Iako su prošle tri godine od usvajanja Prijedloga izmjena i dopuna Zakona o sportu BiH, **Vijeće za sport još uvijek nije formirano**. Vijeće bi trebalo predstavljati savjetodavno tijelo Vijeća ministara BiH u oblasti sporta, čije članove_ice imenuje Vijeće ministara BiH. **17 članova_ica Vijeća** se biraju između istaknutih sportista_kinja i sportskih radnika_ca, a predlažu ih: Ministarstvo civilnih poslova BiH, sedam članova, Olimpijski komitet BiH i Paraolimpijski komitet BiH, tri člana (od toga Olimpijski komitet BiH dva, a Paraolimpijski komitet BiH jednog člana), po tri člana iz entiteta, u konsultaciji s entitetskim i kantonalnim ministarstvima nadležnim za sport, i Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine predlaže jednog člana. Posljedica neformiranja Vijeća za sport BiH je nepostojanje Strategije za razvoj sporta – dokumenta koji daje strateške smjernice i plan djelovanja za razvoj sporta na državnom nivou. Posljednja Strategija razvoja sporta donesena je 2010. godine za period 2010–2014.

¹⁴² Evropska sportska povelja, član 1, dostupno na: <http://www.cok.me/wp-content/uploads/2018/04/EVROPSKA-SPORTSKA-POVELJA.pdf>

¹⁴³ Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama, Gender centar Republike Srpske, član 3, dostupno na: http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/centri/gendercentarrs/Documents/CEDAW_308094062.pdf

Sport se u BiH finansira iz državnog budžeta kroz finansiranje sportskih manifestacija, iz budžeta Republike Srpske i Federacije BiH te budžeta kantona. Ministarstvo civilnih poslova godišnje dodjeljuje grantove za sufinansiranje sportskih manifestacija, čiji je ukupan iznos u posljednje tri godine iznosio više od 4 miliona KM. Kriteriji za dodjelu sredstava uključuju broj učesnika, postignute rezultate i mnoge druge, među kojima ne postoji kriterij jednake rodne zastupljenosti ili bilo koji uslov kojim bi se pružila podrška ženskom sportu.¹⁴⁴

U izvještaju budžeta Federacije BiH za 2016. godinu¹⁴⁵ navodi se da je za sportske klubove i saveze Ministarstvo za kulturu i sport izdvojilo 364.000 KM. Od deset klubova i saveza, devet njih uključuje članove_ice oba spola, jedan klub je muški, dok sredstva nisu dodijeljena nijednom ženskom klubu. Iz budžeta za 2018. godinu¹⁴⁶ izdvojena su sredstva od skoro 300 hiljada maraka za 16 klubova i saveza. Jedanaest njih su zajednički, pet je muških, a nijedan ženski klub ili savez.

Kada se radi o ravnopravnoj zastupljenosti spolova na vodećim pozicijama sportskih organizacija, ona nije ni blizu nužnog minimuma od 40%. U Olimpijskom komitetu – krovnom sportskom tijelu u BiH, u tri organizaciona tijela (predsjedništvo, izvršni komitet i skupština) trenutno je zaposleno 68 osoba, od čega je samo šest ili 8% žena, dok se na čelu članica Olimpijskog komiteta – 30 saveza olimpijskih sportova i sedam saveza neolimpijskih sportova, ne nalazi nijedna žena.¹⁴⁷

Prema posljednjim podacima Zavoda za statistiku FBiH iz 2015. godine,¹⁴⁸ na području FBiH djelovalo je 396 sportskih organizacija,

¹⁴⁴ Odluka o kriterijima za raspored sredstava tekućeg granta „Sufinansiranje sportskih manifestacija“ za 2016. godinu, *Službeni glasnik BiH*, broj 18/16; Odluka o kriterijima za raspored sredstava namijenjenih za tekući grant „Sufinansiranje sportskih manifestacija“ za 2017. godinu, *Službeni glasnik BiH*, broj 53/17; Odluka o kriterijima za raspored sredstava namijenjenih za tekući grant „Sufinansiranje sportskih manifestacija“ za 2018. godinu, *Službeni glasnik BiH*, broj 53/18

¹⁴⁵ Izvještaj budžeta Federacije BiH za 2016. godinu, opći dio, obrazac 6, str. 3, dostupno na:

<http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/budzet/izvjestai2016/3.pdf>

¹⁴⁶ Izvještaj budžeta Federacije BiH za 2018. godinu, opći dio, obrazac 6, str. 3, dostupno na:

http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/budzet/2019_budzet/02.pdf

¹⁴⁷ Olimpijski komitet Bosne i Hercegovine, dostupno na: <http://www.okbih.ba/new/index.php>

¹⁴⁸ Saopćenje, Sport u Federaciji BiH u 2014. godini, Federalni zavod za statistiku, dostupno na:

<http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/15.2.pdf>

koje broje 23.209 aktivnih članova_ica, od čega je 5366 žena ili 23% ukupnog broja.

Smjernice za djelovanje

- Potrebno je formirati Vijeće za sport BiH, na što obavezuje Zakon o sportu BiH, a koji će poštovati ravnopravnu zastupljenost spolova od minimum 40% manje zastupljenog spola.
- Primjenjivati rodno odgovorno budžetiranje pri planiranju budžeta za sport na svim nivoima, kako bi finansijska podrška muškim i ženskim klubovima i savezima bila ravnopravna.
- Izraditi Strategiju razvoja sporta na državnom nivou koja će uključivati razvoj ženskog sporta, poticanje osnivanja ženskih klubova/saveza i ženskih ekipa već postojećih sportskih klubova.
- Poštovati ravnopravnu zastupljenost spolova u organizacionim strukturama Olimpijskog komiteta, sportskih saveza i klubova.

USKLAĐIVANJE PRIVATNOG I POSLOVNOG ŽIVOTA

Postizanje balansa između privatnog i poslovnog života zahtijeva da porodica i poslovni život budu utemeljeni, između ostalih, i na principima rodne ravnopravnosti, da budu najefektivnije organizirane te da državne politike u ovim oblastima kreiraju okruženje za prilagodbu rada porodičnim obavezama, i obratno. Mjere obiteljske politike treba da su usmjerene na jedan od važnijih segmenata – zaštitu materinstva/očinstva/roditeljstva, da imaju u vidu i koriste instrumente poput naknada, različitih socijalnih davanja, adekvatnih usluga brige za djecu i starije, kao i ostvarivanje prava koja proizlaze iz radnog odnosa – razni vidovi odsustva i prilagođenog radnog vremena, kao i druge posebne mjere koje olakšavaju zaposlenicima_ama usklađivanje profesionalnih i porodičnih obaveza.

Normativno-pravni okvir

Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH regulirano je pitanje zapošljavanja, rada i pristupa svim obrazovnim i ekonomskim resursima. Zakonom se **zabranjuje diskriminacija na osnovu spola u radu i radnim odnosima**. Zabranjen je različit tretman zbog trudnoće, porođaja ili korištenja prava na porodiljsko odsustvo, bilo koji nepovoljan tretman roditelja ili staratelja u usklađivanju obaveza iz profesionalnog i porodičnog života.

Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine u Izvještaju o napretku BiH u primjeni Pekinške deklaracije i Platforme za akciju u BiH u okviru procesa Peking +25 navodi „postupke koje je BiH poduzela u posljednjih pet godina radi prepoznavanja, smanjenja i/ili redistribucije neplaćene brige i rada u domaćinstvu, i promovisanja usklađivanja privatnog i poslovnog života.“

Positivan pomak od objavljivanja prethodnog Narandžastog izvještaja je usvajanje novih zakona o radu u FBiH i RS-u 2016.

godine (dopunjeni 2018. godine) te Zakona o radu BDBiH koji predviđaju da majke za vrijeme trudnoće, porođaja i njege djeteta imaju **pravo na porodiljsko odsustvo** u trajanju od godinu dana neprekidno (koje može otpočeti 28 dana prije na osnovu nalaza liječnika koji upućuje na tu potrebu iz opravdanih medicinskih razloga), a za blizance i svako treće i naredno dijete u trajanju od 18 mjeseci neprekidno.

Kompletiran je pravni okvir koji doprinosi **jačanju uloge i promovisanju očinstva**, kao koraka u razvoju ravnopravnosti spolova u oblasti rada i ekonomskih odnosa. Na ovaj način **odsustvo nakon rođenja djeteta može se koristiti iz dva dijela**: prvi dio može koristiti isključivo majka djeteta (u trenutku kada je majci i djetetu potrebna posebna zaštita), drugi dio odsustva u dogovoru koristi jedan roditelj. Roditelji djeteta mogu se sporazumjeti da odsustvo, nakon isteka 60 dana od dana rođenja djeteta u RS-u i 42 dana od rođenja djeteta u FBiH, umjesto majke nastavi da koristi zaposleni otac djeteta.

Dakle, regulirano je porodiljsko odsustvo kao isključivo pravo majke i roditeljsko odsustvo kao pravo oba roditelja.¹⁴⁹

Posebno je reguliran radni odnos sa kućnim pomoćnim osobljem. U ovoj vrsti radnog aranžmana propisana je obaveza zaključivanja ugovora, kojim se regulišu sva prava i obaveze ugovornih strana.

Međunarodni standardi prepoznaju potrebu da se osigura **zaštita žena za vrijeme trudnoće, neposredno prije i nakon poroda**, kao i **usaglašavanje privatnog i profesionalnog života roditelja u prvim godinama života djeteta**. Neki od relevantnih dokumenata za ovu oblast su:

¹⁴⁹ U ranije važećim zakonima o radu otac djeteta je imao pravo na sedam dana odsustva zbog porođaja supruge samo u slučajevima smrti majke, ukoliko majka napusti dijete ili je iz opravdanih razloga spriječena da koristi to pravo. Ovako ograničeni uvjeti za korištenje odsustva su se smatrali diskriminatornim jer su onemogućavali ocu da samostalno uživa roditeljsko pravo, odnosno nisu dozvoljavali roditeljima da samostalno odluče ko će koristiti pravo na odsustvo nakon rođenja djeteta i tako izaberu oblik raspodjele roditeljskih dužnosti.

- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima obavezuje države potpisnice na pružanje posebne zaštite majkama za razumno vrijeme prije i poslije rođenja djece, a zaposlene majke za vrijeme ovog perioda treba da uživaju plaćeno odsustvo, uz odgovarajuća davanja iz socijalnog osiguranja.

- UN Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) obavezuje države potpisnice na poduzimanje mjera za zabranu i sprečavanje diskriminacije zbog stupanja u brak ili materinstva, radi osiguravanja njihovog stvarnog prava na rad.

Preporukom 34(g) UN CEDAW/C/BiH/CO/4-5 eksplicitno se nalaže usklađivanje zaštite trudnica i majki kako bi se garantiralo plaćeno porodiljsko odsustvo za sve žene.

U zaključnim preporukama CEDAW komiteta za praćenje provedbe Konvencije, između ostalih, zahtijeva se od BiH da osigura da primjena okvirnog zakona koji regulira socijalni sektor dovede do usklađivanja zaštite trudnica i majki kako bi se garantiralo plaćeno porodiljsko odsustvo za sve žene. Također se zahtijeva da država pažljivo prati radne uvjete žena u neformalnom sektoru i onih koje su zaposlene po ugovorima na određeno vrijeme, jačanjem inspekcija rada te da osigura njihov pristup socijalnim uslugama i socijalnom osiguranju, kao i da razmotri ratifikaciju Konvencije MOR-a br. 189 (2011) o pristojnom radu za radnike_ice u domaćinstvu.

- Evropska socijalna povelja (revidirana) utvrđuje pravo zaposlenih žena na porodiljsku zaštitu te se države potpisnice obavezuju da obezbijede dopust prije i nakon poroda, tretiraju nezakonitim da poslodavac da otkaz ženi tokom vremena od kada obavijesti poslodavca da je trudna, do kraja porodiljskog odsustva, da osiguraju da majke koje doje svoju djecu imaju dovoljno slobodnog vremena za ove svrhe itd.

- Direktiva Vijeća EU 92/85/EEZ o uvođenju mjera za poticanje poboljšanja sigurnosti i zdravlja na radu trudnih radnica te radnica koje su nedavno rodile ili doje dijete.

- Rezolucija Vijeća ministara EU o zaposlenju i socijalnoj politici (2000) – uravnoteženo učešće žena i muškaraca u porodičnom i radnom životu.

- Direktivom o roditeljskom dopustu 2010/18/EU propisuju se minimalni standardi čija je svrha zaposlenim roditeljima olakšati

usklađivanje roditeljskih i profesionalnih obaveza, uzimajući u obzir sve veću raznolikost porodičnih struktura i poštujući nacionalno pravo, kolektivne ugovore i/ili praksu.

Institucionalni okvir

Pravo na porodiljsko/roditeljsko odsustvo i pravo na porodiljsku naknadu

Do pripreme ovog izvještaja, pitanje porodiljskih naknada i dalje nije sistemski riješeno. Žene u Federaciji BiH još uvijek ne uživaju jednaka prava po osnovu naknade za vrijeme trajanja porodiljskog odsustva, odnosno u neravnopravnom su položaju. Zbog **podijeljene nadležnosti za socijalnu zaštitu između entiteta i kantona**, izazov je utvrđivanje osnovnog minimuma za ostvarivanje i obračun visine naknada za vrijeme korištenja porodiljskog odnosno roditeljskog odsustva.

Uvjeti za ostvarivanje i finansiranje ovih prava uređuju se kantonalnim propisima, što je dovelo do **neujednačenosti u visinama naknada u zavisnosti od mjesta prebivališta**, jer pojedini kantoni nisu u mogućnosti u svojim budžetima osigurati potrebna sredstva (minimalni standard od 66% od ostvarene plaće), dok u većini kantona ta davanja kasne. Također, nejednaka prava porodilja na teritoriji FBiH očituju se i u pogledu sektora rada u kojem je porodilja zaposlena (javni ili privatni) – u **javnom sektoru** obaveza isplaćivanja porodiljske naknade je definirana posebnim kolektivnim ugovorima i isplaćuje se iz budžeta te se iznos primanja ne umanjuje u toku trajanja porodiljskog odsustva, dok je u **privatnom sektoru** isplata razlike plate u određenom procentu ostavljena na volju poslodavca. Nejednak položaj očituje se i u različitom **zakonskom postavljanju obaveznog perioda rada prije stupanja na porodiljsko odsustvo** kao uvjeta za ostvarivanje tog prava: u većini kantona je to šest mjeseci (kao i u Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rada i zaštite

obitelji s djecom FBiH), a u nekim je to 12 mjeseci, jedan mjesec, a različiti su i procenti naknade.^{150, 151}

Ministarstvo rada i socijalne politike FBiH izradilo je do sada tri prijedloga za obezbjeđivanje naknada porodiljama, u okviru interresorne radne grupe. Kao moguće rješenje problema predstavljene su tri opcije:

1) Zadržavanje postojećeg stanja, što podrazumijeva administriranje i isplatu novčane naknade porodilji u radnom odnosu iz sistema socijalne zaštite. Eventualna izmjena zakonskih rješenja bi išla u smjeru **utvrđivanja jedinstvene osnovice za područje čitave Federacije BiH**, odnosno utvrđivanja jedinstvenog procenta za obračun ove naknade (66% prosječne plate porodilje);

2) Reintegracija prava na naknadu zaposlenoj porodilji u sistem prava iz radnog odnosa i zdravstvenog osiguranja, što podrazumijeva **vezivanje ovoga prava za uplaćene doprinose po osnovu zdravstvenog osiguranja**;

3) **Finansiranje prava na naknadu zaposlenoj porodilji s nivoa Federacije BiH ili neposredno iz Budžeta Federacije BiH ili kroz Fond za dječju zaštitu**, što nije u skladu s trenutnim reformskim aktivnostima koje idu u smjeru smanjenja stopa doprinosa za obavezna osiguranja i rasterećenja privrede, što je navedeno i u preporukama MMF-a i što je u Programu rada Vlade Federacije BiH.¹⁵²

Rasprava u Parlamentu Federacije BiH o amandmanu na federalni budžet, iz februara 2018. godine, prema kojem bi se sredstva za povećanje plata za 4,5% u javnoj upravi preusmjerila kantonima za sufinansiranje naknada porodiljama i trudnicama, aktualizirala je neadekvatno riješeno pitanje prava porodilja u BiH. Iako bi preusmjerenje bilo samo interventna, a ne dugoročna mjera,

¹⁵⁰ Više u analizi, vidjeti pregled razlika u porodiljskim naknadama u kantonima: Agić, Nejra. Pregled prava porodilja u BiH: Kolike su razlike među kantonima?, Sarajevski otvoreni centar, 26. 2. 2019, dostupno na: <http://soc.ba/pregled-prava-porodilja-u-bih-koliko-su-razlike-medu-kantonima/>

¹⁵¹ U Republici Srpskoj, porodiljska naknada se ostvaruje u visini prosječne plaće koju je porodilja ostvarila u toku posljednjih 12 mjeseci prije porođaja.

¹⁵² Herenda, Tarik. *Prava porodilja na naknadu plate: Postojeći problemi i potencijalna rješenja*, Inicijativa za monitoring evropskih integracija BiH, dostupno na: <http://eu-monitoring.ba/prava-porodilja-na-naknadu-plate-postojeći-problemi-i-potencijalna-rjesenja/>

neusvajanje amandmana pokazalo je kako još uvijek nema dovoljno jake političke volje da se konačno donese jedinstveno rješenje na nivou Federacije BiH, koje bi podrazumijevalo **jednaka prava za sve žene majke u Federaciji BiH.**

Što se tiče **mogućnosti korištenja porođajnog odsustva za očeve djeteta** koja je uvedena novim Zakonom o radu FBiH iz 2016, i koja je pozitivna, potrebno je napraviti još koraka, kako bi se do kraja postigao efekt podsticanja očeva da ovo pravo zaista i koriste u praksi. Preporuke iz publikacije Sarajevskog otvorenog centra pod nazivom „Prijedlog izmjena i dopuna Zakona o radu FBiH – Za unapređenje zaštite ravnopravnosti spolova, zaštite prava povezanih sa majčinstvom, očinstvom i pravima djece“¹⁵³ su sljedeće:

1. U terminološkom smislu, zamijeniti termin „porođajno odsustvo“ adekvatnijim, rodno neutralnim terminom „roditeljsko odsustvo“, u skladu sa preporukom Institucije ombudsmena BiH.¹⁵⁴

2. Izvršiti preciziranje trenutne formulacije u Zakonu o radu FBiH¹⁵⁵ predviđanjem fleksibilnije mogućnosti da roditelji međusobno podijele korištenje roditeljskog odsustva, tako da otac djeteta može koristiti i dio porodiljskog odsustva, po ugledu na zakonsku formulaciju u Zakonu o radu u institucijama BiH, gdje je predviđena mogućnost roditelja djeteta da se sporazumiju da odsustvo ili dio odsustva koristi otac. Time bi se, smatra autorica ovog *policy papera*, omogućile razne kombinacije njihovog dogovora, u skladu s profesionalnim, dječijim i ličnim potrebama i željama oba roditelja.

3. Omogućiti da svaki roditelj može koristiti roditeljski dopust u više dijelova, tj. u više od jednog perioda, uz eventualno ograničenje da, ukoliko se koristi u dijelovima, roditeljski dopust može da se koristi najviše dva puta godišnje. Ovako bi roditelji mogli naizmjenično koristiti dio odsustva pa se vratiti na posao, i onda se

¹⁵³ Hanušić, Adrijana. „Prijedlog izmjena i dopuna Zakona o radu FBiH – Za unapređenje zaštite ravnopravnosti spolova, zaštite prava povezanih sa majčinstvom, očinstvom i pravima djece“, Sarajevski otvoreni centar, 2016, str. 8-10.

¹⁵⁴ Da se roditeljsko odsustvo smatra pravom oba roditelja, kao u većini država članica Evropske unije

¹⁵⁵ Čl. 62, stav 4: „Nakon 42 dana poslije porođaja pravo na porođajno odsustvo može koristiti i radnik-otac djeteta, ako se roditelji tako sporazumiju.“

opet vratiti na odsustvo u momentu u kojem se drugi roditelj vraća na radno mjesto.

4. Uvesti dodatne ključne stimulanse za korištenje roditeljskog odsustva očeva, slijedeći standarde propisane pravom Evropske unije: predvidjeti da se u odgovoru na korištenje odsustva i od strane oca u trajanju od minimalno jednog mjeseca tim roditeljima (i djeci) pruži beneficija produženja roditeljskog odsustva u trajanju od mjesec dana.

Ekonomija brige

Što se tiče neplaćene njege i rada u domaćinstvu, Agencija za ravnopravnost spolova u Izvještaju o napretku BiH u primjeni Pekinške deklaracije i Platforme za akciju u BiH u okviru procesa Peking +25 navodi da su u BiH provedene kampanje i aktivnosti podizanja svijesti kako bi se podstaklo učešće muškaraca i dječaka u neplaćenju njezi i radu u domaćinstvu.

Radi podizanja svijesti javnosti o **prepoznavanju neplaćenog rada u domaćinstvu i poslovima staranja**, Gender centar RS je obuhvatio ova pitanja u istraživanju o rodnim nejednakostima tokom životnog ciklusa. Podaci ukazuju na izrazito **patrijarhalne obrasce podjele kućnog rada i brige o porodici** u RS-u, gdje su obaveze gotovo potpuno u nadležnosti žena. Žene i muškarci ne dijele jednako roditeljske odgovornosti – njih u znatno većoj mjeri preuzimaju majke, pogotovo kada su djeca mala. Gotovo polovina (44,3%) očeva ne preuzima na sebe nikakvu obavezu oko malog djeteta. S druge strane, 9 od 10 majki je uključeno u sve obaveze. Kod porodica sa malom djecom, žene obavljaju kućne poslove u prosjeku 33,89 časova sedmično duže od muškaraca (što je gotovo još jedno puno radno vrijeme). U nastojanju da usklade porodične s obavezama na radnom mjestu, majke koje imaju malu djecu bivaju najviše izložene stresu i umoru.¹⁵⁶ I dalje je, kako primjećuje

¹⁵⁶ Više vidjeti u: Babović, Marija; Stanojević Dragan et al. „Rodne nejednakosti u Republici Srpskoj iz perspektive životnih tokova“, Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Vlade

Agencija, evidentan **nedostatak podataka o tome koliko košta ženski neplaćeni rad**. Nismo došli do sličnih istraživanja i podataka za Federaciju BiH.

Posebnim izvještajem o nalazima i preporukama ovog istraživanja, koji je usvojila Vlada RS-a u decembru 2016. godine, definirane su preporuke za **mjere koje za cilj imaju promjenu odnosa i podjelu odgovornosti u porodici**.¹⁵⁷

Jedan od važnih preduvjeta za usklađivanje profesionalnog i privatnog života je postojanje **adekvatnih servisa za brigu o djeci u predškolskom uzrastu**. Kako se navodi u GAP-u 2018–2022. Agencije za ravnopravnost spolova, zbog nedostatka predškolskih ustanova u BiH tek svako šesto dijete obuhvaćeno je predškolskim odgojem, što, uz ostalo, negativno utiče na ekonomski potencijal žena koje se u tom slučaju tradicionalno brinu za čuvanje djece.¹⁵⁸ BiH ima gotovo najniži koeficijent pokrivenosti predškolskim odgojem i obrazovanjem u Evropi. Prema UNICEF-u (2016), procjenjuje se da je **pristup predškolskom obrazovanju** trenutno između 6 i 13%, što je najniža stopa među zemljama u regionu. U tom smislu referentan je podatak o broju predškolskih ustanova u Bosni i Hercegovini, kojih je u školskoj 2017/2018. godini bilo 321, što je manje nego prethodne školske godine (332), sa 25.889 upisane

Republike Srpske, 2016, dostupno na: <https://www.secons.net/files/publications/53-Rodne%20nejednakosti%20u%20Republici%20Srpskoj%20iz%20perspektive%20C5%BEivotnih%20otokova.pdf>

¹⁵⁷ Mjere poput podsticanja očeva da koriste roditeljsko odsustvo da bi podijelili brigu o djeci s majkama još od najranijeg uzrasta; sprovođenja kampanja za preraspodjelu neplaćenog kućnog rada; poticanja većeg učešća u obavljanju kućnog rada i brige o porodici, na primjer, računanjem cijene takvog rada i organiziranjem akcija koje ove prakse mijenjaju (poput dana u godini kada se ženama mora platiti taj rad po tržišnoj cijeni i sl.); učiniti dostupnijim (prostorno, vremenski, cjenovno) usluge podrške porodici – predškolske ustanove, dnevni centri za djecu sa smetnjama u razvoju, za starije članove porodice i sl. kojima bi se smanjio teret koji pada na žene, pogotovo one koje su zaposlene.

¹⁵⁸ Obuhvat djece starosti od tri godine i više nekim oblikom predškolskog obrazovanja u BiH je svega 14,9%, dok je u EU obuhvat 93,3%. Vidjeti više u: Obradović, Nikolina; Jusić, Mirna; Oruč, Nermin. In-work poverty in Bosnia and Herzegovina, European Commission - European Social Policy Network (ESPN), 2019.

djece (od toga 12.453 djevojčice), više nego prošle školske godine kada je pisano 24.918 djece.¹⁵⁹

Cijena ustanova brige za djecu i ustanova predškolskog odgoja i obrazovanja još jedan je ograničavajući faktor za domaćinstva: cijene variraju u zavisnosti od tipa pružatelja ovih usluga i mjesta gdje se nalaze, pri čemu postoje značajne razlike u opsegu sufinansiranja tih usluga među javnim predškolskim ustanovama. U Kantonu Sarajevo, mjesto u vrtiću za jedan dan trenutno košta 160 KM mjesečno, dok u Mostaru (Hercegovačko-neretvanski kanton) vrtić košta 170 KM, a jaslice 200 KM. Ovi iznosi čine oko 15% prosječne mjesečne plaće ostvarene u 2017. godini u Kantonu Sarajevo, ili 18% i 21% prosječne mjesečne plaće ostvarene u HNK. Imajući u vidu da su primanja radnika *ca* često značajno ispod prosječne plaće, može se zaključiti da čak i troškovi subvencionirane javne brige za djecu i predškolskog odgoja uzimaju značajan dio prihoda domaćinstava i da mogu odvratiti roditelje (posebno žene) od korištenja tih usluga – što će rezultirati (rezultira) u njihovoj brizi o djeci i, posljedično, ekonomskoj neaktivnosti.¹⁶⁰

GAP 2018–2022. upućuje na analizu urađenu na osnovu podataka Federalnog zavoda za statistiku koja pokazuje da je u periodu od 2013. do 2017. godine došlo do porasta broja predškolskih ustanova u FBiH sa 156 na 197 vrtića. Broj upisane djece povećan je sa 11.808 na 14.405 (od toga 47% djevojčica). Međutim, u istom periodu broj djece koja nisu primljena zbog popunjenosti kapaciteta porastao je sa 232 na 860, što potvrđuje **nedostatak potrebnih servisa za brigu o djeci i potrebu proširenja tih kapaciteta** s ciljem boljeg usklađivanja poslovnog i privatnog života te bolje iskorištenosti ekonomskog potencijala žena.¹⁶¹

¹⁵⁹ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. „Bosna i Hercegovina u brojevima 2018“, BHAS, 2019, str. 26, dostupno na:

http://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2019/NUM_00_2018_TB_0_BS.pdf

¹⁶⁰ Obradović, Nikolina; Jusić, Mirna; Oruč, Nermin. In-work poverty in Bosnia and Herzegovina, European Commission - European Social Policy Network (ESPN), 2019, str. 12. (vlastiti prijevod s engleskog jezika)

¹⁶¹ Agencija za ravnopravnost spolova BiH. Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine za period od 2018. do 2022. godine, ARS BiH, oktobar 2018, str. 23.

- Potrebno je da se prava porodilja, kao i druga prava iz oblasti zaštite porodice s djecom u FBiH urede zasebnim propisom – zakonom o zaštiti porodice s djecom u FBiH, kojim će se nastojati otkloniti uočeni nedostaci, s ciljem unapređenja sistema socijalne zaštite porodice s djecom i osiguranja minimuma jednakih prava, sa jasno definiranim izvorima finansiranja na području FBiH.

- Potrebno je da Vlada FBiH i kantonalne vlade ispituju opravdanost rješenja prema kojem se isplata porodiljskih naknada vrši iz kantonalnih budžeta, s obzirom da je pravo naknade umjesto plaće za vrijeme trajanja porodiljskog odsustva pravo koje proizlazi iz radnog odnosa, i ne bi trebalo biti vezano za prilive sredstava u budžet.

- Najefikasnije rješenje pitanja porodiljskih naknada bilo bi potpuno prenošenje nadležnosti sa nivoa kantona na nivo Federacije BiH i uspostavljanje fonda za porodiljska davanja kroz usvajanje novog zakona, po uzoru na rješenje u Republici Srpskoj.

- Neophodno je adekvatno regulirati porodiljska davanja i za nezaposlene žene.

- Na cijeloj teritoriji BiH mora se osigurati efikasna zaštita radnica na porodiljskom odsustvu od diskriminacije i drugih kršenja prava, kroz djelovanje inspekcija rada te uspostavljanje oštre kaznene politike za sve prekršiioce. Potrebno je vršiti kvalitetniji nadzor nad provođenjem zakona.

- Učiniti dostupnijim (prostorno, vremenski, cjenovno) usluge podrške porodici – predškolske ustanove, dnevni centri za djecu sa smetnjama u razvoju, ustanove za starije članove porodice i sl. čime bi se smanjio teret koji pada na žene, pogotovo one koje su zaposlene.

- U pogledu omogućavanja svima jednake dostupnosti predškolskim ustanovama brige za djecu, kantoni trebaju razmotriti subvencioniranje/dodatne poticaje za pristup vrtićima djeci iz socijalno ugroženih obitelji te obitelji sa niskim primanjima (ili putem modela „rezerviranih mjesta“ u privatnim vrtićima).

UREDNICI

Emina Bošnjak (Zenica, 1983) direktorica je Sarajevskog otvorenog centra, feministkinja i aktivistkinja. Radi na upravljanju organizacije, godišnjem narativnom i finansijskom izvještaju organizacije, pripremi i izvršavanju državnih i međunarodnih akcija zagovaranja te produkciji godišnjih izvještaja o ženskim i LGBTI ljudskim pravima. Emina je aktivna i na polju izgradnje kapaciteta organizacija civilnog društva u BiH za rad na ljudskim pravima LGBTI osoba.

Kontakt: emina@soc.ba

Vladana Vasić (Sarajevo, 1990) rukovoditeljica je Sarajevskog otvorenog centra. Njen fokus su pitanja vezana za kršenja i zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba i žena u BiH. Zagovara unapređenje domaćeg zakonodavstva i politika u skladu s regionalnim i međunarodnim standardima ljudskih prava. Vladana je članica Evropske komisije za pravo seksualne orijentacije (European Commission on Sexual Orientation Law). Završila je studij prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

Kontakt: vladana@soc.ba

AUTORICE

Amina Dizdar (Sarajevo, 1992) diplomirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 2018. godine. Pridružila se timu Sarajevskog otvorenog centra kao volonterka u martu iste godine, i to na programu Ljudska prava LGBTI osoba, zatim kao programska asistentkinja na pitanjima EU integracija, a trenutno je zaposlena kao koordinatorica programa na programu Prava žena.

Kontakt: amina@soc.ba

Delila Hasanbegović (Sarajevo, 1991) koordinatorica je programa u Sarajevskom otvorenom centru. Bavi se zagovaranjem za

adekvatan pristup trans osoba zdravstvenoj zaštiti u Bosni i Hercegovini te koordiniranjem aktivnosti edukacije i senzibilizacije medicinskih stručnjaka_inja i zdravstvenih radnika_ca o ljudskim pravima i potrebama trans osoba u procesu tranzicije. Također, koordinira zagovaranje za ravnopravnost spolova u području radnih odnosa i na tržištu rada, kao i za biomedicinski potpomognutu oplodnju u BiH. Diplomirala je pravo, a trenutno završava master studij prava na Univerzitetu u Sarajevu.

Kontakt: delila@soc.ba

Nejra Agić (Tešanj, 1995) diplomirala je žurnalistiku na Filozofskom fakultetu u Tuzli, a trenutno je studentica master studija komunikologije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. SOC timu se pridružila početkom 2019. godine kao vanjska saradnica na programu Prava žena, a od jula radi kao programska asistentica za komunikacije i odnose s javnostima.

Kontakt: nejra@soc.ba